

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

ULUS DEVLET ANLAYIŞI
BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE ORDU
SİYASET İLİŞKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Burcu AKBABA
034228001002

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKÜŞ

KONYA – 2006

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
-------------	---

1. BÖLÜM

ULUS DEVLET VE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TEORİKSEL ÇERÇEVESİ

1.1. ULUS, DEVLET VE ULUS DEVLET KAVRAMLARI	3
---	---

1.1.1. Ulusun Tanımlanması	4
----------------------------------	---

1.1.2. Devlet Kavramı	5
-----------------------------	---

1.1.3. Ulus Devletin Doğuşu ve Ulus Devlet ile İlgili Yaklaşımlar	7
---	---

1.1.4. Ulus Devletin Yapısal Değişimi	16
---	----

1.2. ATATÜRK'ÜN ULUSÇULUK VE ULUS DEVLET ANLAYIŞINA BAKIŞI	20
--	----

1.2.1. Atatürk'ün Ulusçuluk Anlayışı	20
--	----

1.2.2. Atatürk'ün Ulus Devlet Bilinci	22
---	----

1.3. ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	24
--	----

1.3.1. Siyaset ve Siyasi İktidar	24
--	----

1.3.2. Ordu ve Askeri İktidar	27
-------------------------------------	----

1.3.3. Ordu, Siyaset ve Devlet İlişkisi	28
---	----

1.3.4. Demokrasi, Askeri Darbeler ve Askeri Rejimler	30
--	----

1.3.4.1. Asker-Sivil İlişkilerin Sınıflandırılması ve Askeri Rejimlerin Özellikleri	32
---	----

1.3.4.2. Ordunun Siyasete Müdahaleleri	36
--	----

1.4. ORDU VE SİYASET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	37
---	----

1.4.1. Ordu ve Siyaset Arasındaki İlişkinin Gelişmiş Ülkelerdeki Görünümü	39
---	----

1.4.2. Ordu ve Siyaset Arasındaki İlişkinin Az Gelişmiş Ülkelerdeki Görünümü	40
--	----

2. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ORDU SİYASET İLİŞKİSİ VE ULUS DEVLETİ ANLAYIŞI

2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞ VE GELİŞME DÖNEMİNDE ORDUSU VE SİYASAL YAPISI.....	42
2.1.1. Osmanlı Ordusunun Yapısı.....	43
2.1.2. Geleneksel Süreç İçerisinde Ordu ve Siyaset	45
2.1.3. Batılılaşma ve Ordunun Rolü.....	47
2.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ.....	49
2.3. BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET VE ULUSÇULUK ANLAYIŞI	53
2.3.1. I. Meşrutiyetin İlanı ve Ulusçuluk	53
2.3.2. II. Meşrutiyetin İlanı	58
2.4. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN ULUS DEVLETE GEÇİŞ.....	61
2.4.1. Ulus Devletin Ortaya Çıkış Süreci.....	61
2.4.2. Birinci Dünya Savaşı	64
2.4.3. Milli Mücadele Dönemi	67
2.4.4. I. Büyük Millet Meclisinin Açılması	69
2.4.5. II. Büyük Millet Meclisinin Açılması ve Cumhuriyetin Kuruluşu	74

3. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS DEVLET ANLAYIŞI İLE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

3.1. TEK PARTİLİ DÖNEM	77
3.1.1. Cumhuriyetin İlk Yılları	77
3.1.2. 1924 Anayasası Dönemi ve Sonrasındaki Gelişmeler	81
3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM	92
3.2.1. Demokrat Partinin Siyasal Niteliği ve Ordu Politikası	93
3.2.2. 27 Mayıs 1960 Müdahalesi	101
3.2.3. 12 Mart 1971 Müdahalesi	109
3.3. 12 EYLÜL 1980 İHTİLALİ	114
3.3.1. Darbenin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri	114
3.3.2. 12 Eylül Müdahalesinin Ülke Siyaseti Açısından Değerlendirilmesi....	116
3.4. SİVİL İKTİDARA GEÇİŞ SÜRECİNDE ASKERİ VE SİYASAL YAPILANMA	121
3.4.1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimi ve ANAP'ın İktidarı	121
3.4.1.1. ANAP Hükümeti Politikaları	122
3.4.1.1.1. Terörizm ve Ulus Devlet Anlayışı	123
3.4.1.1.2. Ordu ve Siyaset Arasında Yaşanan Çözümler	124
3.4.1.1.3. Körfez Savaşı Süreci ve Askerlerin Tutumu	127
3.4.2. Koalisyonlar Dönemi - Askerin Siyasi Etkinliği	131
3.4.2.1. Doğru Yol Partisinde Tansu Çiller Dönemi	131
3.4.2.2. ANA-YOL Dönemi	135
3.4.2.3. 28 Şubat Sürecine Doğru	137
3.4.2.4. Anasol-D Hükümeti	142

3.4.2.5. DSP Azınlık Hükümeti	152
3.4.2.6. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti.....	152
3.4.2.7. AK Parti Dönemi	155
3.5. ULUSLAR ARASI SİSTEM AÇISINDAN TÜRKİYE	157
3.5.1. Avrasya Stratejisi ve Türkiye.....	157
3.5.2. Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet Anlayışı ve Orduyla İlişkisi	159
3.5.3. Avrupa Birliği ve Ordu	162
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	164
KAYNAKÇA	167
EKLER.....	177

GİRİŞ

Ordu siyaset ilişkisi tarihin bütün dönemlerinde toplumları ilgilendiren bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumlar devlet olmaya başladıktan sonra farklı şekillerde devletler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu devlet sınıflandırmalarında ordunun siyaset üzerindeki doğrudan ya da dolaylı etkisi sürekli gözlemlenmiştir. Gerek gelişmiş ülkelerde gerekse gelişmekte olan ülkelerde ordunun siyasal yaşamın önde gelen aktörlerinden biri olduğu belirtilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden itibaren etkileri görülmeye başlanan ulus devlet bilinci yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin oluşum sürecinde temel etkenlerden biri olarak karşımıza çıkmıştır. Ulus devlet anlayışı ile milli mücadele döneminde farklı bir rota çizilmiş ve neticede bağımsız bir ülke ortaya çıkmıştır. Bu süreç içinde ordu ve ulus devlet bilinci Atatürk'ün de etkisiyle iç içe geçmiş kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devlet bilincinin özünde laik, bağımsız, üniter bir devlet anlayışı yattığı belirtilerek Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda ordunun aktif konumda olmasından dolayı bu aşamadan günümüze değin bu iki kavram birbiriyle sürekli paralellik göstermiştir. Bu bağlamda ulus devlet; ortak soy, dil, din ve tarih birliğinin oluşturulduğu ve milli egemenlik anlayışının temel felsefe edinildiği bir devlet olarak değerlendirilmektedir.

Ülkemizde ulus devlet anlayışı neticesinde gerek ordunun gerekse hükümetlerin zaman zaman farklı uygulamaları ile karşılaşmaktayız. Çalışmamızda ülkemizde ulus devlet anlayışı ile bağlantılı olarak ordu siyaset ilişkisi ve ordunun bu anlayış ile birlikte devlet yapısı içerisindeki fonksiyonu değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde ulus devlet ve ordu-siyaset ilişkisinin teorik çerçevesi içerisinde ulus, devlet, ulus devlet, ordu ve siyaset kavramları tanımlanarak Atatürk'ün ulusçuluk ve ulus devlet anlayışına bakışı incelenmiştir. Ayrıca ordu-siyaset arasındaki ilişkinin tarihsel sürecine değinilerek gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki genel görünümü incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Osmanlı devletinde ordu-siyaset ilişkisinde ulus devlet anlayışının Tanzimat Dönemi ve sonrasında I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemindeki geçirdiği süreç ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Osmanlı İmparatorluğundan ulus devlete geçiş sürecindeki Milli Mücadele Dönemi ve son olarak Cumhuriyet'in kuruluşu incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Cumhuriyet döneminden günümüze değin ulus devlet anlayışı çerçevesinde ordu-siyaset ilişkisi araştırılmıştır. Çok partili dönem içerisinde ortaya çıkan 27 Mayıs 1960 müdahalesi, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 müdahalesinin sonrasında gerek hükümetlerde gerekse orduda yeniden belirlenen yapısal değişiklikler incelenerek ulus devlet anlayışı ile bağlantısı gözden geçirilmiştir. Bu bölümde ayrıca 1980 ihtilalinden sonra hükümetlerin ordu ile ilişkisi değerlendirilerek ulus devlet açısından yaşanan süreç araştırılmıştır. Son olarak uluslar arası sistem açısından ortaya çıkan değişimin genel değerlendirilmesi yapılarak Avrasya stratejisinin Türkiye ile olan ilişkisine değinilmiş; günümüzde küreselleşme ve AB sürecinin etkisi ile ulus devlet anlayışında ortaya çıkan değişiklikler ve ordunun buna bakış açısı incelenmiştir.

Bu çalışmayı yaparken kaynak taraması, öncelikle kütüphanelerden konu ile ilgili kataloglara bakılarak kitap, ansiklopedi, makale, dergi ve internet kaynaklarından temin edildi. Ayrıca yüksek lisans ve doktora tezlerinden kaynak taraması yapılarak tamamlandı. Kaynakları genellikle TODAİE ve YÖK gibi araştırma kurumlarından temin ettim ve son olarak çalışmanın sistematik bir bütün haline gelebilmesi için genellikle birinci el kaynak olmasına dikkat ettim.

1. BÖLÜM

ULUS DEVLET VE ORDU-SİYASET İLİŞKİSİNİN TEORİKSEL ÇERÇEVESİ

Geçmişten günümüze değin önde gelen siyasal aktörler arasında ulus devletler karşımıza çıkmaktadır. Ulus devlet kısaca insanın etnik ve dini özelliklerinden bağımsız olarak o ülkenin yurttaşı olması şeklinde tanımlanabilir. Bu düşünce doğrultusunda ortaya çıkan ulus devlet anlayışı toplumdaki güç ilişkilerini değiştiren çok boyutlu bir süreç olarak vurgulanmaktadır. Bu bölümde ulus devletin ortaya çıkışı ve yükselişi ile bu anlayışın ordu siyaset ilişkisindeki yeri aktarılmaya çalışılacaktır. Bu noktada öncelikle çeşitli temel kavramlar ışığında ulus devlet anlayışı ile ordu siyaset ilişkisinin teoriksel çerçevesine değinilecektir. Ülkemizde ulus devlet anlayışının doğuşu ve Atatürk'ün ulus devlet bilincine değinilerek ordunun siyaset ve devlet ile ilişkisi değerlendirilecektir. Son olarak ordu ve siyaset arasındaki ilişkilerin sosyo-ekonomik açıdan tarihsel süreci açıklanarak gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki görünümü ele alınacaktır.

1.1. ULUS, DEVLET VE ULUS DEVLET KAVRAMLARI

Ulus, devlet ve ulus devlet kavramlarının siyasal karakterini inceleyebilmek için temel bir kavramsal ayırım yapılmalıdır. Ulusun ortak bir kültürü, değerleri ve simgeleri varken, ulus devlet ortak kültür, simge ve değerler yaratma amacını güder. Bir ulusun üyeleri ortak geçmişlerine bakabilirler; ama aynı şeyi bir ulus devletin üyeleri yaptığıında, daha önce farklı etnik kökenden uluslara ait oldukları için geçmişi gösteren ya boş ya da parçalı bir resimle karşılaşırılar. Tüm bu ayrımlarla birlikte bir ulusun var olup benimsenebilmesinin ancak devlet haline gelebilmesi ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Uluslar oluştuklarında değişik zaman dilimlerinde ortak bir politik yaşama sahip olmuşlar ve farklı siyasal kaderleri ile bazıları çözülmüş, bazıları ulus devletlere dönüşmüşlerdir.

1.1.1. Ulusun Tanımlanması

Ulus olgusu, çeşitlilik ve farklılık sunan, çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Günümüzde ulus sözcüğü Batı dillerindeki ‘nation’ sözcüğüne karşılık kullanılmakta olup ulus kavramı, aynı kökenden gelme, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma gibi değişik ölçütler kullanılarak ele alınacağı gibi, belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu olarak da tanımlanabilir. Smith; ulusu, tarihten gelen bir toprak parçasının, topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir iktisadi düzeni, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlamıştır.²

Bu tanımlamayı biraz daha ayrıntılı açıklayacak olursak ulus kavramı ve uluslaşma olgusu, olağan olarak ikili bir toplumsal-siyasal değişme biçimini ifade etmektedir. Bir taraftan yetki alanının genişletilmesi dolayısıyla devletin, vergi koyma, haberleşme sistemleri, kolluk kuvveti ve gelirlerin dağılımı gibi yöntemlerden yararlanarak, toplumsal varoluşun çok daha geniş alanlarını denetimi altında bulundurduğu belirtilmektedir. Diğer taraftan vatandaşlığın yaygınlaştırılması ve bu yapılırken gerek o devletin uyrukluğunda olan bütün nüfusun vatandaşlık kapsamı içine alınması, gerekse kurumsallaşmış bir sisteme katılmalarının sağlanması ve böylece siyasal düzenin daha geniş çapta pekiştirilmesini öngörmektedir. Uluslaşma, merkezdeki siyasal seçkinler bakımından, devlet gücü ile birey, vatandaş arasında doğrudan doğruya bir bağ kuran stratejik bir program olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık ulusal bir topluluğu ilkel dayanışma biçimlerinin üzerine çıkararak pekiştirmektedir.³

Uluslaşma süreci her zaman tarihsel oluş sırasına göre olmasa da alt bölümlere ayrılabilir.⁴

¹ Şen, Y.Furkan; **Globelleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı Yayınevi, Ankara 2004, s. 9

² Şen; **a.g.e.** s.10

³ Pek, Halide; **Çağdaşlaşmada Ulusal Model Arayışları ve Atatürkçü Çağdaşlaşma Modeli**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993, s.131

⁴ Pek; **a.g.e.** s.131

- Devletin kuruluşu kamu gücü ve iktidarının, bir ülkenin tüm toprakları üzerinde geçerli bir hale konulmasını öngörmektedir.

- Kültür standartlaşması (din ve dil şekillerindeki ifade standartlaşması da denebilir) tohum halindeki bir ulusu oluşturmaktadır.

- Ulusal birlik ve beraberlik, siyasal vatandaşlık ve kitlelerin katılmasına dayalı bir anayasa düzenlenmesiyle pekiştirilmiştir. Egemenlik böylece meşru bir şekil kazanmaktadır.

- Siyasal vatandaşlık, zenginlik ve gönencin yeniden paylaştırılmasını öngören toplumsal, ekonomik haklarla donanıp güçlendirilmiş ve bunuda toplumsal devletin gelişmesi olarak nitelendirilmiştir.

Ulusal devlete giden yolda aşamaların bu dizilişi Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumu için de geçerli kabul edilebilir. Cumhuriyetin kuramsal temelleri de bunu göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti' nin kurucusu M. Kemal Atatürk ulusu şu şekilde ifade etmiştir. "Aynı sınırlar içerisinde aynı bayrak altında yaşayan, aralarında tarihi bağ, kültür ve ülkü birliği bulunan topluluk " olarak tanımlamıştır. Ona göre modern ulus anlayışı ise bir ulusu oluşturan insan topluluğu ya da aynı ülkede oturan ve ortak çıkarları birbirine bağlı kişilerin tümü olarak tanımlamıştır.⁵

1.1.2. Devlet Kavramı

Devletin kaynağı ve nitelikleri konusundaki görüşler, dönemlere göre farklılıklar göstermiş ve bu farklılıklar değişik ideolojik ilkelere göre, farklı devlet anlayışlarını ortaya çıkarmıştır. Bu değişimler ve anlayış biçimleri, ne olursa olsun, çağlar boyunca insan topluluklarını bir otorite altında birleştiren siyasal örgütlenmeyi ve düzeni ifade eden devlet kavramı üzerinde tartışılmıştır.

Devlet kurumsallaşmış bir siyasal iktidar; kendine bağlı insanların güvenliğini sağlamak üzere kurulmuş etkin bir sosyal örgütlenme biçimi; en yüksek düzeyde ve

⁵ Yamaner, Şerafettin; **Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1. Baskı, Ekim 1998, İstanbul, s.174

değerleri kapsayan bir egemenliğe bağlı, sivil toplumun kendi kendisinin bilincine varmasını ifade eden ve belirli bir toprakla sınırlı bir örgüt, etkin bir siyasal iktidar olarak tanımlanmaktadır. Sosyal açıdan devleti tanımlayacak olursak zorlama kudretine sahip bir otorite tarafından ortak iyiye yönelmiş sosyal, siyasal ve hukuksal bir düzenin sağlandığı ve sürdürüldüğü, belirli bir ülke üzerinde yerleşmiş insan topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. ⁶

Devlet, hem bir siyasi aktör olarak hem de siyasi faaliyetlerin ve mücadelelerin üzerinde yürütüldüğü bir alan olarak, siyaset bilimcilerin incelediği konuların başında gelmektedir. Devlet; yapısı, kurumları, işlevleriyle; temsil ettiği iktidarın birey ve toplumla ilişkileriyle, insan hayatını doğrudan etkileyen kararları ve uygulamalarıyla siyasi tartışmaların odağında yer alır. Özellikle modern devlet en demokratik olanından en otoriter ve totaliter olanına kadar bireylerin üzerinde başka hiçbir kurumun sahip olmadığı ölçüde belirleyiciliğe sahiptir ve varlığını hiçbir zaman unutturmayan bir güç olarak ayakta var olmaya devam edeceği belirtilmektedir. ⁷

Devlet kavramı, tanımıyla açıklanmaya çalışılacak olursa; en genel anlamıyla: "Toplumu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünüdür. ⁸ Başka bir tanımlama olarak da hukukçu Raymond Carrede-Malberg'e göre devlet, "Hususi bir ülkeye yerleşmiş ve üyeleriyle ilişkilerinde üstün bir eylem, buyruk ve zorlama gücü olan bir örgütlenmeye sahip insanlar topluluğudur." Machiavelli'e göre ise, " Devlet belli bir ülkede bir halk üzerinde otoriteye ve gücün meşru kullanımına sahip olan iktidardır." şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımlara göre devletin sosyal, askeri, siyasi ve ekonomik olarak dörtlü bir işlevi ortaya çıkmaktadır. Bunları aşağıda sıralayacak olursak⁹;

-İç düzenin ve topluluğun üyelerinin korunmasını sağlamak,

⁶ Çam, Esat; **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.345

⁷ Şen; **a.g.e.** s.28

⁸ Şen; **a.g.e.** s.31

⁹ Şen; **a.g.e.** s.31

- Ülkenin savunmasını gerektiğinde silah gücüyle sağlamak,
- Kamu alanında olduğu kadar özel alanda da yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi ahenkli ve etkili bir tarzda işletmek,
- Bir taraftan savunmaya ve diğer taraftan ekonomik hayata gerekli alt yapıları uzun ya da kısa vadede bir gelişme ve vatandaşlar arasında paylaşma perspektifi içinde temin etmek.

Bu durumda devlet, içinde iktidarın özümlendiği ve belli bir ülke üzerinde kanun ve meşru şiddet tekeli sayesinde emretme ve zorlama gücüne sahip olan bir kurum olarak karşımıza çıkar. Sosyal bilimciler, devlet tanımında bir ortaklık kurmuşlardır. Devlet bir kurumlar bütünüdür. Bu kurumlar devletin kendi kadrosuyla yönetilir. Bu kurumlar genellikle bir topluma mal edilen, coğrafi olarak sınırlanmış bir bölgenin merkezindedir. Devlet, içeride milli topluma bakmak, dışarıda da içinde var olmak zorunda olduğu daha geniş toplumlarla ilgilenmek zorundadır. Devlet, sınırları içinde yönetimi kendi tekeline alır. Bu durum, tüm vatandaşlarca paylaşılan ortak bir kültürün yaratılması eğilimidir. M. Kemal Atatürk'ün devlet tanımında, her şeyden önce bir insan cemiyeti, bir ulus varlığı yer alır. Atatürk'e göre devlet: 'Muayyen mıntıkada yerleşmiş ve kendisine has bir kuvvete sahip olan efradın mecmu heyetinden ibaret bir mevcudiyettir. ' şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰

Sonuç itibari ile devlet konusundaki görüşler ve tanımlamalar ne kadar farklılıklar ifade etse de geçmiş dönemlerden itibaren devlet, ulusu ortaya koyan bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü ulus, ancak devlet halinde siyasal ve bağımsız bir topluluk olarak benimsenebilir. Ulusal birliğin ve dayanışmanın en güçlü kaynağı olarak devlet karşımıza çıkmakta ve ulus varlığını devlet ile sürdürmektedir.

1.1.3. Ulus Devletin Doğuşu ve Ulus Devlet ile İlgili Yaklaşımlar

Siyasal gelişmenin en önemli aşaması olarak “ulus-devlet” kuruluşu kabul edilmektedir. Klasik anlamda devlet modelinin tarihi çok daha gerilere gitmekle birlikte, 16 ve 17. yüzyıllarda Kuzey Batı Avrupa'da çok büyük bir değişim sürecinin

¹⁰ İnan, Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s.26'tan aktaran Şen; **a.g.e.** s.32

neticesinde ortaya çıkmış bir devlet biçimi olarak nitelendirilmektedir. Ulus devletin temelleri 1789 Burjuva Devrimi sonrasında kurulmaya başlanan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de, son iki yüzyılda; özellikle çağımızda, siyasal mücadelenin ulus kavramı çerçevesinde gerçekleşmiş olduğu vurgulanmıştır. Ulus devletlerin kurulmasının aynı zamanda, geleneksel devletten çağdaş merkezi devletlere geçişi simgelemekte olduğu belirtilerek modern dünyanın en belirgin siyasal yapısı olarak ulus devletin karşımıza çıktığı vurgulanmıştır.¹¹

Ulus devlet öncesi Held'in tanımlamasıyla geleneksel devlet biçimlerinden modern biçimlere geçiş şu şekilde sıralanmaktadır :¹²

- Haraç alan geleneksel imparatorluklar;
- Feodalizm: Bölünmüş otorite sistemleri;
- Zümreler düzeni;
- Mutlakiyetçi devletler;
- Modern ulus devletler.

Fransız Devrimiyle yayılan tarihsel- sosyolojik bir kategori şeklinde ulus devletin ortaya çıkışını ve yayılmasını A. Giddens kapitalist dünya ekonomisinin varlığına bağlamaktadır. Ona göre, tüm kapitalist devletler'in ulus-devlet formuna sahip oluşu; kapitalizm ile ulus-devlet birliğinin tesadüf olmadığını göstermektedir.¹³ Kapitalizm, her şeyden önce, mübadele ilişkileri aracılığıyla evrensel kültürün büyümesini sağlamış, tüketicinin özerkliğine fazlasıyla önem vererek bireyselliğin doğmasına katkıda bulunmuştur, Genel olarak, kapitalizm statü hiyerarşisinden daha çok sözleşmeye dayanan ilişkileri esas aldığından; hükümetin de toplumsal bir sözleşme temeli üzerine inşa olması gerektiği fikrini benimsemiştir. Bu fikir, hem tamamen kapitalist ekonomik ilişkilerle uyumun bir ifadesi, hem de yurttaşlığı ortaya çıkaracak kurumlar manzumesinin bir zemini olarak nitelendirilmiştir. .¹⁴ İşte ulus devlet, devlet

¹¹Pierson, Christopher; **Modern Devlet**, (Çev: Hattatoğlu, Dilek), Çivi Yazıları, İstanbul 2000, s.65

¹² Held, D, Modern Devletin Gelişmesi, Cambridge: Polity, s.78 'den aktaran Pierson, Christopher ;**a.g.e.** s.71

¹³Keyman, E. Fuat, A. Yaşar Sarıbay (Ed.); **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Türkiye Üzerine Yansımalar**, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 1998, s.15

¹⁴ Sarıbay, A.Yaşar; **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.73

yönetiminin feodal birimlerden alınıp merkezi bir noktaya toplanmasıyla ortaya çıkan ve kapitalist devletin ilk biçimi olan mutlakiyetçi devlet ile birlikte kendini göstermiştir. Eşit yetkilere sahip senyörler içinden krallık otoritesinin artırılmasıyla mutlak monarşik sistem ve başındaki monark toplum bütününde yaşanan ekonomik değişimlerin ve sınıfların, zümrelerin üzerinde egemenliğini kurmuştur. İktidar yetkisini ellerinde tutan feodal birimlerin ekonomik olarak zayıflaması, siyasi iktidar açısından bir güç kaybını da beraberinde getirmiştir. Aynı süreçte gittikçe güçlenmekte olan burjuvazi ise kendi gelişimini sağlama ve güçlendirme amacıyla krallık iktidarının tek egemen olarak belirginleşmesine ve sistemleşmesine destek vermiştir¹⁵ ve tabi ki bu süreçte ortaya çıkan değişikliğin devlet düşüncesini kutsallaştırması kaçınılmaz olarak belirtilmiş; bu kutsallık ulusta aranan mitolojik, etnik, coğrafi veya kültürel konumuna çıkartılıp tekil hukukun otoritesi ve kolluk kuvvetlerle koruma altına alınmıştır.¹⁶

Bu bakımdan, Batı Avrupa toplumlarında ulus-devlet kurma süreci dört aşamada tamamlanmıştır:¹⁷

Birinci aşama, onbeşinci yüzyıldan Fransız Devriminin yapıldığı onsekizinci yüzyıla kadar çok uzun bir süreyi kapsar ve oluşumunu içerir. Bu aşamanın ortaya çıkardığı önemli sonuç, seçkinler düzeyinde ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan bütünleşmenin gerçekleşmesidir.

İkinci aşama, kitlelerin giderek artan oranda sisteme dâhil olmasını ifade eder. Bunda asker ocağının, okulun, yeni kitle iletişiminin merkezin seçkinleriyle kenar arasında teması sağlayan kanallar olarak oynadığı rol etkili olmuştur. Bir diğer önemli etken, aynı kanalların kitleler nezdinde yarattığı yeni kimlik duygusudur. Bu yeni kimliğin, kiliseler, mezhepler veya yerel seçimler tarafından yaratılmış olan egemen kimlikle çatışma içine girmesi, ikinci aşamanın ortaya çıkarmış olduğu önemli sonuçtur.

¹⁵ Asoğlu, Pınar; **Ulus Devlet'in Oluşumu, Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Fransa 'da Merkezi İktidarın Kurucu Öğeleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.58

¹⁶ Bulaç, Ali; **Modern Ulus Devlet**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.52

¹⁷ Rokkan, S. 'Dimensions of State Formation and Nation Building: A Possible Paradigm for Research on Variations Within Europe', *The Formation of National States in Western Europe*, C. Tilly New Jersey, 1975, s.570 - 572'den aktaran Sarıbay; **a.g.m.** s.73 - 74

Üçüncü aşama, toplum üyelerinin siyasal sistemin işleyişinde tebalıktan aktif yurttaş kavramına geçmelerini içerir. Bu, muhalefete tanınan güvencenin kurumsallaşması; temsil organları üyelerinin seçiminde daha geniş bir seçmen kitlesine hak tanınması; siyasa partilerin örgütlenip çıkarların birleştirilmesi ve ifadesi işlevlerini görmelerine paralel olarak gerçekleşmiştir. Bu aşamaya tekabül eden önemli iki oluşum; endüstriyel ve ulusal devrimlerin başarılmaları ve bunların yaratmış olduğu çatışmalardır. Ulusal devrimle beraber bir yandan kenar bölgelerdeki azınlık kültürüyle hakim kültür arasında; öbür yandan merkezi devlet otoritesiyle kiliseler arasında çatışmalar gündeme gelmiştir. Endüstriyel devrimin ürünü olan çatışmalar ise, özel de topraktaki mülkiyet çıkarlarından vücut bulan hakim sınıf ile doğum halindeki burjuvazi arasındaki; genelde mülk sahipleri ve işverenlerle, kiracılar ve işçiler arasındaki bölünmelerden kaynaklanmıştır. Bu aşamada, değerlere dayanan yerel çatışmalardan, daha çok çıkarlara dayanan işlevsel çatışmalara geçilmesi çok önemli bir değişim olarak ortaya çıkmıştır.

Dördüncü aşama, devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsar. Bu aşamada yeniden dağıtım araçlarının artması; kamu refahını sağlamaya yönelik hizmetlerin genişletilmesi; ulusal çapta ekonomik koşulları eşitlemeye yönelik politikaların uygulanması, devlet nüfuzundaki artışın göstergeleri olarak belirmiştir.

Tüm bunlar neticesinde ulus devlet tarihsel süreç içinde belirli bir yapı ve işlev farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu farklılaşmalar, ekonomik-teknolojik; askeri-idari; yargısal-yasama ile ilgili; dinsel-sembolik türlerde ortaya çıkmışlardır. Bu çerçevede, ekonomik-teknolojik farklılaşma, yerel endüstriyel-ticari organizasyonları barındıran bir yapı olarak kentleri doğururken; diğer farklılaşma türleri, sırasıyla dış çatışmaları kontrol örgütü olarak orduyu; iç çatışmaları çözücü bir kurum olarak yargıyı; yerel dinleri temsil eden bir yapı olarak kiliseleri ortaya çıkarmıştır.¹⁸

Ulus devlet, anahtar özelliklere sahip modern bir yapı olarak nitelendirilmektedir. Kollektif ve toplumsal amaçların belirlenmesinde temel araç olmaktadır. Güvenlik ve iç düzenin sağlanması ve tartışmaların çözülmesi için

¹⁸ Sarıbay; **a.g.m.** s.75

kurulmuş; ancak bu amaçlarını ulusal ekonominin gerektirdiği kollektif ve bireysel maddi kaynakların yönetimini de içerecek şekilde genişletmiş bir yapıdır. Ulusal amaçların elde edilmesi gereği, devletlerin diğer devletlerle ilişkiler geliştirmesine yol açmış ve uluslararası ilişkiler sistemi doğmuştur. 19. Yüzyılda, kişiler ‘devletin üstünlüğü ve dokunulmazlığına’ büyük bir inançla sarılmışlar devlet tüm uluslararası sistemde tek geçerli ve başat birim haline gelmiştir.¹⁹ Bu yüzyılda birlik, barış, refah ve milyonlarca insanın yaşamı değil, İtalya’nın birliği, Prusya’nın egemenliği, Fransa’nın şan ve şöhreti, Rusya’nın büyüklüğü gibi konular üzerinde durulmuştur. 15. Yüzyıla kadar Avrupa insanı dindar olarak düşünülmüş fakat 19. Yüzyıla gelindiğinde artık tümünün yurtsever olduğu belirtilmiştir.²⁰ 19. Yüzyılda uluslararası ilişkiler sisteminin anahtar ilişkileri; savaş, birleşme, diplomasi ve sömürgecilik iken 20. Yüzyılın anahtar ilişkileri; ticaret, mali yönetim ve kültürel ilişkileri de içerecek şekilde genişlemiştir.

Ulus devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak, birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan, modern bir olgu olarak tanımlanmaktadır.²¹ Fransız Devriminden sonra yukarıda da belirttiğimiz gibi ortaya çıkan bu olgunun temelinde dil, kültür, ırk vb. etnografik özelliklerin aynılığı yatmaktadır.²²

Modern dünyada siyasi topluluğun sadece bir biçimi kabul edilir ve izin verilir. Bu da ulus devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus-devletlerin sınırları, sermayeleri, bayrakları, milli marşları, pasaportları, para birimleri, askeri törenleri, ulusal müzeleri, elçilikleri ve genellikle Birleşmiş Milletler’de bir sıraları vardır. Ayrıca ulus-devletlerin toprakları üzerinde bir hükümetleri, tek bir eğitim sistemleri, tek bir ekonomileri ve meslek sistemleri de bulunur ve genellikle bütün yurttaşları için bir yasal haklar dizisi de vardır.²³ Kısacası ulus devlet kavramıyla devletin topraklarının sınırlarının ve

¹⁹ Eşkinat, Rana ; **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1036, Haziran 1998, s.55

²⁰ Sander, Oral; **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Şubat 2003, Ankara, s.144

²¹ Guibernau, Montserrat; **Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, (Çev: Neşe Nur Domaniç), Sarmal Yayınevi, İstanbul, Mayıs 1997, s.93

²² Tekeli, İlhan ve Selim İlkin ;**Türkiye ve Avrupa Topluluğu I.**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993, s.12

²³ Smith, A.D. Devlet kurma ve ulus yaratma, J. A. Hall’ın derlediği States in History içinde, Oxford: Blackwell, 1986, s.228’den aktaran Pierson; a.g.e. s. 101

homojen bir etnik topluluğun sınırlarının aynı yayılıma sahip olduğunu ve bir devletin tüm sakinlerinin ortak bir kültüre sahip oldukları anlatılmakta ve ulus devletin kurulması, ulusla özdeşleyen ve toplumdaki otoriteyi merkezileştiren bu oluşumun, siyasal yapının büyümesi, farklılaşması ve uzmanlaşması ile somut bir görünüm kazanmakta olduğu belirtilmiştir.²⁴

Ulus devlet olgusunu ortaya çıkaran yaklaşımları siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler şeklinde belirtecek olursak siyasi açıdan ulus-devlet, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; ulus, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu, milliyetçilik ise, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir. Ulus-devlet kendisinden önce var olan bir siyasi yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş ve bu kurumların içeriğinin düşünsel-yapısal değişiklikler göstermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ulus-devlet, iktidarını soyut bir temele oturtmakta ancak aynı iktidarı somut bir toprak parçası yani ülke üzerinde uygulamaktadır. Birinci unsurun kökeninde, iktidarı kralın kişiliğinde bulan sistemde, kralın somut kişiliği yanında bir soyut kişiliğinin, yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu bulunmaktadır. İkinci unsurun kökeninde ise krallığın egemenliğini sürdürdüğü toprakların bir bütün olarak kavranarak "vatan" adı altında kavramsallaştırılması olgusu vardır.²⁵ Ayrıca ulus devletin ve ulusların kendi kaderini belirlemeleri ilkesinin ortaya çıkışıyla eski imparatorlukların, hanedanlıkların, krallıkların, feodal beyliklerin belirlediği siyasi harita yok olurken; bunun yerini alan yeni ulus devlet siyasi coğrafyası, toprağa büyük değer vermiştir.²⁶

19. Yüzyıla kadar, açıkça ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa ile karşılaşılmaz. Ulus-devletin ideal bir siyasal birim olarak tanınması ve yalnızca Batı Avrupa'da değil dünyanın geri kalan kısmında da bir model olarak alınması kesinlikle bu dönemden sonra gerçekleşen bir gelişmedir. 20. Yüzyılda ulus-devlet, uluslararası ilişkilerde

²⁴ Pierson; a.g.e. s. 71

²⁵ Erözden, Ozan; **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s.110

²⁶ Preece, Jennifer Jakson, **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, (Çev: Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, İstanbul, Eylül 2001, s.14

birinci aktör olmayı; egemen bir ulus devlet olmak dünya toplumunda kabul görmenin olduğu kadar temel uluslararası statü sembolü olmayı da sürdürmüştür.²⁷

Ulus-devletin belli sınırlar içinde baskın güç olarak yükselişi kısmen uluslar arası anlaşmalara bağlıdır. Yeni uluslararası hukukta yer alan devletin "egemenliği" doktrini ile içteki iktidar ve halkların Avrupa devletleri tarafından karşılıklı olarak tanınmasına ve toprak ile iktidar arasında, iktidarın toprağın tek hakimi olduğu şeklinde bir ilişkinin doğmasına neden olmuştur. Ulus-devletler, meşru otorite alanında yapılan çağdaş anlaşmalar dahilindeki herhangi bir faaliyet için konacak kuralları ve bu kuralların konuluş statüsünü belirleme kapasiteleriyle en önemli politik aktörler olarak algılanmaya başlanmışlardır. Ulus-devletler egemendir ve her devlet iç ve dış politikasını kendi belirlemektedir. Devletler topluluğu ise her birinin istediği şekilde hareket ettiği kendine yeten bütünlerden oluşmaktadır. İktidar ile toprak arasında iktidarın bu belli toprak üzerinde tek hakim otorite olması şeklindeki ilişki ile devletin bu toprak üzerinde hiçbir ajanı rakip olarak görmemesi sayesinde ulus-devlet kendisine olabildiğince geniş bir hareket alanı oluşturmuştur.²⁸

Ulus devletin oluşumunu kapitalizmin sonuçları üzerinde yükselen yeni bir siyasi örgütlenmenin biçimi şeklinde vurgulayan ve ekonomik yaklaşımı benimseyen Wallerstein'a göre modern dünyanın halkları her zaman mevcut değildi ve bu halkların yaratılmış olduğu belirtilmiştir. Bu halklar yaratıldıktan sonra halk olma duygularını pekiştirmek için devlet olma peşine düşmüştür. Bu nedenden ötürü bütün devletler modern dünyanın yaratımlarıdır. Wallerstein'a göre, ulus-devletler sisteminin 16. ve 17. Yüzyıllardaki kapsamlı pekişmesi bir dereceye kadar Batı Avrupa'da hüküm sürmekte olan özgül şartların, özellikle de nispi kültürel homojenliğin fonksiyonudur. Bu homojenlik dil, aile, hukuk, din, iktisat ve siyaset uygulamalarının ciddi ölçüde birbirine yakın olmasıyla sivrilmiştir. Bu durum devlet örgütlenmesi biçiminin bölge dahilinde yaygınlaşmasını kolaylaştırarak devletler arasında kolay nüfuz ve toprak müdahalesine yardımcı olmuştur. Aynı şekilde bu devletler, sisteminin ortaya çıkışı, o dönemdeki kapitalist faaliyetlerin artmasına ve böylelikle yeni idare mekanizmalarının, yeni siyasi

²⁷ Şen; **a.g.e.** s.51

²⁸ Işıldak, Deniz; **Küreselleşme ve Ulus Devlet Türkiye**, Master Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.96

denetim biçimlerinin gelişmesine imkan tanımıştır. Ortaya çıkan merkezi bürokrasiler kapitalist eğilimleri desteklemiştir.²⁹ Böylece kapitalizm, merkezi ulus-devletin oluşumuna etki ederken ulus-devlet de kapitalizmin büyüme kaynağı olmuştur. Ulus-devlet, gerek siyasi-ekonomik gerekse toplumsal dönüşüm kaynaklı olsun günümüzün evrensel toplum modelini oluşturmaktadır. Devleti olmayan uluslar da halen ulus-devlet olma yolunda çaba harcamaktadır. Bütün ulus-devletler ne şekilde kurulursa kurulsun ve aralarında nasıl bir ayrıma gidilirse gidilsin (Sosyalist, Kapitalist, Demokratik, Monarşik, vb.) birbirinden farklı olan ulus-devlet kategorileri arasında yine de ortak özellikler bulmak mümkündür. Tüm devletler göreceli bir siyasi özerkliğe sahiptir. Hepsi de ülkeleri üzerinde yaşayan insanları denetleme ve giriş çıkışlarını yasaklama hakkını ve belli bir hukuksal egemenliği elinde bulundurdukları belirtilmiştir. Birkaç uluslararası hukuk kısıtlaması ve özellikle de diğer devletlerin baskılarına direnebilme olanaklarına sahip olmak şartıyla, onlara ait ülke üzerinde nasıl istiyorlarsa, o şekilde davranma noktasında serbesttirler.³⁰

Ulus devletin diğer devlet şekilleri ile ilişkisine değinecek olursak bu noktada devletler yapılarına göre “üniter devlet” ve “bileşik devlet” olmak üzere karşımıza çıkmaktadır. Bileşik devletler de kendi içinde “devlet birlikleri” ve “devlet toplulukları” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Devlet birlikleri de “şahsî birlik” ve “hakikî birlik” olmak üzere iki çeşittir. Devlet toplulukları da “konfederasyon” ve “federasyon” olmak üzere ikiye ayrılır.³¹

Üniter devlet, devletin, ülke, millet ve egemenlik unsurları ve keza yasama, yürütme ve yargı organları bakımından teklik özelliği gösteren devlet şeklidir. O halde, üniter devleti, devletin unsurlarında ve organlarında teklik özelliğiyle tanımlayabiliriz. Devlet, ülke, millet ve egemenlik unsurlarından oluştuğuna göre, üniter devlette, tek ülke, tek millet ve tek egemenlik vardır. Diğer bir ifadeyle üniter devlet, tek bir ülke üzerinde, tek bir milletin, tek bir egemenliğe tâbi olduğu devlet şeklidir. Bu nedenle, üniter devlette, devleti oluşturan unsurlar tek ve bölünmez bir bütündür. Üniter devlet ulus devlet tanımıyla iç içe geçmiştir. İkiside birbirlerini tamamlayan devletlerdir.

²⁹ Şen; a.g.e. s 52

³⁰ Duverger, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev: Şirin Tekeli), Varlık Yayınları, İstanbul, 1996, s.34

³¹ Gözler, Kemal; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004, s.67

Danimarka, Fransa, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsrail, İtalya, İzlanda, Hollanda, Japonya, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Yunanistan, Türkiye gibi devletler birer üniter devlettir. Bileşik devlet, iki veya daha çok devletin sıkı veya gevşek bağlarla birleşmelerinden meydana gelmiş bir devlet çeşididir. Bu tür devletlerde, yasama, yürütme ve yargı organlarına sahip ayrı devletler vardır. Bileşik devletlerde birden fazla, anayasa birden fazla hukuk düzeni yürürlüktedir. Bileşik devletler kendi içinde “devlet birlikleri” ve “devlet toplulukları” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Devlet birlikleri”, iki ayrı devletin, ayrılıklarını az çok koruyarak birleşmesinden meydana gelen devlet şeklidir. Devlet birlikleri de “şahsî birlik” ve “hakikî birlik” olmak üzere ikiye ayrılır. Devlet toplulukları da, iki veya daha fazla devletin bir araya gelmesiyle oluşturdukları bileşik devletlerdir. Devlet toplulukları kendi içinde “konfederasyon” ve “federasyon” olmak üzere ikiye ayrılır.³²

Konfederasyon, birden fazla bağımsız devletin uluslararası hukukî kişiliklerini muhafaza etmek şartıyla belli bir amaçla, özellikle ortak savunmalarını sağlamak üzere kurdukları bir devlet topluluğu şeklidir. Federasyon veya federal devletler kendi içlerinde belli bir özerkliği koruyarak iki veya daha fazla devletin aynı merkezî iktidara tâbi olmak suretiyle oluşturduğu bir devlet topluluğudur. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Kanada, Avusturya, İsviçre, Avustralya en bilinen federal devletlerdir. Yeni federal devletlere örnek olarak Rusya Federasyonunu gösterebiliriz. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere üniter devlet te tek devlet, tek hukuk düzeni, tek yasama yürütme ve yargı organı var ve ayrıca merkezî idare ile adem-i merkezî idare arasında yetki paylaşımı kanunla yapılmaktadır. Fakat federal devlette ise iki tür devlet var: federal devlet ve birden çok federe devlet, ayrıca iki tür hukuk düzeni var: Bir federal hukuk düzeni ve birden çok federe hukuk düzeni, iki tür yasama, yürütme, yargı organı var: Federal Yasama, Yürütme ve Yargı Organları ve Federe Yasama, Yürütme, Yargı Organları, son olarak Federal devlet ile federe devletler arasındaki yetki paylaşımı anayasayla yapılmıştır.³³

Fakat tüm bu açıklamalar ve aralarındaki farklılıklardan sonra federal devlet ve üniter devlet yapısının iç içe geçtiği durumlara örnek olarak bölgesel devleti verebiliriz.

³² Gözler; **a.g.e.** s.68

³³ Gözler; **a.g.e.** s.70

Bölgesel devlet, içinde bölgesel yasama yetkisi dâhil bazı önemli yetkilere sahip özerk bölgelerin bulunduğu üniter devlete verilen isimdir. Başlıca örneği İspanya ve İtalya'dır. Bu ülkelerde bazı bölgelere, klasik yerel yönetim kuruluşlarından farklı olarak, bölgesel yasama iktidarı (norm koyma yetkisi) da tanınmıştır. Keza özerk bölgelerin yetkisi anayasa tarafından da güvence altına alınmıştır. Bu noktalar bakımından bölgesel devlet federal devlete benzemektedir. Ancak özerk bölgeler, tam bir federe devlet olarak kabul edilemezler. Çünkü bir kere, özerk bölgelerin kendi anayasaları yoktur; yani bir kurucu iktidara sahip değildirler. Bölgesel devletlerde (İspanya ve İtalya) tek bir Anayasa vardır; o da ulusal devletin anayasasıdır. İkinci olarak, özerk bölgelerin ulusal devletin yasama organına bir devlet olarak katılmaları söz konusu değildir. Bu ülkelerdeki Senatolarda özerk bölgeler değil, yine halk temsil edilir. Üçüncü olarak özerk bölgelerin işlemleri ulusal devletin denetimine tâbidir. Bu denetim hem hukukîlik, hem de yerindelik bakımındandır. Bu üç nokta bakımından ise, bölgesel devlet üniter devlete benzemektedir.³⁴

Yapılan tanımlar ışığında ulusçuluk ve ulus devlet anlayışı feodallikten sonra gelen ve halkçı olan bir ideolojidir. Feodalitede, uyrukların siyasi hakları yoktur ve uyruklar siyasal bakımdan seferber edilmez. Fakat ulusçuluk ve ulus devlet anlayışı toplumlarda yurtlarını çağdaşlaştırmak isteyenlerin ideolojisi olmuştur. Bu anlayışta sınıfa bakılmaksızın, halkın birliği ve bu birliğin başka uluslara göre taşıdığı farklılıklar vurgulanır. Bunlar da karşımıza ortak dil, ortak kültür ve ortak ülke olarak çıkmaktadır. Sonuç olarak bu anlayış ta amaç toplumdaki bütün sınıf ve grupları birleştirmektir.³⁵

1.1.4. Ulus Devletin Yapısal Değişimi

Ulus devlet'in ilerleyen süreç karşısında farklı boyutlarda bir takım işlevlerinin değiştiği belirtilmekte ve bu işlevler 2 şekilde değerlendirilmektedir. Birincisi, ulus-devlet ekonomi düzlemindeki yetkilerini giderek ulus-üstü kurumlara devretme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun bir ayağını ulus-üstü, neredeyse küresel çapta üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturuyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan

³⁴ Gözler; **a.g.e.** s.72

³⁵ Akşin, Sina; "Türk Ulusçuluğu" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 7.Cilt, İletişim Yayınları, s.1941

sonra geliştirilen Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi örgütler, burada başat rol oynamaya başladılar; bu sonuncusu Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüşerek (1994) denetim ve yargılama erkine de kavuştu. Ulus-üstü örgütlerde ikinci ayağı bölgesel anlaşmalarla kurulan, eski imparatorluklara alan genişliği ve nüfus büyüklüğü itibarıyla benzese de, yapısı farklı olan bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturuyor. Ulus-devlet'in karar alma, uygulama ve denetleme gücünü aşındıran iki boyutlu ulus-üstü (küresel örgütler ve bölgesel anlaşmalar) bir oluşum ortaya çıkmıştır.³⁶

Ulus-devlet erkinin aşılmasında ikinci boyut yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi, merkezi devletin olanaklarının, yetkilerinin ve sorumluluklarının kendi içindeki alt birimlere devredilmesi olmuştur. Yani yerel yönetimlerin giderek mali, idari, ekonomik düzlemde özerkleşmesi merkezi devlete bağlılığının azaltılması amaçlanıyor. Böylece, ulus-devlet'in tepeden ve tabandan aşındırılma yoluyla, sadece bir 'ara-örgüt' haline dönüşmesi süreci başlatılmış bulunuyor.³⁷

“Tüm bunları özetleyecek olursak Eroğul’a göre devletin zayıflatılmasında birtakım stratejilerden bahsetmektedir. Bunlardan ilki bölgesel oluşumlar yoluyla devletin doğrudan bu örgütlenmeler içerisinde eritilmesidir. İkincisi devletin doğrudan parçalanmasıdır. Burada globelleşme önemli bir etkidir.³⁸ Diğer yol ise, devletin egemenliğini parçalamaktır. Yukarıda da örnek verildiği gibi IMF, Dünya Bankası gibi kurumların politikaları gösterilebilir. Uluslar arası toplu durum da buna imkân tanımıştır. Egemenliği azaltmadaki diğer faktör ise, yukarıda bahsedildiği şekliyle yerelliğin ön plana çıkartılmasıdır.³⁹

Ulus devlet meşru şiddet araçlarını kullanma tekeline sahiptir. Bu işlev önemli bir yere sahiptir. Çünkü globelleşme sürecine karşı geliştirilebilecek tepkilerin denetim altında tutulması için kullanılmasa bile, bu tepkilerin caydırılmasında şiddet araçları ulus devletin elinde önemli bir ikna aracıdır. Bu işlevle bağlantılı olarak ulus-devletlerin

³⁶ Kazgan, Gülten; **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2000, s.34

³⁷ Kazgan; **a.g.e.** s.34

³⁸ Eroğul, Cem; **Devlet Nedir ?**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.49

³⁹ Şen; **a.g.e.** s. 225

fonksiyonu, ulusal güvenliği sağlama işlevidir. Bu görevi yerine getirmesi için de devletin meşru şiddet araçlarını kullanma tekeline sahip olması gerekir.⁴⁰

Ulus-devletin ayrıca globalleşme sürecinde değişikliğe uğrayan, sınırlı olarak koruduğu bir diğer işlevi sınırların kontrolü işlevidir. Bu nüfus ve vasıfsız emeğin denetimi ile ilgili bir işlevdir. Sınırların kontrolü, bu yaklaşıma göre dünyadaki eşitsizliğin sürdürülmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ulus-devletin bu bağlamda koruduğu diğer bir işlevi ise temsil işlevidir. Ulus-devlet meşruluğunu ve egemenliğini sınırları altında tuttuğu nüfusu, temsil işlevinden alır.⁴¹ Ulus tesi firmalar, dünyayı dönüştürmek kapasitesine sahip olsalar da globalleşmiş ekonomik sistemi büyük krizlere düşürmeden sürdürebilecek bir regülasyon sistemi geliştirmekte ve ona meşruiyet sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Böyle bir sisteme meşruiyet sağlayabilecek uluslararası sistemin aktörlerin günümüzde ancak ulus-devletlerin olabileceği vurgulanmaktadır.⁴²

Ulus-devletin koruduğu işlevlerden bir tanesi de teknolojilerin gelişmesi için finansman desteğini sağlamaktır ve global ölçekte en büyük finans gücüne sahip olması merkez ülkeler açısından önemlidir, özellikle çok-uluslu şirketlerin gelişmesini sağlayan teknolojik yatırımlarda başat rol oynaması ve aynı zamanda bunlara global ölçekte meşruiyet sağlaması işlevi ulus-devletin globalleşme süreci ile ortadan kalkmadığına dair olumsuz yaklaşımlar için temel verilerdir.⁴³

Ulus-devlet günümüzde hala büyük harcamalar yaparlar, büyük vergiler toplarlar ve büyük borçlar alırlar. Aynı zamanda büyük bir işverendir. Devlet sadece emek satın almaz, ayrıca büyük sermaye projelerine fon sağlar, yol yapımını ve diğer alt yapı çalışmalarını üstlenir. Devletin retim sürecinde gerilemesi; aynı ölçüde tüketicisi olma yani mal ve hizmet alma sürecinde aynı ölçüde ilerlemesi demektir. Daha çok tüketicisi olarak ekonomide piyasaya girerek yine yer alır. Hatta savunma gibi belli sektörlerde

⁴⁰ Kazgan; **a.g.e.** s.252

⁴¹ Tekeli, İlhan ve Selim İlkin; "Küreselleşme Ulus - Devlet Etkileşimi Bağlamında AB - Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması ", **Doğu - Batı Dergisi**, Sayı :10 (şubat - Mart - Nisan 2000), s.120

⁴² şen; **a.g.e.** s.232

⁴³ Kazgan; **a.g.e.** s.252

bazı özel şirketlerin tek müşterisi devlettir.⁴⁴ Dolayısıyla devletin ekonomi üzerindeki müdahalesinde bir yok oluş değil, bir farklılaşma ya da bir yeniden yapılanma söz konusudur. Günümüzde pek çok gelişmiş devletin, ekonomideki en büyük ve en belirleyici aktör rolü devam etmektedir. Ulus-devletin vergi alması hala ulusaldır. Devlet, ya para politikasında olduğu gibi doğrudan doğruya ekonomiyle, ekonomik aktör olarak etkide bulunmakta ya da sağlık hizmeti şeklindeki sosyal politikalarda olduğu gibi dolaylı olarak ekonomik sürece etkide bulunmaktadır.

Özet olarak sıralanacak olursa ulus-devlet, bir kurum olarak, çok sayıda işlevi yerine getirirken varlığını sürdürmüştür. Bunun başında etnik ya da dinsel kimliği ne olursa olsun, vatandaşlara olanaklar ölçüsünde diğer ülkelerin saldırısına karşı güvenlik; içeride bireylerin, toplumsal sınıfların ya da etnik-dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitlik, adalet ve güvenlik sağlaması gelir. Bu bağlamda bir otoritesi vardır. Ekonomik düzlemdeyse, ekonomik ajanların sermayesine güvenli bir pazar ve ekonominin büyümesini gerçekleştirecek ortamı yaratmak, hatta buna katkı yapmak; ekonomik yaşamı yürüten mübadeleleri ve hesapları kolaylaştırmak ve kesinleştirmek için para arzını ve para kurumlarını düzenlemek, bu bağlamda makro-istikrarı sağlamak; gerekli hukuk çerçevesini yürürlükte tutmak; sosyal devlet kimliğini benimsediği ölçüde vatandaşların çalışma olanaklarını ve asgari refahını, eğitim-kültür ve sağlık düzeyinin yükselmesini güvence altına almak yoluyla daha ileri bir toplum yaratmaktır.

Tüm bu anlatılanların ışığında ulus devlet bugüne kadar kurulmuş devlet sistemleri içinde en etkini olarak değerlendirilebilir. Bu devlet yapısı eşit temeller üzerine oturtulmuş ulusal bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkileri ile vatandaşlar arası ilişkileri geliştirdiğini de belirtebiliriz.

⁴⁴Pierson; **a.g.e.** s. 176

1.2. ATATÜRK'ÜN ULUSÇULUK VE ULUS DEVLET ANLAYIŞINA BAKIŞI

Atatürk'ün ulusçuluk ve ulus devlet anlayışının temelinde hakkın kuvvete, adaletin zulme, bağımsızlığın esarete üstünlüğü üzerine öne sürdüğü fikirler yatmaktadır. Doğu ulusları kendilerinden saydıkları Türkiye'nin kurtuluşunda ve modernleşmesinde bunu bir örnek olarak kabul etmişlerdir.

1.2.1. Atatürk'ün Ulusçuluk Anlayışı

Atatürk Ulusçuluğu, din ve ırk anlayışının dar uygulamasından çok, Avrupa'da olduğu gibi, ulusal sınırlar içinde, ulusal olmaya dayanan ortak yurttaşlık temelinde oluşmuş ve gerek ulusal mücadele içinde ve gerekse sonrasında milliyetçiliği bu çerçevede içinde uygulamıştır.⁴⁵ Atatürk ulusçuluğunun en önemli noktasının Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını korumak ve aynı zamanda Türk toplumunu çağdaşlaştırmak olduğu unutulmamalıdır. Çünkü ulusçuluk girişimlerinin çağdaşlaşma eylemleri ile mutlak ilişkileri vardır. Atatürk ulusçuluğunun bu bakımdan bir diğer niteliği de saldırgan, yayılmacı emeller gütmeyen, güven verici, yaratıcı ve ulusal devlet kurma olanaklarına yönelik olmasıdır. Şöyle ki, çağdaş ulusal devletin ortaya çıkmasıyla siyasanın, bazı kesin ve belirgin gereklerini yerine getirmek, yüzyılımızın siyasasının zorunluluğu olmuştur. Bu gereklilik nedeniyle bir toplum eğer çağdaş bir devlet olmak istiyorsa, onun siyasal kurumlarını ve bunların çalışmalarını sağlamak durumundadır.⁴⁶

Atatürk'e göre, bağımsızlık için mücadele, tüm ulusun desteğine ve etkin bir biçimde harekete katılmasına dayanmalıydı. Bu özellik O'nun hareketini, 19. Yüzyılın öteki Asya-Afrika hareketlerinden, yani nüfusun ancak belirli bir bölümüne dayanan ve sonunda başarısızlıkla sonuçlanan hareketlerden ayırmaktadır. O'nun hareketi, 20. Yüzyılda yalnız askeriye'nin harekete geçip bağımsızlığı kazandığı Asya-Afrika devletlerinin mücadelelerinden de farklıdır. Bunlar, ulusal bağımsızlığı koruyacak güçler sınırlı olduğu için, bir süre sonra başka ülkelerin siyasal etkisi altına

⁴⁵ Sander; **a.g.e.** s.416

⁴⁶ Kili, Suna; **Atatürk Devrimi**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983, s.236

girmektedirler. Kısacası, Atatürk'e göre, ulusal bağımsızlık mücadelesi, tüm dünyaya açık bir biçimde ve halkın etkin desteğiyle yürütülmeliydi. ⁴⁷Atatürk'ün ulusçuluk öğretisi hiç bir zaman şovenist ve ırkçı bir öğreti olarak nitelendirilmemiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin, ulusal sınırlar içinde Türklük duygusuyla yaşayan herkesin ortak devleti olduğu ve Türk ulusunun da Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Türkiye halkı olduğu belirtilmiştir. Böylece Atatürk, medeni bir ülke olmayı ülkü olarak gösterirken, ulusçuluğu çağdaşlaşmanın ön koşulu olarak belirlemekte ve diğer yandan ulusçuluğu ulusal birliğin temeli yapmaktadır. ⁴⁸

Bu temel anlayışlarla Atatürk, halktan kopuk gizli örgütler içinde çalışmamış ve işgalci güçlere karşı düzensiz çete savaşlarına ve savaşçılara güvenmemiştir. Ulusal kurtuluş savaşını örgütleme yolunda Erzurum ve Sivas gibi ulusal kongrelerle, Türk halkının harekete katılması ve hareketin tüm dünyaya duyurulmasını sağlamış, düzenli ordu birliklerini güçlendirerek hem başarı sağlamış hem de savaş sonrası kurulan devletin uluslararası sistemde saygın bir yere sahip olmasını gerçekleştirmiştir. Kısaca, Atatürk'ün mücadelesinin özü şuydu: Ulusal ve savunulabilir sınırlar içinde, modern bir Türk ulus-devletinin kurulması. ⁴⁹

Kısaca çağdaşlaşabilmiş olmak için, önce bu ulusal devletin temel yapısını oluşturan sınırların korunmuş olması, ikinci olarak da, siyasal yaşamda ulusculuk düşüncesinin bilinçli ve denetli bir biçimde belirmiş olması gerekmektedir.

Önce ulusal kongrelerle çizilen ve sonra Misak-ı Milli'yi içine alınan bu yeni devletin ulusal sınırlarının üç önemli ve ayırıcı niteliği vardı: Bu sınırlar, herşeyden önce, stratejik olarak savunulabilecek askeri sınırlardı. O kadar ki, Osmanlı devleti yenilgisinin en alt noktasında bile bu sınırları korumasını bilmişti. İkinci olarak, bu sınırlar hukuki sınırlardı, çünkü savaş sonunda imzalanan Mondros Silah Bırakışması'nda kabul edilmişti. Son olarak, bunlar siyasal sınırlardı. Mustafa Kemal önderliğindeki ulusçu hareket, amaç ve araçlarını çok iyi hesap ederek siyasal programını bu sınırlara dayamış, onurunu bu savaşa bağlamış ve süngüsü ile bu

⁴⁷ Sander; **a.g.e.** s.416

⁴⁸ Aybars, Ergün; **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, Ocak 2000, s.263

⁴⁹ Sander; **a.g.e.** s.417

iddiasını kabul ettirmişti. Görülüyor ki, Atatürk'ün bir Türk ulus-devleti kurma, yani ulusçuluk anlayışı, gerçekçi, ileri görüşlü ve akıllı idi. Askerlik ve siyaset alanlarında "mutlak gereklilik" sınırlarını hiç aşmamış ve ülkenin kurtuluşunu sadece askeri açıdan düşünmemişti. Yalnızca işgalci güçlerin ülkeden kovulmasıyla yetinmemiş, Türk insanını çağdaş dünyanın birleşik ve uygar bir ulusu durumuna getirmeyi amaçlamıştır.⁵⁰

1.2.2. Atatürk'ün Ulus Devlet Bilinci

Ulusal bağımsızlık mücadelemizde amaç ulusal bir devlet kurmaktır. Halkta "ulus - devlet" bilinci yaratılmadan, "tebaa - devlet" bağlantısını çökertmeye olanak olmadığı belirtilmiştir. Bu nedenle Mustafa Kemal bütün eylemlere ve kendi eylemine "ulusal" bir nitelik verdiği gibi, yaptığı bütün işleride ulusa mal etmeyi gözden uzak tutmamıştır. Sürekli olarak, halka seslenirken hep "sen yaptın" demiş, köylüye "milletin efendisi" olduğunu aşlamış ve "Egemenliğin kayıtsız koşulsuz halka geçmiş olduğunu" söylemiştir. Mustafa Kemal'in açmak istediği çağır, vermek istediği bilinç, Osmanlı ulusçuların ümmet kavramına karşı bir antitez olarak aldıkları ulusçuluk anlayışından tamamen farklıydı. O, kendisiyle birlikte savaşan, kendisiyle birlikte halk devletini kuran Anadolu halkına kendisinin üstünde ve kendisinden ayrı bir devlet olamayacağı inancını aşlamak istediğini belirtmiştir.⁵¹

İşte bu süreçte karşımıza Atatürkçülük çıkmaktadır. Çünkü Atatürkçülük aynı zamanda devletin kendi varlık sebebini de tayin etmekte, bu varlığını koruyup sürdürme mantığıyla özdeşleştirilmiş olmaktadır. Bu durum, bir bakıma ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna uygun düşen bir biçimde, modern ulus devletlerin ortak özelliği diye görülebilir. Modern devletin devlet olma niteliği, tarihi olarak, toplumu oluşturan farklı bireylerle grupların özel ve dolayısıyla kısmi ilgi, istem ve çıkarlarını aşan, bütünün ortak fikrini temsil etmekle belirlenmekte ve bu ortak fikir ile devletin varlık sebebi arasında özdeşlik ilişkisi kurulmaktadır. Bu bakımdan, Atatürkçülük de Türkiye'de modern ulus devlet oluşumunun özgül bir ifadesi olarak anlaşılmaktadır.⁵²

⁵⁰ Sander; a.g.e. s.417

⁵¹ Tanyol, Cahit; **Atatürk ve Halkçılık**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1984, s.21

⁵² Köker, Levent; 'Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi' **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt - 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.98

Mustafa Kemal ulusal devlet kavramı ile çağdaş ulus kavramını birlikte götürmüştü. Ulusal devleti kurmak için Kuvayi Milliye kadrosu yetmişti; fakat çağdaş uygarlığa erişmek için kadrosu yoktu. Çağdaş uygarlığa ulaşmanın Osmanlıcası "Batılılaşma" idi. Batılılaşma eylemi, Tanzimat'tan beri üst kadroda süren bir gelişmeydi. Bu eski Osmanlı kalıpları yerine çağdaş Batı kalıpları, Batı kurumları almak yoluyla olmuştu. Elbette ki devlet yaşamına ait çağdaşlaşma ile ulus yaşamına ait çağdaşlaşma yan yana yürüyecekti. Ulusal bir devletin dinsel öğelerden, dinsel hukuktan arınması gerekirdi. Halk devletini kurarken, halk devletinin koşullarını da gözden uzak tutmamak gerekirdi.⁵³

Atatürk'e göre ulus bilinci ancak devlet bilinci ile birleştiği zaman ulusal devlet söz konusu olmaktadır. Bunun temel koşulu da, halkın devlet yönetimine katılması ve egemenliğin kayıtsız şartsız ulusta olmasının gerektiğini belirtmiştir.⁵⁴ Atatürk'ün düşüncesindeki egemenlik kavramında halkla bütünleşen bir devlet anlayışı vardır. "Gerçekten de devleti oluşturan ulusun üzerinde etkisini sürdüren kuvvet, kişi olarak hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O, bir siyasi nüfuzdur ki, devlet kavramının özünde vardır." Atatürk'ün bu görüşü, egemenlik kavramı, toplumda oluşan genel iradeye dayandıran J. J. Rousseau'nun görüşü ile paralellik göstermektedir. Rousseau'ya göre, devletin iktidarı, kendini meydana getiren bireylerin toplamıdır. Kişilerin iradelerinin birleşmesinden "egemenlik" yani en üst otorite ortaya çıkmaktadır. Rousseau, temsil sistemine karşı olmakla birlikte, kalabalık toplumlarda genel iradenin ortaya konamayacağını düşünerek emredici vekâleti kabul etmektedir. Rousseau bu görüşü ile, halk egemenliğinin, halkın seçtiği vekillerin oluşturacağı meclis tarafından temsil edilmesini zorunlu saymaktadır. Atatürk'e göre de, "kayıtsız koşulsuz ulusun olan egemenlik" onun adına meclis tarafından kullanılacaktır.⁵⁵

Ayrıca Atatürk Ulusal Egemenliğin yanında ulus devletin oluşum sürecinde ulusal sınırlar içinde birlik sağlamak, toplumu ulusal amaçlar doğrultusunda bütünleştirmek, otorite kurmak ve kararları etkince uygulamanın devlet ve ulusal hükümet olmanın en önemli öğeleri arasında olduğu vurgulanmıştır ve bunun

⁵³ Tanyol; **a.g.e.** s.22

⁵⁴ Tanyol; **a.g.e.** s.20

⁵⁵ Yamaner; **a.g.e.s.**173 - 174

neticesinde 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi bünyesinde oluşan meclis ve hükümet, ulusallığı kurumsallaştırmıştır. 20 Ocak 1921’de kabul edilen Anayasa ile de bu kurumlar yasallaştırılmıştır.⁵⁶

1.3. ORDU SİYASET İLİŞKİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türklerin İÖ 3000’lere kadar uzanan tarihi boyunca kesintisiz olarak gözlenebilen kurumlarından başlıcası askeri örgütleridir. O kadar ki, savaştan doğmuş, sürekli mücadeleyi uğraş edinmiş ve sonsuz bir yayılma güdüsüyle hareket eden ilk Türk toplumları ordularından zor ayırt edilebilirler. Çünkü toplumsal gelişmenin başlangıcında herkes asker sayılmıştı ve sonraki süreçte savaşla yaşam gibi toplumla ordu iç içe bir görünüm sergilemiştir.⁵⁷ Günümüzde çağdaş ve demokratik ülkelerde yönetimler halk idaresinin üstünlüğüne dayanır. Normal ve sağlıklı işleyen yönetimlerde, silahlı kuvvetlerin siyasal hayata doğrudan müdahale etmesi durumu ile karşılaşmamakta ancak askerlerin olduğu kadar siyasetçilerinde bu konuda çeşitli fonksiyonları yerine getirdikleri belirtilmektedir.

1.3.1. Siyaset ve Siyasi İktidar

Tarihsel gelişme süreci içerisinde insanın, toplum içinde birlikte yaşama zorunluluğu nedeniyle ekonomik, sosyal, politik ve kültürel ilişkilerin giderek artması ve yoğunlaşması yönünde etkin olduğu sürekli olarak vurgulanmaktadır. Bireyin toplum yaşamında oluşan bu ilişkileri neticesinde özellikle ve kaçınılmaz bir biçimde siyaset ile çevrelendiği belirtilmektedir.

Siyaset, günlük dilde çok çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin az gelişmiş ülkelerin kalkındırılması siyaseti, sosyal alanlara yönelik kamu siyaseti, belirli bir ülkenin dış siyaseti, siyasal yapısı, siyaset teriminin farklı bilimsel kullanım alanlarını sergilemektedir. Siyaset sözcüğünün kökenini incelediğimizde, kavramın eski

⁵⁶ Yamaner; **a.g.e.** s.179

⁵⁷ Bozdemir, Mevlüt; ‘‘Ordu-Siyaset İlişkileri’’**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 10.Cilt, s.2648

Doğu uygarlıklarında devlet yönetimi ile ilgili olarak kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁸ Arapça kökenli zorunluluklar ile verdiği cezaları (özellikle idam cezalarını) belirtmekte kullanılmıştır.⁵⁹ Siyaset kavramı, at bakıcılığı, at eğitimleri anlamlarına gelmektedir. Kelimenin Araplara eski Mısırlılardan geçmiş olabileceği değerlendirilebilmektedir. Siyaset kavramı, Doğu Türk İslam imparatorluklarında da uzun süre ceza anlamında kullanılmış; bunun bir devamı olarak Osmanlı İmparatorluğu döneminde de hükümdarların ülke yönetimi ve siyasal zorunluluklar ile verdiği cezaları belirtmekte kullanılmıştır.

Siyaset teriminin Batı dillerindeki karşılığı olan politika terimi yunanca polis, politeia, politica, politike gibi sözcüklerden kaynaklanmaktadır. Polis, site, kent, yöre; kenti oluşturan yurttaşların toplantısı demektir. Aristo'ya göre «polis» toplum bütünü anlamında diğer alt gruplara oranla kapsayıcı ve egemen niteliği ile bir siyasal birlik oluşturmaktadır. «Politeia» devlet, siyasal rejim cumhuriyet, yurttaşlık anlamına gelir. «Politica» ise siyasal ve yurttaşlık hakkına ilişkin şeyleri içermektedir. «Politike» ise iyiye, güzele dayalı bir yapıt ortaya koyan politika sanatı anlamına gelmektedir. Siyaset kelimesi ingiliz dilindeki «Policy» ve «Politics» kelimelerinin tercüme edilmesinden kaynaklanan iki anlamı içermektedir. «Policy» anlamındaki siyaset bir anlayış, bir eylem programı veya bir kişinin, grubun veya hükümetin eylemi için kullanılmaktadır. Örneğin buğday politikası gibi. «Politics» anlamına gelen siyaset ise bir politikalarının bütünüdür.⁶⁰

Siyaset kavramı ile ilgili olarak farklı düşünür ve siyasal bilimcilerin yorumlarına değinilecek olursa, siyaset, K. Marx ve F. Engels'e göre temeldeki üretici güçlerin niteliğini belirlediği bir üst yapı olarak nitelendirilmiş ve sosyal sınıflar arasındaki iktidar çekişmesi siyasetin itici gücü olarak belirtilmiştir. Max Weber'in siyasal topluluk ve siyaset anlayışı belirli bir toprak parçası üzerinde, gerektiğinde fiziki zora başvurma olanağı olan yönetsel bir örgüt tarafından verdiği emirleri uygulamaya koyduran egemen gruba dayanmakta, G. Almond'da, M. Weber gibi siyasetin belirleyici niteliğini meşru fiziki zorlamaya başvurma tekelleşmesi olarak görmekte olduğu

⁵⁸ Çam; a.g.e. s. 21

⁵⁹ Öztürk, Osman Metin; **Ordu Ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Ankara, Ağustos 1993, s.17

⁶⁰ Çam; a.g.e. s.22

belirtilmiş ve R. Dahl'a göre siyasal sistem; güç, rol veya otorite ile ilgili insan ilişkilerini içermekte olduğu vurgulanmıştır.⁶¹

Siyaset kavramının tanımlanmasından sonraki süreçte sonuç olarak karşımıza siyaset ile ilgili iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi siyasi kurumları ele alan ve siyaseti devlet kavramı etrafında ve devletle birlikte ona bağlı kurumların incelenmesi şeklinde gören yapısal yaklaşım; ikincisi ise siyasal faaliyetleri ele alan, siyasal faaliyetleri diğer sosyal faaliyetlerden ayırmaya çalışan ve siyaseti, iktidar için yapılan mücadele olarak gören işlevsel yaklaşımdır. Başka bir ifade ile birinci yaklaşım devlet, ikinci yaklaşım da iktidar kavramlarını temel almıştır. İşte bu noktada karşımıza iktidar olgusu ve sonraki süreçte siyasal iktidar kavramı karşımıza çıkmaktadır.⁶²

Siyaset Bilimi yanında, modern anayasa hukuku da gerek teori gerek uygulama alanında da daima iktidar kavramı üzerine bağlanmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi iktidar kavramı sosyal bilimlerden bakımdan, önemli bir görüntü arz etmektedir. En genel anlamı ile iktidar; yeterliliği ifade eder. Bu anlamda bir insanın iktidarının, yapabileceği şeylerin oranı ile ölçülebileceği belirtilmektedir. Kelimenin sosyal anlamında iktidar, başkalarına istediğimizi yapmalarını yaptırma yeterliliğidir şeklinde tanımlanmaktadır. Ayrıca iktidar kavramı ile ilgili olarak “malik olma”, “ilişki”; “malik olma – ilişki” bakımlarından bir gruplama yapılmaktadır.⁶³ Toplum yaşamının temel unsuru olan iktidar, toplum içinde birçok biçimde ortaya çıkmaktadır: Siyasi iktidar, iktisadi iktidar, dini iktidar, vs. fakat biz konumuz gereği bunlardan siyasi iktidar kavramı üzerinde duracağız.

Siyasal iktidar, uzun zamanlardan beri, bir kişi veya bir grup kişiyle diğer kişiler arasındaki ilişki şeklinde oluşmuş ve esasen siyasal yaşamın özünün de «Yönetenler» ile «yönetilenler» arasındaki ilişkilerden oluşmakta olduğu belirtilmiştir. Diğer bir taraftan siyasal iktidar ile ilgili olarak siyasal iktidarın devlet olmadığı fakat yasal ve kurumlaşmış bir kuvvet; devleti harekete geçiren kuvvetlerin bütünü olduğu belirtilmektedir. Bu iktidar, sosyal künyenin bütününe temsil ve refahını sağlamaya

⁶¹ Çam; a.g.e. s. 22

⁶² Öztürk; a.g.e. s.18

⁶³ Çam; a.g.e. s. 90,91

kabiliyeti olduğu ile yasallaştırılmıştır. Siyasal iktidar, toplum yaşamındaki kuvvetlere genel yönlendirmeyi veren ve en yüksek kararları alan merci şeklinde nitelendirilmiş ve dolayısıyla bu merciin aldığı kararların, toplum içindeki kuvvetler ilişkisinin bir sonucu olduğu ifade edilmiştir ⁶⁴

1.3.2. Ordu ve Askeri İktidar

Dünyanın siyasal yapısı, ülkelerin iktisadi kaynaklarının en uygun şekilde kullanılmaları oranında sürekli olarak, iktisadi yönden güçsüz ülkeler aleyhine değişim göstermiştir. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin bağımsızlıklarını korumaları için onları bir takım önlemler almaya zorlamaktadır. Bu önlemlerden biri ülkelerin sınırlarını her zaman hazır durumda bulunan silahlı güçlerle korumak olmuştur. İşte bu silahlı güçler orduları oluşturmuştur. ⁶⁵

Ordu kavramı, kullanılışı çok eskilere dayanan bir kavramdır. İlk defa, en eski Türk kaynaklarından olan Orhun Yazıtlarında kullanılmaya başlanmıştır. Anılan yazıtlarda bazen örtü şeklinde de kullanıldığı görülen ordu kavramı; o yıllarda "ordu karargahı", "hakanın oturduğu şehir" anlamlarında da kullanılmıştır. Kavramın, Dede Korkut hikayelerinde, çağdaş Orta Asya Türk lehçelerinde ve Divan-i Lügat-ül Türk'de de bu anlamlarda kullanıldığı görülmüştür. ⁶⁶Başlangıçta askeri içeriğinin yanısıra siyasi bir içeriğe de sahip olan ordu kavramı, zaman içinde giderek sadece askeri bir kavram olarak kullanılmıştır. Ordu kavramı, askeri içeriği itibarıyla, Silahlı Kuvvetlerdeki hiyerarşik örgütlenmenin bir basamağını (Kara Kuvvetleri içinde ordu, kolordu, tümen, tugay, alay, tabur, bölük, takım ve manga şeklinde sıralanan hiyerarşik yapının en üst basamağını) ifade etmesine rağmen; 1961 yılına kadar Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri ile Jandarma Genel Komutanlığından oluşan bütünü ifade etmede de kullanılmıştır. Nitekim 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı kanun da, Ordu Dahili Hizmet Kanunu adını taşımaktadır.

⁶⁴Çam; a.g.e. s. 105

⁶⁵ Sözlür, Ziya; **Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Sivil ve Asker Bürokrasi**, TODAİE Kamu Yönetimi Uzmanlık Tezi, Ankara, 1985, s. 105

⁶⁶ Terzioğlu, Said Arif, Türk Ordusu, Ankara, 1966, s.9 - 10 dan aktaran Öztürk; a.g.e.s.25

Ülkemizde askeri iktidar olarak T. S. K. kavramı karşımıza çıkmaktadır. Sözü edilen 2771 sayılı kanunun, 4 Ocak 1961 tarihinde kabul edilen 211 sayılı T. S. K. İç Hizmet Kanunu ile yürürlükten kaldırılmasından sonra, bir bütün olarak Silahlı Kuvvetleri ifade etmede, ordu kavramı yerine T. S. K. kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Anılan kanun değişikliğinden sonra, ordu kavramı sadece Kara Kuvvetleri içindeki hiyerarşik örgütlenmenin belirli bir basamağını ifade eder olmuştur. Bununla beraber, kullanılışı çok eskilere dayanan bir kavram olması, bir takım olayları ve gelişmeleri çağırması nedenleri ile; ordu kavramı, toplumda yerleşmiş ve benimsenmiş bir kavramdır. Bu özelliği nedeniyle, resmen kaldırılmış olmasına rağmen toplum; Silahlı Kuvvetleri bir bütün olarak ifade etmede hala bu kavramı kullanmaktadır.

1.3.3. Ordu, Siyaset ve Devlet İlişkisi

İnsanın kendisini üretme süreci içinde yarattığı sosyal, ekonomik, kültürel, hukuki ve siyasi kurumlar yeniden üretim gereksinimini karşıladıkları ölçüde varlıklarını sürdürür, karşılayamadıkları ölçüde de ya değişir ya da ortadan kalkarlar. İnsanın kendisini yeniden üretebilmesi için gerekli olan kurumlar, tarihsel gelişim içinde gittikçe yetkinleşmiş ve yetkinleştikleri ölçüde de karışık bir yapıya sahip olmuşlardır. Yetkinleşen ve karışık bir yapıya sahip olan toplumsal kurumlar, yani toplumsal ilişkilerin doğurduğu ve sonradan onları düzenleyen kurumları, birbirleri ile uyum halinde tutmak ihtiyacı bir çatı kurumunu gerekli kılmış ve devlet kurumu ortaya çıkmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi devletin temel öğeleri insan topluluğu, ülke ve yüksek otorite olarak sıralanmıştır. Burada göze çarpan nokta ordu siyaset ilişkisinde, hukuk biliminin devletin üç asli unsuru olarak gösterdiği insan topluluğu, ülke ve yüksek otorite arasındaki ilişki karşımıza çıkmaktadır.⁶⁷

Yüksek otoritenin işlevi nihai olarak ülke ve insan topluluğu üzerinde denetim kurmaktır. Yüksek otoritenin ülke içinde ulaşmak istediği hedefleri gerçekleştirmek için ihtiyaç hissettiği zorlayıcı gücün pratikteki karşılığı kelimenin en geniş anlamıyla karşımıza silahlı kuvvetler olarak çıkmaktadır. Yüksek otoritenin, etkin olduğu ülke

⁶⁷ Özdağ, Ümit; **Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, Kasım 1991. s.11

içinde koyduğu yaptırımları gerçekleştirebilmesi için, günümüz terminolojisi ile "profesyonel emniyet kuvvetleri" genelde yeterli olarak görülmektedir. Fakat, yüksek otoritenin kendi egemenlik sahasını, diğer yüksek otoritelerin muhtemel saldırılarına karşı korumak veya kendi egemenlik sahasını genişletmek için, "profesyonel emniyet kuvvetleri'nden fazla, kelimenin dar anlamında silahlı kuvvetlere ihtiyacı vardır.⁶⁸

Sadece silahlı kuvvetlerin/ordunun varlığı dahi ordu yüksek otorite, diğer bir deyişle ordu-siyaset ilişkilerini gündeme getirir. Ordunun yüksek otoriteye karşı tavrı hangi niteliği taşırsa taşırsın, ordu siyasetin içindedir. Mevcut yüksek otoriteyi destekleyen ordu, bu yüksek otoriteye karşı olan siyasal parti, grup, zümre veya sınıfların karşısındadır ve böylelikle siyasal mücadelede taraftır. Ordunun “tarafsız” bir tutum alması da onu siyasetin dışına atmaz. Çünkü ordunun “tarafsız”lığını ilan etmesi de son derece siyasal bir tavır olarak nitelendirilmektedir. Ordu, bu tavrı ile mevcut yüksek otorite ile yüksek otoriteyi ele geçirmeye çalışan gruplararası fark görmediği için, ikisini de desteklememekte/desteklemekte ve ikisi ile de çalışabileceği işaretini vermektedir.⁶⁹

Ordu-siyaset ilişkilerinin ikinci çerçevesi ise yüksek otoritenin belirlendiği diğer bir anlatımla genel siyaset çerçevesinde cereyan eder. Yüksek otorite, gerek ortaya koyduğu siyasal programı hazırlarken, gerekse uygularken, herhangi bir resmi kurum ile olan ilişkilerinde olduğu gibi, ordu ile temas halinde olmak zorunda olduğu belirtilmiştir. Bunun ise genel siyaseti oluşturma en normal yolu olduğu vurgulanmıştır.⁷⁰ Yüksek otoritenin dayandığı toplumsal tabanın desteğinin zayıflaması halinde ordu veya toplumsal kargaşanın ortadan kaldırılmasının uygulanmasında yüksek otorite ile ordu arasında görüş ayrılığı doğarsa, ordu yüksek otoriteyi tasfiye ederek, kendisi onun yerine geçebilir. Keza, sivil yüksek otorite sosyal veya siyasal sorunları çözemez ise veya sivil yüksek otorite ile ordu arasında ideolojik farklılaşma doğarsa, ordunun sivil yüksek otoriteyi tasfiye edebileceği belirtilmiştir.⁷¹

⁶⁸ Özdağ; a.g.e. s.12

⁶⁹ Özdağ; a.g.e. s.12

⁷⁰ Kapani, Münci; **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi , Ankara , Eylül 2002, 1978, s. 53

⁷¹ Turan, İlter, Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, Der Yayınları, İstanbul, 1976, s.203'den aktaran Özdağ; a.g.e. s.13

Genel olarak siyaset, toplumla ilgili bağlayıcı kararların alındığı ve yürütüldüğü süreç olarak nitelendirilirken bu süreç kamusal bir şeyi/şeyleri değiştirmek ya da değiştirilmesine mani olmak biçiminde işlemektedir. Bu yönüyle siyaset, hem değiştirmeye, hem de muhafaza etmeye yönelik eylem ve düşünceleri birlikte barındırır. Bu eylem ve düşünceler, ister istemez çatışmayı, mücadeleyi, yarışmayı ve muhalefeti ortaya çıkarmıştır. Muhalefetin, mücadelenin ve yarışmanın serbest ve meşru olduğu rejimlerde, siyaset var olmuştur ve meşrudur. Siyasi partiler, siyasetin temel araçlarıdır. Siyasi partiler yoksa ya da hepsi birbirinin benzeri ise, siyaset de yoktur şeklinde değerlendirilebilir.

Siyasi partiler sağladıkları ve kaybettikleri toplumsal koalisyonlarla, popülizan bir çatışma ortamı yaratırken; Türkiye'nin siyasi hayatının ideolojik bir boşalmaya uğradığı ve bu boşluğun radikal söylemlerle doldurulmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Resmi devlet politikasının belirleyiciliği altında, partiler arasındaki gerçek ideolojik farklılıkların olmaması, hepsinin aynı tür insan malzemesine mahkûm olması; siyasi partiler arasındaki mücadeleyi kaba bir iktidar savaşına dönüştürmüş ve popülizmin tek belirgin siyaset anlayışı haline geldiği vurgulanmıştır. İktidar alternatiflerinin arttığı, hiçbir partinin tek başına iktidara gelme şansının kalmadığı dönemlerde ise resmi görüşün çeşitli nüansları radikalize edilerek ideolojik bir pozisyon yaratılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum, ülkeyi partiler sisteminin dışına taşan bir çatışma ortamına sürükleyerek askeri müdahalenin yolunu açmıştır. Bu müdahalelerin daha derinde yatan nedeni ise, devletçi/popülist sistemin popülizme fazla yanaştığı durumlarda, kendini devletin gerçek sahibi hisseden sivil ve asker bürokrasinin tepkisi olduğu belirtilebilir.⁷²

1.3.4. Demokrasi, Askeri Darbeler ve Askeri Rejimler

Demokrasi kavramı, genel olarak hem fikirler bütünü hem de belirli bir siyasal sistemi ifade etmektedir. Siyasal olarak, yönetenlerin iktidarını sınırlamak için girişilen çaba ve eylemler sonuçta yönetenler ile yönetilenlerin birbirine kaynaşması ve yaklaşması amacına yönelmiştir. Anayasacılık hareketleri sonucu devletin bir

⁷² http://www.decev.org.tr/once_demokrasi.htm (03.08.2006)

anayasayla sınırlandırılması ile demokrasi paralel bir biçimde oluşmuş ve gelişmiştir.⁷³ Demokrasi diğer bir anlamda ulus devlet çerçevesi içinde özgürlük ile iktidarın barışçı bir biçimde birarada bulunmasıdır. Ulus devletin alan büyüklüğü ve milyonları aşan nüfusunun çokluğu doğrudan yönetimi olanaksız kıldığından ulus devlet çerçevesinde siyasal sistemin temsili olması nedeniyle karşımıza demokrasi kavramı çıkmıştır.⁷⁴

Günümüzde birbirinden oldukça farklı, hatta bazen birbirine zıt uygulamalar demokratik olarak nitelendirilebilmektedir. Örneğin demokratik devletler federal veya merkezi olabilmektedir. Bazıları başkanlık sistemine bazıları da kabine sistemine sahiptirler. Parti sistemleri de çok değişiklik göstermektedir. İki parti sisteminden altı partiye kadar değişmektedir. Seçim sistemleri nispi temsil ve tercihli oydan, dar bölge salt çoğunluk sistemine kadar farklılaşabilmektedir. Ekonomik yapıları geniş bir kamu mülkiyeti, merkezi planlama ve yönetim, toplumsal hizmetler barındıran önemli ölçüde kamulaştırılmış bir ekonomik sistem olabildiği gibi, başıboş kapitalizmi daha büyük ölçüde barındıran ve özel girişime daha büyük bir alan tanıyan, piyasa ekonomisinin ilkelerinin geçerli olduğu bir ekonomik sistem de olabilmektedir. Kimi demokratlar bir özgürlük felsefesini savunurken, diğerleri “eşitlik” felsefesini ön plana çıkarabilmektedirler. Bazen demokrasi “bireycilik” ile bir tutulurken, bazen de kamu yararı veya azınlık haklarıyla bir tutulabilmektedir.⁷⁵

Askeri darbe; mevcut hükümetin, özenle hazırlanmış bir plan çerçevesinde ordu mensubu olan bir grup tarafından, ani bir darbeye zor kullanılarak devrilmesi veya değiştirilmesi eylemi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bir siyasal güç birliği tarafından, mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle hukuk dışı yollardan değiştirilme çabası olarak ta tanımlanabilir. Askeri darbeler ‘gasp’ niteliği taşıyan bir tür siyasal şiddet eylemidir.⁷⁶

İktidarın gasp edilmesi, “ele geçirme”den farklı bir olaydır. “Ele geçirme”, iktidari elinde bulunduranın onu kaba güç kullanarak elde etmesini anlatır. Ama bu,

⁷³ Çam; a.g.e. s. 389

⁷⁴ Çam; a.g.e. s. 399

⁷⁵ http://www.decev.org.tr/once_demokrasi.htm (03.08.2006)

⁷⁶ Atay, Agah Sabri; **Çok Partili Dönemde Türkiye’de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, no:1029, İstanbul, 1998 s.38

kural olarak benimsenmiş, yerleşmiş ilke ve yasalara uygun olan ve kazanana meşruluk kazandıran bir durumdur. Oysa “gasp” halinde, başlangıçta meşru bir otoriteden söz edilemez. Ancak iktidarı gaspeden, mevcut meşruluk sistemini tartışmaya açmaz. Tam tersine, ona uymaya özen gösterir, kendi kendisini meşrulaştırmaya çalışır.⁷⁷

Askeri rejim, yöneticilerin ‘otokratik ‘yöntemlerle belirlendiği yönetim şeklidir yani yönetenlerin kendiliğinden ortaya çıktığı ve hukuk kurallarınca önceden belirlenmemiş bir biçimde iktidara gelmesi olayıdır. Askeri rejimler sosyo-ekonomik statüko’nun korunmasını amaçlayan, yetersiz, fırsatçı ve gerici yönetimler olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca farklı bir şekli ile kendisini fırsatçı sivil otokrasilerin temizlenmesine ve toplumların hızlı dönüşümüne adanmış, çıkar amacı gütmeyen, ilerici yönetimler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸

1.3.4.1. Asker-Sivil İlişkilerin Sınıflandırılması ve Askeri Rejimlerin Özellikleri

Asker-sivil ilişkilerinin sınıflandırılmasında Eric Nordlinger ve Moris Janowitz’in anlatımlarında ordunun sivil otoriteye tabi olduğu ve bağımsız bir siyasi güç uygulamasında bulunmadığı aşağıdaki üç modelde bahsedilmektedir.⁷⁹

1. Geleneksel-Aristokratik Model: Sivil ve askeri güçlerin aynı aristokratik sınıf tarafından paylaşılması durumu olarak nitelendirilir. Kitle siyasetinin gelişmesi ve askeri elitin artan profesyonel uzmanlığı nedeniyle iki sınıfın belirgin bir şekilde ayrışmasından dolayı bu modelin modern devletlere uygulanamayacağı ileri sürülmüştür.

2. Liberal-Demokratik Model: Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde söz konusu olan bu modelde, ordu, sivil iktidardan ayrı ve ona tabidir; kendi

⁷⁷ Atay; **a.g.e.** s.40

⁷⁸ Atay; **a.g.e.** s.46 – 47

⁷⁹ Nordlinger, Eric, *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1977, s.10 – 18; *Military Institutions and Coercion in the Developing Nations*, Chicago ve Londra, University of Chicago Press, 1977, s.79 - 80’dan aktaran Hale; **a.g.e.** s.258

mesleki alanlarında bile kendi başlarına politika yapamazlar. Sivil yönetimin politikaları onaylanmasa dahi otoritesi kabul edilir. Oldukça profesyonelleşmiş ve depolitize olmuş, bir yapı arz ederler. Silahlı Kuvvetlerin bütçesi ve iç yapısı üzerinde sivil denetim söz konusudur. Sivil iktidarlar da savunma güvenlik alanlarında ordunun ihtiyaç ve önerilerini dikkate alırlar.

3. Totaliter-Nüfuz Edici Model: İlk örnekleri Sovyetler Birliği ve Çin 'in komünist rejimlerinde görülen bu modelde, silahlı kuvvetler tamamen iktidar partisine tabidir. Böyle bir rejimde, askerlerin iktidar partisinden farklı düşünmesi söz konusu değildir ve parti ideolojisine olan bu bağlılıkları her zaman ödüllendirilir. Ancak yine de silahlı kuvvetler, iktidar partisinin yönetimindeki gizli polis ya da benzeri güçlerle dengelenir. Bu tipolojinin Türkiye için uygun olmadığı düşüncesi vurgulanmıştır.

Askeri rejim tipleri konusunda da farklı tasnifler bulunmaktadır. Finer'e göre askeri rejimler beşe ayrılmaktadır:⁸⁰

1. Dolaylı sınırlı askeri rejimler (İki dünya savaşı arasında Almanya ve Japonya'da, 1955'te Arjantin'de Peron'un başkanlığına son veren rejim).
2. Dolaylı tam askeri rejim (1933-1940'ta Küba'da).
3. İkili rejimler (Franko İspanyası).
4. Doğrudan doğruya askeri rejimler (Irak'ta General A. Kasım'ın yönettiği askeri rejim ile Türkiye'de 1960-1961'de Milli Birlik Komitesi, 1980-1983'de de Milli Güvenlik Konseyi tarafından yönetilen rejimler).
5. Doğrudan doğruya. sivilleşmiş benzer askeri rejim (Nasır dönemi Mısır'ı).

Finer gibi Rustow da askeri rejimleri beşe ayırarak (askeri rejim bağlam ve ortamına göre) başka adlar altında bir sınıflama yapmıştır:⁸¹

⁸⁰ Mazıcı, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 71 ' den aktaran Koçak; **a.g.e.** s.136

⁸¹ Mazıcı, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, s. 71 - 78 ' den aktaran Koçak; **a.g.e.**s.137

1. Sürekli Askeri Rejimler.
2. Pretoryenizm (12 Eylül 1980 öncesi Türkiye'nin durumu buna bir örnektir).
3. Askeri İhtilaller (1919-1922'de Atatürk'ün ve 1950'de Nasır'ın kurdukları rejimler).
4. Asker -Sivil Koalisyonu (1945'den sonra Brezilya, 1958'den bu yana Arjantin'de görülen uygulama).
5. Geçici Askeri Rejimler (Türkiye'de 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askeri rejimleri).

Türkiye için, Eric Nordlinger, Christopher Clapham ve George Philip'in önerdiği; amaçları ya da kendilerini meşrulaştırma çabaları, iktidarda kalma süreleri, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılara nüfuz etme ve kontrol etme dereceleri bakımından şu üç askeri rejim tipinden söz edilebilir.⁸²

1. Riyaset Rejimleri ya da Veto Rejimleri: Her ne kadar sivil politikacılar ve sivil siyasi kurumlar (meclisler, hükümet, partiler, v. b.) varlıklarını sürdürmeye devam etseler de, bir çok alanda kararlar ordu tarafından sınırlandırılabilir ya da yönlendirilebilir. Bunların bir özellikleri de genelde statükoyu korumayı amaçlayan muhafazakar rejimler olmalarıdır.

2. Muhafız Rejimler: “Süresiz elde tutmaya niyet etmeden (Nordlinger 2-4 yıllık bir zaman aralığı öneriyor) doğrudan siyasi iktidarı devralan muhafız rejimler, daha yüksek bir nüfuz ve denetim sağlarlar. Muhafız rejimler sivil politikacıların yarattığı 'pisliği temizleme'nin kendilerine düştüğünü iddia ederler ve askeri müdahaleye yol açan durumun yeniden yaratılmasına olanak vermeyeceği umulan koşullar yaratıldıktan sonra iktidarı tekrar sivillere devrederler. Bütün askeri rejimler gibi baskıcıdır ve sivil hakları sınırlandırır; fakat her iki tarafın da iktidar süresinin sınırlı olacağına dair beklentisi, ekonomik ve toplumsal yapılar üzerindeki denetim derecelerini sınırlandırır. Muhafız rejimler, statükoyu korumak istedikleri, fakat bunu yapmak için kötü

⁸² Nordlinger, *Soldiers in Politics*, s.21 - 27; Christopher Clapham ve George Philip, *The Political Dilemmas of Military Regimes*, s.8 - 10 ‘den aktaran Hale; **a.g.e.** s.259 - 260

uygulamaları ve eksiklikleri düzeltmeye de hazır olmaları anlamında ılımlı muhafazakar olarak” nitelenebilir.

3. Hükmedici rejimler: Bu tür rejimlerin liderleri çok daha büyük tutkularla ve kendilerini devrimci ya da radikal modernleştiriciler olarak tanımlayarak ekonomik ve sosyal yapıyı yeniden yapılandırmayı amaçlarlar. Ayrıca, mevcut siyasi kurumları (monarşiler ya da siyasi partiler gibi) devirerek siyasal gücün dağılımında uzun zamana yayılan bir belirleyiciliği hedeflerler. Bu nedenle çok daha uzun süre iktidarda kalırlar ve önceki tiplerden çok daha ileri bir siyasi denetim uygularlar. Hem medyayı katı bir denetime tabi tutarak ve hem de kendilerinin kurduğu örgütler dışındaki bütün yarı-siyasi örgütleri ve partileri kapatarak son derece baskıcı bir tavırla bu amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar.

Genel olarak askeri rejimlerin birtakım ortak özelliklerinden aşağıda bahsedecek olursak:

- 1- Askeri rejimler toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmaya yöneliktir.
- 2- Çoğulcu olmayan bu yapı, tek parti egemenliğine dayalı totaliter bir model oluşturmadan, sivil olan (askeri olmayan) tüm kurumların işlevsel özelliklerini ya askıya alarak ya da tümüyle ortadan kaldırarak kesintiye uğratmaktadır.
- 3- Askeri rejimler, sivil kesimle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki kurmayı gerektirirler.
- 4- Sivil toplum, ordu benzeri bir örgütlenmeye zorlanmakta, askerin sivil bağımlılığı, sivilin askere bağımlılığına dönüşmektedir.
- 5- Bireyin kendisini ifade etmesine imkan sağlayan siyasal katılma kanallarının tıkanması sonucu, bireyle devlet arasındaki bağlantı kopmakta; bireyin askeri rejimin kendisinin dile getirmesi yanılıgısına düşüldüğü belirtilmektedir.

Askeri rejimlerde ‘demokratik rejimlerin tersine, siyasal rekabetin yerini siyasal teslimiyet; siyasal mücadelenin yerini siyasal durağanlık; siyasal uzlaşmanın yerini siyasal tekelcilik; iletişim kopukluğu yüzünden kamuoyunun yerini de suskun kitlelerin’ aldığı belirtilmiştir.⁸³

⁸³ Mazıcı; Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, s. 77 - 78 ‘den aktaran Koçak; **a.g.e.** s.140

1.3.4.2. Ordunun Siyasete Müdahaleleri

Ordu siyaset ilişkisi denildiğinde akla ilk gelen, askeri otoritenin sivil siyasal alana doğrudan ya da dolaylı müdahalesidir. Bu ilişki, günümüzde değişik görünüm ve boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Silahlı Kuvvetler bazı ülkelerde modernleşmeye önderlik eden itici bir güç olarak görülmekte; bazı ülkelerde ise, sahip olduğu politik ağırlık nedeniyle siyasal ve ekonomik kararların alınmasında etken olabilmektedir.⁸⁴ Huntington'un da ileri sürdüğü gibi ordunun siyasete müdahalesinin esas nedenleri askeri değil siyasidir yani sadece askeri kuruluşun değil, söz konusu ülkenin siyasi ve kurumsal karakteristiklerini de yansıtmaktadır.⁸⁵

Ordunun siyasi otoriteye anayasa dışında ortak olması veya girişimde bulunması ise öncelikle demokrasi anlayışı sonra sistemin iç sorunları yine sivil örgütlerle çözeceğine olan inancı ve ordu içinde eğitimin de zihniyetlerini bu yönde geliştirmekle ilişkili olduğu belirtilmiştir.⁸⁶

Ordunun siyasete müdahale ederek askeri darbeleri ortaya çıkaran nedenler üç düşünce ekolü şeklinde sıralanmaktadır.⁸⁷

Birinci okul, “organizasyon teorisi”ne bel bağlar ve askeri müdahalelerin nedenlerini askeri kurumlara atfedilen bazı spesifik özelliklerle (profesyonellik, ulusçuluk, merkezi emir, komuta, hiyerarşi, disiplin, sadakat vb.) açıklamaktadır.

İkinci okul, topluma bir bütün olarak daha çok önem verir. Bu yaklaşımın tipik örnekleri Fıner ve Hungtington'ın bazı çalışmalarında incelenmiştir. Fıner, askeri müdahalelerin siyasal kültür düzeyi düşük toplumlarda görüldüğünü söyler. Bir ülkede halkın sivil kurumlara olan bağlılık derecesi yani “siyasal kültür düzeyi” ne kadar

⁸⁴ Koçak, Levent; Türkiye’de Ordu - Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler (Ed.) Davut, Dursun; **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, Şehir yayınları, İstanbul Ekim 2001, s.135

⁸⁵ Hale, William; **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, Ocak, 1996, s.254

⁸⁶ Atatüre, Süha; **ABD ve Türkiye’de Ordu - Siyaset İlişkisi, Milli Güvenlik Kuralları Örneği**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s.78

⁸⁷ Atay; **a.g.e.** s.44 - 45

yüksekse, ordunun siyasete karışma olasılığı o kadar düşüktür. Bu tip ülkelerde ordu bir şekilde siyasete bulaşsa da, ardında yeterli halk desteğini bulamaz. Hızlı modernleşmenin başlıca siyasal belirtilerinden birinin siyasal katılma artışı olduğunu söyleyen Huntington, bu durumun siyasal kurumları zayıf düşüreceğini ve sonuçta siyasal gelişime değil siyasal bozulmaya yol açacağını ileri sürmektedir. Toplumsal güç ve kurumların genel olarak politize olmaları ve kurumsal yapının giderek büyüyen siyasal katılmayı karşılayamaması askeri müdahaleleri doğurmaktadır.

Üçüncü okul, askeri hiyerarşinin iç dinamiği, ordu içindeki değişiklikler, ortak çıkarlar, kişisel hırs ve ihtiraslar ile bazı subayların mizaçları üzerinde durur ve ordunun siyasal tavrını bunlara göre açıklamaktadır.

1.4. ORDU VE SİYASET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN SOSYO-EKONOMİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlk zamanlardan günümüze gelinceye dek, silahlı kuvvetlerin temel işlevi, siyasal otoritenin emrinde savaşa hazırlanmak, savaşmak ve muhtemel saldırı veya tehditlere karşı düşmanı caydırmak olmuştur. Bu temel görevin yanında, belki de ona eşit olarak bulunan iç düzeni korumak ve siyasal iktidara muhafızlık yapmak gibi, polisiye nitelikli işlevi ise, günümüzde giderek ikincil duruma düşmüştür. Gerçek bu olmakla birlikte, geçmişte olduğu gibi günümüzde de silahlı kuvvetler çeşitli şekillerde ve görünümelerde siyaset sahnesinde görünmektedirler. Örneğin, İ. Ö. 6. yüzyılda, Atina sitesinde Peisistratos, muhafızlarını kullanarak askerler aracılığıyla iktidarı devirme eylemini gerçekleştirirken⁸⁸; Osmanlı Devletinde Yeniçerilerin çoğu kazan kaldırışlarında bir padişah başı giderken; 1958'lerde de sosyo-ekonomik yönden güçlü bir Fransa'da askeri darbe girişimi sözkonusu olabilmekte ve daha yakın zamanda (1970'li yıllarda) Şili'de bir siyasal iktidar, kanlı bir şekilde silahlı kuvvetler tarafından işbaşından uzaklaştırılabilmektedir. Nitekim yapılan gözlemlere göre, dünyada 1958 ve 1975 yılları arasında 101'den fazla başarılı veya başarısız askeri darbe girişimi olmuş ve bu darbelerin yapıldığı ülkelerin sayısı da 50'yi aşmıştır.⁸⁹

⁸⁸ Lipson, Leslie, Çev: T. Karamustafaoğlu, Politika Biliminin Temel Sorunları, Ankara, 1973, s.81'den aktaran Öztürk; **a.g.e.** s. 30

⁸⁹ Öztürk; **a.g.e.** s. 30

Ordunun her siyasal sistemde belli bir ağırlığı ve rolü vardır. Ancak bu ağırlık ve rol, ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına göre değişiklikler gösterir. Kapitalist gelişmelerini tamamlamış demokratik Batı ülkelerinde doğrudan askeri müdahale olgusu yaşanmamıştır. Aynı durum eski Doğu Bloku ülkeleri için de geçerlidir. Günümüzde gelişmiş Batı ülkelerinde ordunun siyasal yaşamın bir elemanı olmadığı ama siyasal iktidar üzerindeki etkisinin inkâr edilemeyeceği belirtilmektedir. Azgelişmiş ülkelerde ise sık sık görülen kısa süreli hükümet darbeleri sonucunda sivil yöneticilerin, ordunun eğilimlerini dikkate alma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.⁹⁰

Silahlı Kuvvetlerin siyaset yapma sürecine katılması hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Silahlı Kuvvetler, kimi ülkelerde olduğu gibi, modernleşme sürecinde görülmekte; kimi ülkelerde de, bazı siyasal ve ekonomik kararların alınmasında etken olduğu belirtilmiştir. Örneğin, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Amerika Birleşik Devletlerinde subayların sivil yönetimde birtakım üst görevlere atandıkları belirtilmiştir. Yine Amerika'da silah üreten özel girişimlerle devlet arasında aracılık yapan subay ya da emekli subayların faaliyetleri, yasama organı tarafından araştırma konusu yapıldığı belirtilmiştir.⁹¹

Yirmibirinci yüzyılda çağdaşlaşma olayını yaşamamış bir ülke, yaşama olanağını yitirmiş olarak nitelendirilmektedir. Çağdaşlaşma süreci ise ancak bağımsızlığına kavuşmuş bir toplumda karşımıza çıkmaktadır. Bağımsızlaşma olgusunun en önemli örneklerinden biri, Atatürk'ün Anadolu'da başlattığı ulusal bağımsızlık savaşı ve bu savaşla birlikte, batılı sömürgeci devletlere karşı gerçekleştirdiği Türk devrimidir. Nasıl ki Fransız devrimi, ulusçuluk özlemi ile kıta Avrupasından Balkanlara kadar yayılmış ise ve Osmanlı İmparatorluğunun egemenliğindeki Balkan uluslarını bağımsızlığa yöneltmiş ise, Türk ulusal bağımsızlık savaşı da, Türk devriminde bağımsızlık sürecine örnek teşkil etmiştir.

⁹⁰ Atay; **a.g.e.** s.13-14

⁹¹ Ergun, Turgay ve Aykut Polat; **Kamu Yönetimine Giriş**, TODAIE Yayınları, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s.224

1.4.1. Ordu ve Siyaset Arasındaki İlişkinin Gelişmiş Ülkelerdeki Görünümü

Sanayileşmiş ve bu nedenle gelişmiş diye adlandırılan ülkelerde silahlı kuvvetler, siyasal iktidarın buyruğu altındadır. Askerlerin siyasal sürece müdahalesi sınırlı olup, etkileri daha çok dış politika ve yurt savunması ile ilgili konularda görülmektedir.

Gelişmiş ülkelerde askeri profesyonelliğin derecesi (mesleklesme düzeyi) çok yüksektir. Meslekleşme, silahlı kuvvetleri siyasetten uzak tutarak, sadece kendi görevi ile başbaşa kalmasını sağlar. Sürekli olarak meslekleri ile uğrasın askerler, siyasete karışma konusunda fazla istekli olmazlar. Bu ülkelerde, silahlı kuvvetlerin siyasal iktidara bağlı olmasını sağlayan diğer önemli bir faktör de sivil kontroldür.⁹² Sivil kontrolün başarıya ulaşması, silahlı kuvvetlerin siyasal gücünün zayıflaması sonucunu doğurur. Meslekleşme düzeyinin yüksek olması ve etkin bir sivil kontrolün varlığı, silahlı kuvvetlerin siyasal sürece ancak sınırlı müdahalede bulunmasına imkan verir. Bu ülkelerde silahlı kuvvetler, ulusal çıkarlar doğrultusunda işlev gören, ancak; siyaset bakımından nötr ve tarafsız kurumlar olarak değerlendirilmektedir.⁹³ Bununla beraber, silahlı kuvvetler ile büyük sanayiciler arasındaki ilişkiler, silahlı kuvvetlerin ulusal savunmaya ilişkin olarak verdiği kararlar ve silahlı kuvvetlerin dış politikada etkin bir konumda olması dikkate alındığında; silahlı kuvvetlerin, bu ülkelerdeki siyasal süreç içinde önemli roller oynayabildikleri ve politikacılar, iş adamları ve silahlı kuvvetlerden oluşan “askeri-ekonomik kompleks”in bir parçası olarak, birlikte siyasal iktidara, özel çıkarlarına dönük bir baskıda bulunabildikleri söylenebilir.⁹⁴

Gelişmiş ülkelerde karşımıza çıkan modellerden Batı modeli, siyasal gelişmenin ve çağdaşlaşmanın başlangıcı olarak, uluslaşmanın giderek yaygınlaşıp, güçlenmesini kabul etmektedir. Batının gelişmesinde ve çağdaşlaşmasında en önemli nokta, batıdaki gelişmenin her alanda aşama ve birbirini zincirleme izleyen biçimde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu gelişme yöntemini bugün gelişmekte olan ülkeler için uygulama olanağı

⁹² Öztürk; a.g.e. s.31

⁹³ Şaylan, Gencay; ‘‘ Ordu ve Siyaset’’, **Kanun - i Esasinin 100.Yılı Armağan**, Ankara Üniv., SBF Yayınları, No :423, Ankara, 1978, s.390

⁹⁴ Öztürk; a.g.e. s.31

yoktur. Çünkü bu günün gelişmekte olan toplumlarında, batı modelinde çok uzun bir sürede gerçekleştirilen gelişme bu toplumlarda, çağın akışına uyularak, çok daha kısa bir sürede gerçekleştirme zorunluluğu vardır. İşte bu nedenle bu model tam anlamıyla uygulanamamaktadır.⁹⁵

Batının gelişmeci modelinde, çoğulcu, özgürlükçü, parlamenter bir düzende etkin, güçlü ve yurttaşlarca içtenlikle benimsenmiş bir devlet yönetim biçimini toplumun katılmasıyla karar oluşturmasını, toplumun örgütlenerek, siyasal düzende ve işleyişte denge sağlamasını, devletin gelir ve hizmetlerin paylaşılması ve bölüştürülmesinde görev üstlenmesini önerir. Tüm bu siyasal sistem kapitalist bir ekonomik yapıda sürdürülmek istenir. Batının gelişmiş ülkeleri çok kez belirlendiği gibi bu modeli, sömürgeciliğin sağladığı çıkarlarında katkısıyla çok uzun bir sürede geliştirmiş ve gelişmiş ülke durumuna gelmişlerdir. Bu modeli geliştirmekte olan ülkelere de önererek uygulanmasını istemektedirler.⁹⁶

1.4.2. Ordu ve Siyaset Arasındaki İlişkinin Az Gelişmiş Ülkelerdeki Görünüm

Az gelişmiş ülkelerde Silahlı Kuvvetler, sosyal ve siyasal bir güç olarak ortaya çıkmakta, çoğu zaman ilerici hamlelerin önderi olabilmektedir. Silahlı Kuvvetlerin, bir taraftan düzenli, hazır, örgütlü ve bilinen en büyük güç olması; diğer taraftan kullandığı silah, araç ve gereç nedeniyle ileri bir teknolojiye sahip olması, bu ülkelerde silahlı kuvvetlerin önemli bir yerinin bulunmasına ve toplumun her kesimi için modernleştirici bir işlev görmesine imkan tanımaktadır.⁹⁷ Az gelişmiş ülkelerde iktidarı ellerinde tutanların büyük bir kısmı, askeri ihaleler sonucu bulundukları yerlere gelmişlerdir. Bu ülkelerde genellikle silahlı kuvvetlerin mesleklaşma düzeyi çok düşük olduğu, ulusal bilincin yeteri kadar gelişmediği, rejim ve ekonomik kalkınma arayışları sürdüğü için, askeri müdahaleler sıkça ortaya çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşından sonra bağımsızlığını kazanan pek çok ülkenin bulunduğu Afrika'da ve Güney Amerika'da

⁹⁵ Onur; M.Kemal, **Atatürk ve Devlet Kemalist İdeolojinin Sosyolojik Analizi**, Uzmanlık Tezi, TODAİE, Ankara, Mayıs 1982,s.164

⁹⁶ Onur; **a.g.e.** s.165

⁹⁷ Şaylan; **a.g.m.** s.394

silahlı kuvvetler, siyasal sürece sık sık müdahale etme eğilimi göstermektedir. Bu ülkelerin çoğunda siyasal iktidarlar, askeri müdahaleler yoluyla görevlerinden uzaklaştırılmakta ve askeri yönetimler kurulmaktadır. Bunların bir kısmında ise, askeri müdahaleler birbirini içermekte; iktidardaki askeri yönetim, yeni bir askeri müdahale ile görevinden uzaklaştırılmaktadır.⁹⁸ Azgelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkeler için geçerli olan ordu-politika ilişkisi modellerinden hiç birini tam olarak uygulayabilme imkanı yoktur. Siyasal bilinçlenme düzeyinin düşük olduğu bu ülkelerde, meşruluk önemli görülmediğinden askeri müdahalelere yeterince direnilmemekte ve bu durum askeri müdahalelerin çok sık tekrarlanması sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan, siyasal elitler arasındaki yarışmanın hızlanması ve bu elitler içinde ortaya çıkan hiziplerin destek aramaya başlaması da bu ülkelerde askeri müdahalelere elverişli bir ortamın ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, askeri yönetimlere karşı müdahalelere de neden olabilmektedir. Aynı şekilde, gruplar arasındaki işbirliğinin de, silahlı kuvvetlerin bu ülkelerde sahip olduğu siyasal etkinlik üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmamaktadır.⁹⁹

Tüm bu açıklamalardan sonra ordu ve siyaset ilişkisinde ideal olanı değerlendirecek olursak; Eğer çağdaşlaşma sürecindeki bir ülkenin toplumsal, teknolojik alanlarda ilerleyen ve siyasi yapılanmanın temellerinin sağlam oturtulduğu ülkelerde siyasi otoritenin işlevselliği daha ön planda olursa ortaya çıkan yönetim süreci ve bu süreç ile bağlantılı fonksiyonlarda boşluk çıkma ihtimalinin az olacağı belirtilebilir. Diğer türlü böyle bir durum olsa dahi ülkedeki siyasi otoritenin düzenli işleyişinden dolayı bu boşluk askeri bir müdahale ile değilde daha çok siyasi bir yapılanma ile çözümlenmelidir. Bu nokta da ordunun kendi asli işlevlerini yerine getirerek hem mesleki anlamda etkinliğini arttırıp hem de ülkenin yanında desteğini devam ettirmelidir.

⁹⁸ Öztürk; **a.g.e.** s.32

⁹⁹ Huntington, P.Samuel, Political Order In Changing Societies, Yale University Pres, New Haven, 1968, s.210'dan aktaran Öztürk; **a.g.e.** s.32

2. BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ORDU SİYASET İLİŞKİSİ VE ULUS DEVLETİ ANLAYIŞI

Osmanlı İmparatorluğu'nda ordu merkezi bir konum arz etmekteydi. Merkezi devlette padişah ülkenin yalnızca ekonomik örgütlenmesi üzerinde değil, fethe dayanan siyasal örgütlenmesi üzerinde de belirleyici rol oynayan ordu etkin bir konumdaydı. İşte bu nedenle çalışmamızda ordunun savunma ile birlikte ekonomik, siyasal, sosyal işlevleri üstlendiği belirtilerek tarihsel açıdan ordu siyaset ilişkisinde yaşanan süreçte değinildi. Bu süreç içerisinde siyasi yapılanma olarak karşımıza çıkacak olan ulus devlet anlayışının temelleri olarak Tanzimat Fermanı ve Meşrutiyetin ilanına değinilmiştir. Son olarak Osmanlı İmparatorluğundan ulus devlete geçiş sürecinde yaşanan Ulusal Kurtuluş Savaşımız ve Cumhuriyetin ilanı ile temeller atılmaya başlanmıştır.

2.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN KURULUŞ VE GELİŞME DÖNEMİNDE ORDUSU VE SİYASAL YAPISI

Ülkemizde silahlı kuvvetlerin sivil yönetime müdahalesinin kökeni Osmanlı dönemine dayanmaktadır. Osmanlı Ordusu bünyesinde farklı işlevleri bulundurduğundan askerler iktidar değişikliklerinde etkili oluyordu. Osmanlı devletinde ordu ağırlıklı olarak padişahın özel ordusu diyebileceğimiz Yeniçeriler, diğeri de doğrudan doğruya tarımsal üretimle bütünleşmiş Tımarlardan oluşmaktaydı. Osmanlı Devletinde yeniçerinin siyasi yaşama müdahalesi XVIII.yy'a kadar kişisel nedenlere dayanmıştır. Yeniçeriler iktidarın tayininde önemli bir güç olmuşlardır. Bu nedenle tahta çıkan sultanlar ve sadrazamlar ordunun bu kesimiyle uyum içinde çalışmaya özen göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorlu'nda ordunun siyasi yaşama müdahalesi XVIII. yy'dan itibaren şekil değiştirmiştir. Tanzimat'la birlikte ordu kurumu batı modeline dayalı eğitim ile yeni bir siyasi düzen arama yolunda reformlara gitmiştir.

2.1.1. Osmanlı Ordusunun Yapısı

Osmanlı döneminden günümüze değin Türk tarihinde ve siyaset hayatında müdahaleler yoluyla gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak rol almasıyla ordunun taşıdığı önem süreklilik göstermiştir. İşte bu sürecin başlangıcı olarak kabul edilen Osmanlı imparatorluğunda ordunun siyasal süreçle olan ilişkisine değinilmeden önce Osmanlı Devletinin ordusunun özelliklerini kısaca vurgulamak gerekmektedir.

Osmanlı toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısı dört gruptan oluşmuştu. Birinci grup “Askeri” denilen gruptu. İkinci grup “İlmiye” idi. Bu iki grup mutlak yönetici olan Padişahın temsilcisiydi. Padişah ise, Allah’ın temsilcisi kabul edilirdi. Padişahın temsilcisi olan bu gruplar, yöneticileri, din adamlarını ve silahlı kuvvetleri kapsardı. Bunlar, üretim etkinliklerine katılmazlar ve vergi ödemezlerdi. Üçüncü grup, tüccar ve zanaatkar grubuydu. Köylüler ise dördüncü ve son grubu oluşturuyordu. Bu son iki gruba “reaya” denirdi. “Reaya”, üretim etkinliği yapar ve vergi öderdi. Bütün bu gruplar aslında iki genel sınıf içinde toplanabilir: “Askeri” (yönetici) sınıf ve “Reaya” (yönetilenler) şeklinde.¹⁰⁰

Osmanlı ordusu esas olarak üç kısımdan oluşuyordu. Bunlar araziye dayalı olarak tımarlı sipahiler, kapıkulu ordusu olarak yeniçeriler ve son olarak yedek ordular şeklinde sıralanmaktadır. Tımar sahiplerinin geneline sipahi denilirdi. Savaş zamanında, tımarın büyüklüğüne göre saptanan belli sayıda asker ve özel donanımla orduya katılmaya hazır olmaları istenirdi. Barış zamanında, savaşıma sürekli hazır durumda olmaları için askeri sanatlarını geliştirmeleri gerekiyordu. Tımar sahiplerinin, askeri görevlerinin yanı sıra toprak ve diğer vergilerin toplanmasında kendi üstlerindeki devlet memurlarına yardım etmeleri ve genel olarak kanun ve düzeni korumalarında istenmekteydi.¹⁰¹ Sipahiler, üzerinde yaşadıkları toprakların mülkiyetine sahip değillerdi. Topraklar kendilerine merkezi otorite tarafından belirli bir hizmet görmesi

¹⁰⁰ Kongar, Emre; **Türkiyenin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul , Şubat 1998, s.56

¹⁰¹ Hale; **a.g.e.** s.17

için verilir, bunun karşılığında asker beslemeleri istenirdi. Bu nedenle tımarlar, bir anlamda merkezi otoritenin ihtiyacı olan askerlerin temin edilmesi için sipahilere verilen “asker deposu” şeklinde nitelendirilenilecek birimlerdi. Tımar sahipleri, elde ettikleri ürünlerin bir kısmını merkeze aktarır, savaş zamanında da toprakların büyüklüğü nisbetinde asker donatır ve bunun karşılığında belirli bir ücret alırlardı. Tımar sisteminin bozulmasıyla, sipahiler maaşlarını vergiler üzerinden almaya başladılar. Böylece güçlenmeye başlayan sipahiler merkezi idarenin denetimi dışına çıktılar. Tımar sisiteminin bozulmasıyla, ordunun diğer güçlü kanadını oluşturan Yeniçeriler sipahilere göre imparatorluk ordusu içinde daha önemli bir konuma gelmişlerdir.¹⁰²

İlk olarak I. Murad devrinde Osmanlı devleti tarihinde sayısı ve başarısı ile nispetli olmayan önemli bir rol oynayacak Yeniçeri Ocağı Çandarlı Hayrettin Paşa tarafından 1363 yılında kuruldu. Böylelikle I. Murad merkeze bağlı bir güç oluşturarak uçlar karşısında merkezi otoriteyi pekiştirme yoluna girdi. Berkes, savaş ve fetih ortağı olan askerlerin hükümet yönetiminde önemleri arttıkça, bir gaziler aristokrasisi oluşmaya başlayınca, sultanın kayıtsız şartsız egemenliğini kuramayacağını, dirlik sahiplerinin güvenilmezliğini, kendilerinden sadakat ve kulluk beklenemeyeceğini, çünkü doğrudan sultanın emir altında olmadıklarını belirterek bu şartlar altında feodal bölümleri engellemek için sipahi gücünden daha güçlü silahlarla donanmış küçük bir ordu’’ olan yeniçerilerin oluşturulduğunu belirtir.¹⁰³

Yeniçeriler ve sipahiler kuvvetlerin en önemli parçasını oluşturuyordu; bununla birlikte, az çok profesyonel çok sayıda yedeklerle ve denizciyle de destekleniyorlardı. Topçu, silahtar, istihkâm ve ek süvari alayları acemi oğlanlar arasından toplanırdı; örgütsel açıdan yeniçeri birliklerinin kolları gibi ele alınırlardı.¹⁰⁴

¹⁰² Kayalı, Kurtuluş ;’’ Osmanlı Devlet’nde Yenileşme Hareketleri ve Ordu ‘’, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 5.Cilt, s.1251

¹⁰³ Özdağ ; **a.g.e.** s.17 - 18

¹⁰⁴ Hale; **a.g.e.** s.18

2.1.2. Geleneksel Süreç İçerisinde Ordu ve Siyaset

XVI. yy. da yeniçerilerin iktidara ortak oldukları oranda devlet içindeki statülerinde de yükselme gözlenmektedir. Bu yüzyılda yeniçeri ağaları beylerbeyi rütbesine yükseltilmiştir. 1550'lerden itibaren yeniçerilerin imtiyazlarının arttığı görülmektedir. Yeniçeri çocuklarına yeniçeri olma hakkı tanınıyor, imparatorluğun önemli merkezlerinde yeniçeri garnizonları kurulmaktaydı.¹⁰⁵

Tımarlı sipahi ordusu askeri gücünü 16. yüzyılda da korumayı başarmıştır. Kanuni Süleyman döneminde 74.600'ü Rumeli'de, 91.600'ü Anadolu'da olmak üzere toplam 166.200 tımarlı sipahi mevcuttur. Berkes, tımarlı sipahi ve tımar sisteminin imparatorluk döneminde askeri açıdan önemini koruduğunu kaydederek, merkezin taşradaki temsilcisi olan tımarlı sipahilerin, sadece mülki görevleri yerine getirmekle kalmayıp, devlete mali ve askeri yardım sağladıklarını belirtmektedir.¹⁰⁶ 16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren tımarlı sipahilerin azaldığını, yeniçerilerin çoğaldığını görmekteyiz. İmparatorluk döneminin sonlarına doğru tımarlı sipahi sınıfı gittikçe zayıflamaktadır. Bu zayıflamanın imparatorluk ordusunu çökerttiği doğrultusundaki görüşlere katılmak oldukça zordu. Tımarlı sipahi sınıfı her ne kadar kuruluş ve yükseliş döneminde Osmanlı ordusunun en önemli ve sayıca en kalabalık bölümünü oluşturmuş ise de Tımarlı sipahiler silah teknolojisinde büyük bir değişimin gerçekleştiği 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başında kılıç, balta gibi silahları ile bir ortaçağ ordusu görünümündedirler. Bunun sonucunda tımarlı sipahi sınıfının zayıflaması iktidar ilişkilerine yeniçerilerin rakipsizleşmesi olarak yansımıştır.¹⁰⁷

Yönetim merkezinde fiziksel kuvvetin fiili tekeline sahip oldukları için yeniçeriler 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında askeri bir diktatörlük kurmuşlardır. Yeniçeri ordusunun 15. Osmanlı padişahı I. Mustafa'nın 1617'de tahta çıkışında oynadığı rol, yeniçerilerin siyasete doğrudan ilk müdahalesi olması açısından önemlidir. Kasım 1617'de tahta çıkan I. Mustafa, hastalığı nedeniyle tahttan indirildi. Mustafa tahttan indirilince, yerine II. Osman geçti. II. Osman yeni bir askeri kuvvet oluşturmaya

¹⁰⁵ Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt:9, Ötüken Yayınevi, s.375

¹⁰⁶ Özdağ ; **a.g.e.** s.23

¹⁰⁷ Özdağ; **a.g.e.** s.23 – 24

karar vererek Yeniçerilere karşı mücadele başlattı. Yeniçeri Ocağı'nın asli görevlerinden uzaklaştığını ve bozulmaya başladığını gören Genç Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmak istemiştir. Fakat Sultan'ın bu niyetini öğrenen Yeniçeriler, saraya düzenledikleri bir baskın sonucunda Genç Osman'ı yakalayıp öldürmüşlerdir. Bu olayla birlikte, Yeniçeriler daha da güçlenerek, istedikleri padişahı tahtta çıkarıp, indirmeye, gerektiğinde kendilerini padişahları öldürmeye yetkili görmeye başlamışlar.¹⁰⁸

1648-1651 arasındaki üç yıllık devre “Ağalar Saltanatı” olarak nitelendirilmektedir ve bu da yeniçeri ağalarının ne ölçüde güçlendiğini ifade etmektedir. Örneğin 1683 II. Viyana kuşatmasını takip eden yıllarda Alman-Türk savaşlarında, 1687 yılında Belgrat önünde paniğe kapılan ordu, yenilgilerden padişahı ve komutanlarını sorumlu tutarak, kendisine yeni bir komutan seçiyor, İstanbul üzerine yürüyerek padişah IV. Mehmet'i tahttan indiriyordu.¹⁰⁹ Bu olay askerin dolaylı yollardan olsa da, siyasete müdahale etmesinin ilk örneklerini oluşturmaktadır.

II. Mustafa'nın yerine tahta çıkarılan III. Ahmet'in saltanatı iki dönemden oluşur. 1703'den 1718'e değin bazı askeri başarıları elde edilmiş ve ordunun itibari bir ölçüde de olsa artmıştır. Askeri başarıların görüldüğü dönemlerde ordunun padişaha ve komutanlarına itaat ettiğini görmekteyiz. Akçura, 18. yüzyılda padişah ve devlet yöneticilerinin prestij kayıpları ile kaybedilen savaşlar arasında bağlantı kurmaktadır ki, bu askeri başarı dönemlerinde padişah ve devlet yöneticilerinin itibarlarının yükseldiği anlamına gelir. Ayrıca 1718'den 1730'a kadar süren Lale Devri Batılılaşma hareketlerine başlangıç olmuştur.¹¹⁰ Devletin savaş alanlarında aldığı yenilgiler ve kaybedilen topraklar nedeniyle Osmanlı ordusunda değişiklik gündeme gelmiştir. 18. yüzyılda başlayan bu değişiklik 18. yüzyılın sonunda daha da belirgin hale gelmiştir.

¹⁰⁸ Tosun, Tanju; **Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir 1991, s.42

¹⁰⁹ Özdağ; **a.g.e.** s.26

¹¹⁰ Öztuna; **a.g.e.** s.175

2.1.3. Batılılaşma ve Ordunun Rolü

Osmanlı İmparatorluğu, XVII. Asırdan itibaren var olan askeri yenilgiler karşısında batı ülkelerinin bütünlüğünü farketmiştir. Osmanlılar, reform yapmaya, her türlü müdahaleye karşı kendi kurumlarını düzenlemeye devam etmiş ve çöküş sürecini bir ölçüde uzatmayı başarmışlardır.

Batılılaşma, 18. yüzyıldan itibaren başlayan sosyal değişimin sonucu Osmanlı aydınlarının bilinçli bir özlemi olarak kabul edilmiştir. Yüzyıllarca Osmanlıcılık ve islamcılık ideolojisiyle yaşayan imparatorluk için, Avrupa'da okumuş Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları için ilerlemenin tek yolu olarak batılılaşmak, Avrupalılaşmak kabul edilmişti. Batılılaşmayı, siyasi yönden demokrasiye, iktisadi yönden de kapitalizme geçiş ve askerlik alanında yenilikler olarak kabul etmek gerektiği belirtilmiştir.

III. Selim, Osmanlı Devletindeki tüm kurumların bir devlet politikası olarak yeniden düzenlenmesi amacıyla 24 Şubat 1793'de "Nizam-ı Cedid" ilan etmiştir. Fakat bu çabalar kısa sürede yeniçerilerin ve bağınazların tepkisini çekmiş ve Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla sona erdirilmiştir. III. Selimden sonra II. Mahmut tahta gelmiştir. II. Mahmut ordunun modernleşmesini gündeme getirmiş ve yeni tipte bir ordu kurmuştur ve bu orduya "Sekban-ı Cedid" adını vermiştir.¹¹¹

Bu ordunun kuruluşunu açıklayacak olursak Türkler, Mısır'da farklı türden bir sorunla karşılaşmışlardı. Fransızların bu vilayetten çekilmelerinden sonra geçici bir boşluk oluşmuş ve bu boşluğu III. Selim'in (1789-1807) işgalcilerle savaşması için gönderdiği general, Mehmet Ali Paşa (1805-1849) doldurmuştu. Mehmet Ali, İstanbul'dan özerkliğini kazanır kazanmaz, Mısır'ı Batı dışında modernleşmeyi başarmış ilk ülke haline getirmek için bir reform programı uygulamış ve Fransız örneğinden esinlenerek, modern bir ordu kurmayı başarmıştı. İstanbul'daki reformcular, imparatorluğun varlığına yönelik bir tehdit olarak gördükleri bu orduyu hem kıskandılar hem de ondan korkmuşlardır. Yeniçerilerin Yunanlılara karşı savaşta yetersiz kalmaları, buna karşılık Mehmet Ali'nin birliklerinin büyük bir savaş yeteneği göstermesi,

¹¹¹ Tosun; a.g.e. s.43 – 44

yeniçerilerin prestijlerini ve halktan gördükleri desteği kaybetmelerine yol açmış ve yeniçerilerin devirip idam ettikleri reformcu Sultan Selim'in ardından tahta çıkan II. Mahmut (1808-1839), bir fırsatını bulup onları ezmiş ve yukarıda da belirttiğimiz gibi yeni bir ordu kurmuştur.¹¹²

Yeniçerilerin zulmünden bıkan İstanbul halkında yardımıyla, Aksaray'daki yeniçeri kışlası topa tutularak, yeniçeriler ortadan kaldırılmıştır. “Vak'a-i Hayriye” olarak anılan bu olayda, Türk devleti, gücünü Avrupa'ya tanıtan, son dönemlerde sayısız taht kavgalarında başrolü oynayan, iktidar tayininde önemli bir rol oynayan Yeniçeri Ocağı'nı çökertmek için askeri güç kullanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasından sonra “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” (Muhammed'in eğitimli muzaffer askerleri) ismiyle, Avrupa tarzında eğitim gören bir ordu kurularak, askeri alandaki yenileşme hareketlerine devam edildi. II. Mahmud'un konumuzla ilgili olarak yapmış olduğu yeniliklerden bir tanesinde, askerin büyük ağırlık taşıdığı yönetim sisteminde, devlet yönetimini asker ve ilmiyye sınıflarından alarak, mülkiye sınıfına vermiş olmasıdır. Askerler artık asli görevleri olan ordu ve donanma işleriyle uğraşacak, siyasi konularda fikir beyan etmeyeceklerdi.¹¹³

II. Mahmud'un orduyu siyasetten uzak tutmaya yönelik bu girişimleri öylesine başarılı sonuçlar vermişti ki, mülkiye memurlarının yetersizliği nedeniyle eğer askerler bu görevleri üstleneceklerse, bunların görevleri süresince ordu kurumuyla ilişkileri askeri üniforma giymekten ibaret olacaktı. Bu dönemde askerin siyasetle uğraşması sözkonusu olduğunda, bizzat ordu mensupları arasında “Yeniçerilik devri yeniden hortladı” gibi ifadeler kullanılmıştı.¹¹⁴

18. yüzyıl boyunca ülke içindeki konumu zayıflayan Sultan, Büyük Avrupalı güçlerin bazen biriyle bazen diğeriyle geçici ittifaklar kurmak zorunda kalmıştı. Durum kötüleştikçe Türkler, Fransızların ihraç ettikleri ulusalcılığın patlayıcı gücüyle uğraşmaya başlamışlar. Osmanlı yönetimi altında, ulusalcılığı ilk benimseyen halk

¹¹² Ahmad, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2002, s.36

¹¹³ Öztuna, Yılmaz ve Ayvaz Gökdemir, Türkiye'de **Askeri Müdahaleler**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987, s.10

¹¹⁴ Öztuna, Gökdemir; **a.g.e.** s.19

Sırlar olmuştı. Onları, bir ulusal mücadele veren ve 1829'da bağımsızlıklarını kazanan Yunanlılar izlemişti. 19. yüzyılın geri kalan kısmında ve 20. yüzyılda imparatorluk yıkılana kadar Türkler, birbiri ardı sıra patlak veren ulusal hareketleri bastırmaya çalışmışlar ve sonunda onlar da ulusçuluğu benimsemişler, kendi mücadelelerini vermişler ve kendilerine ait bir ulusal devlet kurmuşlardır.¹¹⁵

2.2. TANZİMAT DÖNEMİNDE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

Bu dönemde ortaya çıkan reformların amaçları, ilk olarak yeni dönemde değişimin kesintiye uğramamasını güvenceye almak, ikincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun liberalizm ve ilerlemeyi benimseyebileceğini ve bu nedenle Mehmet Ali'ye karşı desteklenmesi gerektiğini konusunda batılı güçleri ikna etmektir. Bu iki motif birleşince 1839 yılında Tanzimat Fermanı açıklandı¹¹⁶ Bu belge, diğer şeylerin yanı sıra, “tebaamızın canlarını, haysiyetlerini ve mülkiyetlerini en iyi şekilde koruma” güvencesi veriyor ve toplumun yeniden örgütlenmesini sağlayacak yasaların hükümet tarafından çıkarılacağını vaat ediyordu. Bu büyük yeniliğin gerekçesi, sözleşmeyi tasarlayanlar için son derece açıktı ve şu sözlerle ifade ediliyordu:¹¹⁷

“Aslında bu dünyada insan hayatı ve şerefinden daha değerli bir şey yoktur. Karakteri şiddete ne kadar karşı olursa olsun, eğer bir insanın hayatı ve şerefi tehlikedeyse, şiddete başvurmaktan ve böylelikle hükümete ve ülkeye zarar vermekten kendini alıkoyabilir mi, O insan, tam aksine, eğer kendini tam bir güvenlik içinde hissediyorsa, açıktır ki, sadakat yolundan sapmayacaktır ve bütün eylemleri hükümetin ve halkın refahına katkı sağlayacaktır.”

“Eğer mülkiyet güvenliği yoksa, kişi devlete ve cemaate karşı kayıtsız kalır; kimsenin ülkenin refahında çıkarı olmaz, kişi kendi dertlerine ve endişelerine gark olur. Tam aksine, eğer kişi kendi mülkü hakkında tam bir güvenlik hissederse, kendi işleriyle uğraşacak, yaptığı işi geliştirmeye çalışacak ve kendi devletine duyduğu bağlılık ve

¹¹⁵ Ahmad; a.g.e. s.36

¹¹⁶ Hale; a.g.e. s. 30

¹¹⁷ Ahmad; a.g.e. s. 38

sevgi sürekli artacak ve bu durum hiç kuşkusuz onu toplumun yararlı bir üyesi olmaya yöneltecektir.”

Bu fermanla ayrıca gayrimüslimlere eşit ve adil davranılacağına, iltizam yerine düzenli ve adil bir vergi sistemi getirileceğine, düzenli bir askere alma sistemi olacağına ve askerlik süresinin kısaltılacağına söz veriliyordu. Bütün bunların sonucunda Avrupa devletlerinin desteğini alan Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa’ya karşı dış denge siyasetinde önemli bir destek bulmuş ve kendi gücüyle Mehmet Ali Paşa’nın ordusunu yenemeyen Osmanlı Devleti, İngiltere, Rusya, Avusturya’nın yardımlarıyla, Mısır ordusunu geri çekilmeye zorlamıştı.¹¹⁸

Yeni ordunun yapısını ise bu dönemde şöyle açıklayabiliriz: Yeni ordunun siyasi bir güç oluşturmasını engelleyen, yeni iktidar yapılanması olduğu kadar, ordunun prestijli ve köklü bir ordu olmamasında aranabileceği belirtilmektedir.¹¹⁹ Yeniçeriler yenilgi dönemlerinde de zafer dolu tarihinden bahsedebiliyordu. Fakat yeni ordunun atıfta bulunabileceği şanlı günler geride kalmıştı. Ayrıca iktidar mücadelelerine belirleyici unsur olarak yabancı ülkeler müdahale etmeye başlamışlardı. Sina Akşin’in belirttiği örnek bu konuda oldukça ilginç bir ipucu vermektedir. “Daha önce iktidar mücadelesi İngilizlerce desteklenen M. Reşit Paşa ve yandaşlarıyla saray etrafında kümelenmeye çalışan ulema ve ordu çevreleri arasında cereyan ederken, M. Reşit’in cephesi bölündü. Bir yanda İngilizlerce desteklenen M. Reşit Paşa ve taraftarları, öbür yanda Fransızlarca desteklenen Ali ve Fuat Paşaların grupları oluştu ve iktidar mücadelesi bunlar arasında yoğunlaştı. Rivayete göre serasker Rıza ve Saffeti Paşalar gibi devlet adamları kabinedeki gizli görüşmeleri dahi Fransız elçiliğine yetiştirecek derecede Fransızların adamı idiler”¹²⁰ Mehmet Ali Paşa ile Mustafa Reşit paşa arasında derinleşen iktidar mücadelesinde Mustafa Reşit Paşa’nın Mehmet Ali Paşa’yı Kastamonu’ya sürdürerek kazanması aslında İngilizlerin Fransa’ya karşı zaferi olarak nitelendirilmiştir. 1855’te ise Mustafa Reşit Paşa sadrazamlıktan alınmıştır. İktidarın mülkiye sınıfının eline geçmiş olması, dış güçlerin müdahaleleri, ordunun etkisizliği gibi faktörler nedeniyle padişahı tahttan indirecek bağımsız güçlerin varlığına son

¹¹⁸ Yılmaz, Özgür; “1909’a kadar Osmanlı imparatorluğunda Ordu-Siyaset İlişkileri” <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (02.08.2006)

¹¹⁹ Özdağ; **a.g.e.** s.34

¹²⁰ Akşin, Sina; **Türkiye Tarihi**, 3. cilt, İstanbul 1982, s.75

verildiği görülmektedir. Bundan sonra padişaha karşı girişilecek mücadeleler gizli örgütler vasıtasıyla yapılmıştır.¹²¹

Dış ilişkilerde yaşanan sorunların derinleştiği dönemde, Rusların sıcak denizlere inme politikası paralelinde Osmanlı topraklarına yönelik hareketleri hız kazanmaya başladı. 1849 Macar mültecileri ve Kutsal Yerler sorunu üzerinden hareketle dış politikada sancılı bir süreç başlamıştı. 1853 yılında yapılan Kırım Savaşı ile Kırım'ı ele geçiren Rusya'ya karşı İngiltere, Fransa ve birkaç Avrupa ülkesinin desteğini sağlayan Osmanlı Devleti Kırım'ı tekrar alıyordu. Bu savaştan sonra İngiltere ve Fransa'da istediklerini alıyor ve Rusya'nın gücünü bir ölçüde kırıyordu. 1856 yılında Paris'te yapılan barış antlaşması, Osmanlı Devletine "Büyük Devlet" durumunu geri verdi.¹²²

Tanzimat Fermanını takiben, Islahat fermanı ve Fermanı Adalet gibi diğer fermanlarda çıkarılmıştır. Islahat Fermanı, Kırım savaşındaki müttefiklerimizin isteklerini karşılamak üzere hazırlanan ve 1856 Paris Andlaşmasında da sözü edilen bir vesikadır. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanındaki ana haklar teminatına eşitlik esasını da ekliyor, gayri müslimlerin durumu başta olmak üzere bir çok sahalarda ıslahatı öngörüyordu. Islahat Fermanı, gayri müslim teba lehine koyduğu hükümler sebebiyle Müslüman halkı memnun etmemiştir. Namık Kemal gibi vatansever bir şair, Islahat Fermanını imtiyaz fermanı diye nitelendirmiştir.¹²³

Tanzimat Fermanı'nın doğrudan sonuçları askeri alanda görülmüştü. Askeri kuvvetler 6 ordu şeklinde yapılandırılmıştı. Bunların ikisi İstanbul'da, üçüncüsü ise Makedonya'da merkezliydi. Böylelikle Osmanlı Devleti Batı'dan gelebilecek tehlikelere karşı yoğun bir güç bulundururken, çıkması muhtemel isyan ve ayrılma hareketlerinin de bu bölge kaynaklı olacağını farketmişti. Teoride askerlerin hizmet süresi, yedi yıllık ihtiyat süresiyle beş yıla indirilmişti. Ne var ki pratikte, ihtiyatlar aktif hizmette tutulabiliyor ve böylece 12 yıl kadar orduda kalabiliyorlardı. Askere alma, kurayla, zorunlu askerlik sistemiyleydi. 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun askerlik

¹²¹ Yılmaz, Özgür; "909'a kadar Osmanlı imparatorluğunda Ordu-Siyaset İlişkileri" <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/> , (02.08.2006)

¹²² Kongar; a.g.e. s.55

¹²³ Sabuncuoğlu, Ömer; **Atatürk'ün Devlet Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992, s.99

hizmetinde gayrimüslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olacağını ilan ediyordu. Gerçekte iki topluluk da bu hakkın uygulanmasından kaygılı değildi. Normalde Müslüman olmayanlar askerlik yükümlülüklerini bedel olarak bilinen nakit para ödeyerek yerine getiriyordu. Müslümanlar da biraz yüksek vergi ödeyerek ordu hizmetinden kurtulabiliyorlardı. Fakat İstanbul vatandaşları zorunlu askerlik yapmıyorlardı. Müslüman Arnavutlar, Araplar ve Kürtlerde. Gerçekte Osmanlı İmparatorluğu ulusal bir ordudan yoksundu ve ayrıca o zaman hem siyasi olarak hem kültürel olarak bir tek ulus da olmadığı belirtilmektedir.¹²⁴

Hükümdarın tahtına ve hayatına yönelik müdahalelerde bulunulmayacağı, fermanın ilanından yirmi yıl sonra, Kuleli İsyanı ile anlamını yitirmiştir. Kuleli olayının temel nedeni 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı'na bir tepkiydi. 1859'da kendilerine Fedailer Cemiyeti diyen bir grup komplocu, Sultan Abdülmecit'i devirmek ve gerekirse öldürmek için bir komplo hazırladılar. Cemiyet, bazı orta ve alt rütbeli subayları da kapsayan 40-50 civarında üyeye sahip gibi görünüyordu. Komplo açığa çıkarıldı ve 13 Eylül 1859'da komplocular tutuklandılar. İstanbul Kuleli Kışlası'ndaki soruşturmalardan sonra çeşitli hapis cezaları ve sürgünlerle cezalandırıldılar. Bunların nihai amaçları konusunda tarihçiler arasında anlaşmazlık vardı. Bazı yazarlar, Fedailer'in düşünce itibarıyla liberal olduklarını ve anayasal bir rejim kurmayı planladıklarını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, 1876 anayasal hareketinin öncüleri olarak görülmüşlerdir. Diğer görüşe göre ise, Fedailer Hıristiyan azınlıklara verilen ödünlere karşı çıkan gericilerdi. Açıktır ki, gücünü ve ideolojik yönelimini değerlendirmek olanaksız olsa da, o sırada ordu içinden de destek gören bir tür siyasi muhalefet hareketinin var olduğu belirtilmiştir.¹²⁵

Ayrıca bu dönemde askeri alanda 1869 yılında Serasker Hüseyin Avni Paşa yönetiminde daha ileri bir reform paketi uygulanmaya başlandı. Sürekli ordu, piyadelerin dört yıl muvazzaf, iki yıl ihtiyat ve altı yıl redif olarak görev yaptığı nizamdan oluşuyordu. Hüseyin Avni Paşa'nın planı, nizam, ihtiyat ve redifteki asker sayısını 460.000'e çıkarmaktı ki 1877 yılında bu rakam 400.000'e ulaşmıştı. Topçu

¹²⁴ Hale; a.g.e. s. 31

¹²⁵ Hale; a.g.e.s. 33

sınıfı, Prusya ekolü ile baştanbaşa değiştirildi.¹²⁶ Donanmada büyük bir gelişme olduğunu ve Abdülaziz'in son yıllarında 36 savaş gemisine ulaşan donanma Avrupa'nın en büyük üçüncü donanması olmuştur.

1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesi gizli bir örgüt tarafından planlanmış ve örgüt üyelerinden serasker Hüseyin Avni Paşa, sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, devlet nazırı Mithat Paşa, donanma komutanı Arif Paşa ve Harp Okulu komutanı Süleyman Paşa'dan oluşan bir toplulukla darbenin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır. Hüseyin Avni Paşa'nın darbeden sonra öldürülmesi, tahta çıkarılan Murad'ın akli dengesindeki bozukluk, II. Abdülhamid'e Mithat Paşa'ya anayasayı ilan edeceği sözünü verdikten sonra taht kapısını açmıştı.¹²⁷

2.3. BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET VE ULUSÇULUK ANLAYIŞI

Batı'da ortaya çıkan anayasacılık akımı Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Başlangıçtaki Islahat Fermanı ve onun arkasından gelen Birinci Meşrutiyet devlet memurluğundan yetişme insanların çöken devleti kurtarmak için düşündükleri ve genellikle Batı'dan aktardıkları çarelerden oluştuğu belirtilmiştir. Kısa süren Birinci Meşrutiyet'in ardından İkinci Meşrutiyet, Osmanlı devlet sistemine "parlamentar" nitelik kazandıran bir dönem olarak nitelendirilmiştir. Bu nitelik aynı zamanda ulus devlet anlayışında bütünleyicisi olmuştur.

2.3.1. I. Meşrutiyetin İlanı ve Ulusçuluk

Çok uluslu bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan ulusçuluk akımları ile yıkılma sürecine girince, bu büyük imparatorluğu kurtarmak isteyenler bir Osmanlı ulusçuluğu yaratarak, değişik etnik, dinsel ve kültürel kökenlerden gelen tüm Osmanlı tebasını bir ulus çatısı altında yeniden birleştirmek istemişlerdir. Ne var ki, Osmanlı aydınlarının bu iyi niyetli girişimleri, Avrupalı emperyalist devletlerin Balkanizasyon sürecini desteklemeleri nedeniyle başarısız kalmıştır. İmparatorluğun son yüz yılı bir dağılma ve parçalanma

¹²⁶ Hale; **a.g.e.** s.31

¹²⁷ Özdağ; **a.g.e.**s.35

dönemi olmuştur.¹²⁸ Bu dönemde Yeni Osmanlılar Cemiyeti Osmanlı ulusunu yaratmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 1789 Fransız Devriminin dünyaya yaydığı fikirlerin etkileri Türkiye'ye de gelmekte gecikmemiştir. Bu fikirlerin de etkisiyle, batıdan geri kalmamıza ve çağdaşlaşmamıza, en büyük etken olarak yönetim yapısı gösterilmiştir. Batı devletlerinde, yönetim meşru idi ve bu nedenle Osmanlı Devletinin de meşruti bir yönetime kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir. Ülkenin batıya yetişmesi ve benzemesinin ancak bu yönetim şekliyle olabileceği belirtilmiştir.

İşte bu süreçte Yeni Osmanlı Cemiyeti Osmanlı Devletinin “kurtuluşunu” meşruti bir yönetimde görmüştür. Programlarının temelini ise ülkelerini çağdaşlaştırmak, Avrupalılaştırmak olarak belirtmişlerdir. İlk iş olarak ta anayasa yapılması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Uzun yıllar süren çabalar sonunda 1876 yılında, ordunun da desteğiyle “I. Meşrutiyet” ilan edilmiştir.

İlk Mebusan Meclisi 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Osmanlı- Rus Harbi de 24 Nisan 1877'de başlamıştır. Mısır, Romanya, Sırbistan, Karadağ, Necd, Umman gibi kendi iç idarelerinde muhtar eyaletler dışındaki yerlerden milletvekilleri iki dereceli bir seçimle parlamentoya girmiştir. Meclisin, hükümeti düşürme yetkisi yoktu. Birinci Meşrutiyetin Osmanlı parlamentosunda ana dili Türkçe olan milletvekili sayısı % 50'yi bulmamıştı. Rum, Bulgar, Romen, Ermeni, Yahudi, Sırp gibi gayri müslim milletvekilleri olduğu gibi, Müslüman fakat Türk olmayan ayrılıkçı milletvekilleri de vardı. Bunlardan Rum, Ermeni Patriki Narses, Rus Çarına başvurarak Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan Devletinin kurulması için yardım yapılmasını isteyemişlerdi. Türk milletvekilleri de müsbet bir icraat ortaya koyamamışlar ve bunun üzerine İkinci Abdülhamid Han, 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz olarak tatil etmişti.

¹²⁸ Çeçen, Anıl; **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları Dizisi No:9, Ankara, 2001, s.7

Savaşın doğu ve batı cephesindeki başarısızlıklar nedeniyle meclis eleştirilmiş ve bu hava içerisinde meclis dağılmıştır.¹²⁹

Bu dönemde Öztuna'ya göre Abdülhamit'in Yıldız sarayını İstanbul içinde müstakil bir şehir haline getirdiğini belirterek, herşeyin Yıldız 'a bağımlı ve bağlı hale geldiğini devletin Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar saraydan yöneltildiğini ifade etmiştir. Doğal olarak ordu da bunun dışında kalmamıştı. Nitekim, II. Abdülhamit' in komutanların elinden yetkilerini alarak Yıldız'ı “askeri politika”, “harekat ve eğitim” ve “personel merkezi haline” getirdiğini kaydetmektedir.¹³⁰ II. Abdülhamit döneminde ordu alanında Prusya ekolü benimsenmiş, Almanya'dan danışmanların getirilmesi, topçu sınıfının Almanya'dan getirilen toplarla güçlendirilmesi sağlanmıştı. Fakat Alman subayların bile yakındığı komplo korkusu nedeniyle ordunun gelişimi sadece teorik düzeyde kalmıştı. Sınırdaki birlikler için getirilen toplar hiçbir zaman buradaki birliklere yollanmamış, Almanya'dan satın alınan tüfekler altı yıl boyunca sandıklarından çıkarılmamıştı. Alaylıların orduda ki etkisi çok yüksek olarak belirtilmiş ve subay kadrolarını %85'ini oluşturmuşlardı. En kötü durumda ise donanma bulunmaktaydı. 1897 yılında denize açılma emri verilen Mesudiye ve Hamidiye zırhlıları Çanakkale Boğazı'na varmadan kazanları patlamış ve batmıştı.¹³¹

Bu yıllarda Harp okullarının, Askeri Tıbbiye'nin sıkı bir denetim altına alındığını, askeri okullarda halk tabakalarından gelen öğrencilerle, üst sınıf mensupları çocukları arasında, okullardan mezun olduktan sonra da devam eden bir kayırmacılığın varlığını belirten Mardin, II. Abdülhamit'e karşı ordu saflarından gelen tepkinin bir nedeninin de, gerek subay adaylarının gerek Tıbbiye öğrencilerinin çoğunun taşralı olmalarından kaynaklandığını, II. Abdülhamit düzenine yabancılaştıklarını, İttihat ve Terakki'yi kuranların da taşralı öğrencilerin arasından çıktığını kaydeder. Her halukarda II. Abdülhamit'e karşı tepki uzunca bir süre ordunun tümünden veya büyük bir bölümünden değil, gizli şekilde örgütlenen ufak grupçuklardan geldiği belirtilmiştir.¹³²

¹²⁹ Özdağ; a.g.e. s.36

¹³⁰ Özdağ ; a.g.e. s.36

¹³¹ Hale; a.g.e., s.38

¹³² Özdağ; a.g.e. s.37

1889 yılında beş Askeri Tıbbiye öğrencisinin kurdukları "İttihad-ı Osmani" isimli gizli örgüt yükseköğrenim gören öğrenciler arasında gelişmeye başlayan ideolojinin örgütsel düzeyde ifadesiydi. Bu gizli cemiyetin ilk kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden İbrahim Ethem (Temo), İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet, ve Hüseyin Zade Ali Bey'dir Örgüt kısa sürede yurt içinde ve yurtdışında (Paris, Cenevre, Kahire) örgütlenmiştir. Aynı yıl Paris'e giden Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza, orada pozitivistimin "intizam ve terakki" (düzenleme ve ilerleme) ilkelerinden etkilenecek örgütün Paris şubasını "İttihat ve Terakki" ismiyle kurmuştur. Bir süre sonra da İstanbul'da bulunan İttihad-ı Osmani örgütünün üyeleri ile Ahmet Rıza'nın haberleşmeleri sonucu, örgütün ismi "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şeklinde değiştirilmiştir. ¹³³Osmanlı Devleti'nin son dönemi olan 1908–1918 arasındaki siyasal kuruluşlardan en önemlisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu kuruluş, 1908 – 1918 yılları arasında on yıla yakın bir süre içinde Türk siyasi hayatını yönlendirmiş ve damgasını vurmuştur. İttihatçılar, ülkede yeniden Meşrutiyet yönetimi kurmak, Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koydurarak devleti anayasal yapıya kavuşturmak, kapatılmış olan Osmanlı Meclis-i Mebusanını açtırmak ve anayasa ile Osmanlı vatandaşlarına verilmiş olan hak ve hürriyetlere yeniden sahip olmak için, Osmanlı Sultanı II. Abdülhamit'e ve yönetimine karşı mücadeleyi temel amaç olarak belirlemişlerdi. ¹³⁴

Bu örgütün kuruluş aşamasına ve sürecine kısaca değinilecek olursa; Balkanların Hristiyan halklarının birbirini izleyen bir süreç içerisinde İstanbul'a karşı ayaklanmaları Osmanlıcılık ideolojisinin geçersiz kaldığının açık bir göstergesi olmuştur. Bunun üzerine, Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı yönetimi, imparatorluğu giderek Müslüman halkın oluşturduğu sosyal taban üzerine oturtma çabası içerisine girmiştir. Hristiyan unsurların giderek bağımsızlıklarını ilan etmeleri ve daha sonra koparak ayrı devletlere yönelmeleri, Müslümanlığı Osmanlı toplum yapısının asli unsuru durumuna getirmiştir. ¹³⁵

¹³³ Tosun ; a.g.e. s.50

¹³⁴ <http://www.cafeturco.com/Content.asp> (02.08.2006)

¹³⁵ Çeçen; a.g.e. s.7

Hıristiyan unsurların bağımsız devletlere yönelmesi üzerine, kendine özgü millet sistemi bozulan Osmanlı imparatorluğu'nun son dönemlerinde bu yüzden İslamcılık ve Türkçülük akımları öne geçmiştir. Osmanlıcılık akımının bittiği yerde, bu akımlar önem kazanmış ve Osmanlı halkından destek almışlardır. Yirminci yüzyıla gelindiğinde Osmanlı devletini kurtarmak üzere birçok akım ortaya çıkmış ve değişik örgütlenmelerle yıkılmakta olan büyük imparatorluğun geride kalan insan unsuru yeniden toparlanmak istenmiştir. Arnavutlar gibi bir Müslüman halktan sonra, Arapların da İngiliz ve Fransız emperyalizmlerinin kışkırtmaları ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma yoluna gitmeleri, bu kez islamcılığın da geride kalan Osmanlı halkını birleştirmeye yetmeyeceğini ortaya koymuştur. Bir yandan islamcılığın yetersiz kalması, diğer yandan ulusculuk cereyanlarının Osmanlı İmparatorluğu içinde geniş yankılar bulması, Türkçülük akımının giderek önem kazanmasına ve siyasal gelişmelerde belirleyici olmasına neden olmuştur. Rusya'dan kaçarak Osmanlı ülkesine gelen Türk kökenli aydınların da bu gelişmede önemli rolleri olmuştur.¹³⁶

Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük hareketlerinin bir nedeni de, sürekli yenilgiler karşısında ıslahatlara girişmek amacıyla batıya öğrencilerin gönderilmesidir. Bu amaç doğrultusunda, batı karşısında gerilemenin en belirgin olduğu askerlikte ıslahat hareketine girilmiştir. Bu çalışmalar sırasında batının bilim ve dünya görüşünü benimseyen kuşaklar 1800'lü yıllarda açılan askeri okulların önderliğinde yetişmiştir. Diğer taraftan ordu içinde politik faaliyetlerde yayılmıştır. Özellikle Balkanları kontrol eden 3. Ordu'da belirgin bir kıpırdama göze çarpmakta ve 3. Ordu subayları içinde II. Abdülhamit'e karşı yükselen bir huzursuzluk dikkati çekmekteydi. Bunun nedeni olarakta Makedonya'da ki isyanı bastırmakla görevli 3.Ordu subaylarının bir süre sonra mücadele ettikleri Bulgar çetelerinin, çeteci ruhuna sahip olmalarından ve imtiyazlı I.Ordu subaylarına nazaran daha düşük ücret almaları gösterilmiştir. Ama en önemli nedenin bu subayların, devletin yıkılıyor olmasını görmüş olmaları şeklinde belirtilmiştir.¹³⁷ Bu noktada amaç ise şuydu: “Devleti kurtarmak.” İşte bu süreç içinde gelişen yapı, XIX. yüzyılın sonunda oluşturulup, XX. yüzyılın başında olgunluğa

¹³⁶ Çeçen; a.g.e. s.8

¹³⁷ Özdağ; a.g.e., s.38

kavuşan siyasal örgütlerin içinde en etkin ve başarılı olanı kuşkusuz yukarıda da belirttiğimiz gibi İttihat ve Terakki Cemiyetidir.¹³⁸

Cemiyet, istibdadın kaldırılması ve eskiden beri her derde deva olarak görülen anayasa ile parlamentonun yeniden kurulması için çalışıyordu. İttihat ve Terakkinin dayandığı siyasi ve ırki temel, Osmanlı Devleti'nin içinde daima en büyük fakat en güçsüz kalan Türk unsuru olduğu belirtilmiştir. İttihat ve Terakkinin, ordu ve sivil bürokrasi içinde örgütlenmesini tamamladıktan sonra, Milli Mücadele'de de Kuva-yi Milliye ve Müdafaa-i Hukuk gruplarının oluşmasında birinci dereceden önemli olan teşkilatlanmayı ortaya çıkardığı belirtilmiştir.¹³⁹

2.3.2. II. Meşrutiyetin İlanı

Abdülhamit tarafından I. Meşrutiyetin ortadan kaldırılmasıyla yeni bir döneme geçilmiştir. Bu dönem meşrutiyetin yeniden kurulma faaliyetlerini kapsamaktaydı. Bunların neticesinde ilk önce padişaha karşı gizli dernekler kurulmuş ve ortaya çıkan derneklerin bir kısmı İttihat ve Terakki Derneğinin altında toplanmış ve 1908 Meşrutiyet hareketinin başarılmasında bu derneğin aktif rolü olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başarılı olmasında ordunun desteği önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu örgüt belli bir süre sonra subayların desteklediği hatta başını çektiği bir örgüt olmuştu. 1906 yılında Selanik'te 3. Ordu subayları tarafından şubesi kurulan örgüt, 1908'de II. Abdülhamit'e karşı fiili bir karşı çıkışı gerçekleştirmiştir.¹⁴⁰

23 Temmuz 1908'de Jön Türklerin bir kısmının kurduğu İttihat ve Terakki'nin ordu ve ordunun aydın düşünceli subaylara dayalı mücadelesi sonucunda Rumeli'deki ordu birlikleri isyan etmiş, İstanbul'a hareket etmiş ve II. Abdülhamit 'e anayasayı işlerliğe koymasını kabul ettirmiş ve meclis yeniden açılmıştır.

¹³⁸ Ay, Kemal; ‘‘ Atatürk'ün Önderliğinde Ümmetten Ulusa’’ **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Sayı:386, Ankara, Ekim 2005, s.37

¹³⁹ Ay, Kemal; **a.g.m.** s.38

¹⁴⁰ Özdağ; **a.g.e.**, s.38

Bu noktada I. Meşrutiyet te olduğu gibi II. Meşrutiyet’ te de ordunun yalnızca askeri ve teknik alanda olmayıp siyasi alandaki yenileşme hamlesinde de etkin rolü ortaya çıkmıştır. İttihatçıların getirdikleri rejimi bundan öncekilerden ayıran en önemli nokta Anayasa güvenliği altında olmasıydı. Halka İttihat (birlik) ve Terakki (ilerleme) vaat ediyordu yani bütün vatandaşlara aynı hak ve görevlerin tanınması, eğitim, öğrenim ve ekonomik alanlarda gelişmeler ve Fransız İhtilalinin ilkeleri olan Hürriyet, eşitlik ve kardeşlik sloganına eklenmiş olan adalet. Buradan da anlaşılacağı gibi İkinci Meşrutiyet, birincisinden farklı olarak toplumsal ve morala yönelik bir içerik taşıyordu. Özgürlükle beraber eşitliğin ve adaletin de sağlanacağı ilk kez ileri sürülmüştü. Eğitim, öğretim ve ekonomik alanlarda gelişmeler öngörülmesi de o günlere göre çok ileri sayılabilecek yüksek ideallerdi. Bu özellikleriyle İkinci Meşrutiyet, Osmanlı İmparatorluğun da bir ölçüde silkinış ve kurtuluş çabası olarak başlamıştır.¹⁴¹ Bu dönemde liberal devrimciler için umut, özgür bir demokratik rejim için rejimin bütün farklı halkları bir tek Osmanlı milleti kavramında uzlaştırmaktı. Bu amaçla Prens Sabahattin’in ileri sürdüğü gibi, bir tür yarı-federal yapı içinde iktidarı devretmeye hazırlanmışlardır. Bunların karşısında “İttihatçılar” denen parti yer almış ve bu partinin amaçları olarak, vatanın bütünlüğünün korunması ve merkezi yönetimin güçlendirilmesi sıralanmıştır. Çok geçmeden imparatorluğun Türk olmayan halkları, pan-Osmanlı liberalizminden çok ulusal bağımsızlık davasına yönelmişti ve sonuç olarak İttihatçılar, özgül Türk ulusalcılığına çekilmişlerdir.¹⁴² 1908 Haziranının İttihat ve Terakki Cemiyeti, sınırlı toplumsal ve ekonomik çıkarların temsilcisi bir siyasal parti olarak değil, halk idaresinin sözcüsü olarak ortaya çıkmaktaydı. İstibdatla mücadele sırasında çatışan çıkarlar bir yana bırakılmış, herkesin Abdülhamit’e karşı birleştiği belirtilmiştir.¹⁴³

Yeni rejime karşı beklenen tepki 13 Nisan 1909’da (ya da o zaman kullanılan takvime göre 31 Mart’ta) patlak vermişti. Birinci Ordu’nun asi askerleri İstanbul’daki At Meydanı’nda toplanmıştı. Muvazzaf ve emekli alaylar ve dindar Müslüman öğrenciler tarafından desteklenmişlerdir. Kalabalığın lideri İslami İttihat Cemiyeti’nin kurucusu

¹⁴¹ Erdinç, Halil; **Devletin Yeniden Örgütlenmesinde Ordunun Öncülüğü**, Kamu Yönetimi Uzmanlık Tezi, TODAİE, 1982, s.32

¹⁴² Hale; **a.g.e.** s.42 – 43

¹⁴³ Ahmad, Feroz; **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s.258

Hafız Derviş Vahdetti'ydi. Asiler, Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı'nın istifasını, Ahmet Rıza ve Talat'ın görevden uzaklaştırılmasını, İslami hukukun tam uygulanmasını, mektepli subayların yerine alaylıların geçirilmesini ve isyanlarından dolayı bağışlanacaklarına sultanın söz vermesini istemişlerdi. Abdülhamit, anayasacılardan kurtulmaya hazır olduğu için hemen boyun eğmiştir. Destekten yoksun kalan Hilmi Paşa kabinesiyle birlikte istifa etmiş ve yerine, asiler, saray ve parlamento arasındaki pürüzlü gidişatı idare etmeye çalışan Ahmet Tevfik Paşa geçmişti. Sonraki 11 gün içinde asiler başkenti denetime almışlar ve karargahları ve gazete büroları yağmalanırken, İTC üyeleri kaçmışlardır.¹⁴⁴

31 Mart isyanı ile ilgili olarak kentteki müslüman ahali ile birlikte İstanbul'daki askerlerin büyük bir oranının hoşgörüsüzlüğü isyanın en önemli nedeni gösterilmiştir. Orduda alaylılarla mektepliler arasındaki çatışma, aşırı muhafazakarlara subaylar içinde sonuna kadar istismar ettikleri bir tutunma noktası sağlamıştı. Ordu liderleri için 31 Mart olayında en tehlikeli olan şey, alt rütbelilerin yüksek komutaya karşı bir isyanı olmasıydı. Ordu siyasi rolünden kurtulmasının olanaksızlığını anlamış olsa da, isyanın tekrarını önleyememiştir.¹⁴⁵

İttihat ve Terakkiyi yeniden iktidara getiren olay 23 Ocak 1913'de Bab-ı Ali baskınıdır. Kamil Paşa'yı sadrazamlıktan çekilmeye ve yerine Mahmut Şevket Paşa'yı getirmeyi başaran İttihatçılar yine de iktidara tek başlarına sahip değillerdi. İktidarı Mahmut Şevket Paşa'nın temsil ettiği profesyonel subaylarla paylaşmak zorunda olduğu belirtilmiştir. İttihat ve Teraki'nin devleti tam olarak ele geçirmesinin Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası fedailerince öldürülmesi ile başladığı belirtilir. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine hükümeti kuran Mehmet Sait Halim Paşa'nın kabinesinde, İttihatçıların çoğunlukta olduğunu söylemektedir. İttihatçıların ordu ve devlet üzerindeki kesin hakimiyetlerinin ordu da yapılan tasfiyeden sonra gerçekleştiği vurgulanmıştır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Hale; **a.g.e.** s.44

¹⁴⁵ Hale; **a.g.e.** s.46

¹⁴⁶ Ahmad; **İttihat ve Terakki, 1908 – 1914**, s.219

2.4. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDAN ULUS DEVLETE GEÇİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecine giderek yaklaştığı dönemde özellikle meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti ulus devlete geçiş sürecini hızlandırmıştır. Birinci Dünya Savaşının ardından milli mücadele döneminin başlamasıyla çok uluslu imparatorluktan ulus devlete geçilmesi tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devlet süreciyle birlikte ulus egemenliğine dayanan TBMM açılarak Cumhuriyet ilan edilmiştir.

2.4.1. Ulus Devletin Ortaya Çıkış Süreci

Çok uluslu imparatorluktan yeni bir ulus devlete yönelmeyi sağlayan Türkçülük akımı, Avrasya bölgesinde bir Turan devleti kurarak tüm Türk asıllı toplulukları büyük bir çatı altında biraraya getirmeyi hedefliyordu. Büyük bir düş olarak ortaya çıkan Turancılık, kitlelerde çok gerçekçi olarak görünmemiştir. Ne var ki, dağılan Osmanlı ülkesinde Türkçülüğün önem kazanmasına ve giderek bu bölgede yeni bir ulusal devletin kurulmasına yardımcı olmuştur. Dünyanın üç büyük kıtadan oluşan anakarasının merkezinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, bu alanda nasıl bir devlet kurulması konusunda değişik düşünceler öne sürülmüştür.¹⁴⁷

İdeolojik anlamda İttihat ve Terakkinin dünya görüşü Müslümanlık ve milliyetçilikten mürekkeptir. Osmanlı İmparatorluk yapısı içinde en çok ihmal edilmiş unsur olan Türk'ü yüceltmek, güçlü kılmak amacını taşıyordu. Bu, İttihat ve Terakkinin üstlendiği misyondu.¹⁴⁸ Bilindiği gibi oldukça genç bir kadroya sahip olan İttihatçıların bu Türkçülük ve İslamcılık idealleri zamanla Pan-Türkizm ve Pan-islamizm şekline dönüşecektir. İmparatorluğu ayakta tutmanın tek yolunun, bu başarılması imkânsız seçenekte aranması, imparatorluğun sonunu oluşturacaktır.

İktidardan uzaklaştırılmış olmasına rağmen yıkılmamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarın İtalyan Savaşı ile uğraşmasını ve Balkan Ordularının İstanbul'a

¹⁴⁷ Çeçen; **a.g.e.** s.8

¹⁴⁸ Ay; **a.g.m.**s.38

yaklaşmasını fırsat kabul etmiş ve Edirne'nin gözden çıkarıldığı endişesine kapılarak, bir baskınla hükümeti devirmiş ve kendisi yeni bir hükümet kurmuştur. ¹⁴⁹ Bu olay, tarihe Bab-ı Ali Baskını olarak geçmiştir. İktidara hazırlıklı olan İttihat ve Terakki Fırkası, öncelikle ordu içinde ıslahata yönelmiştir. Silahlı Kuvvetleri mutlak denetimi altına almak amacıyla; çağdaşlaşmadan sadece savaş silah, araç ve gereçlerinin yenilenmesini anlayan ve bu nedenle batılılaşma hareketlerini yavaşlatan eski subayları ayıklamış; silahlı kuvvetleri siyasal sürecin dışında tutmaya çalışmıştır ¹⁵⁰

30 Haziran 1913'te II. Balkan Savaşı patladığında, Komite, Büyük Güçler'in öfkesinden korkan daha ihtiyatlı kabine üyelerinin muhalefetine rağmen, fırsattan yararlanarak Edirne'yi geri almıştır. Ordu, 23 Temmuz'da şehre girmişti. Beş yıl süren savaş ve devrim her toplumda muazzam bir etki yaratmış ve İmparatorluk, Libya'nın 1911-1912'de İtalya'ya kaptırılması ve 1912-1913'te Balkan vilayetlerinin alınması nedeniyle önemli ölçüde küçülmüştü. İmparatorluk artık daha homojendi, ittihatçılar bütün ideolojilerini ve idari siyasetlerini gözden geçirmek zorunda kalmışlar ve ideolojilerindeki üç unsuru Osmanlılık, İslam ve ulusçuluğunu terk edemeyecekleri belirtilmiştir. Değişikliğin ancak bunlardan birinin vurgulanması şeklinde olabileceği belirtilmiş ve sayısal bakımdan en önemli grup olan Türklerin önemlerinin artmasına rağmen en çok vurgulanan ulusalcılığın değil, İslam olduğu vurgulanmıştır. Türk ulusalcılığını sadece başkentteki bazı entelektüeller ciddiye alıyorlardı. Ancak Komite, kendi iç çevrelerinde Ziya Gökalp gibi önemli Türkçülerin yer almasına rağmen, İslama olan bağlılığını korumuştur. Bu durumda İslam, özellikle savaşın yaklaşmakta olduğu bir sırada, İttihatçı dış politikanın önemli bir faktörü olmuştur. ¹⁵¹

Ayrıca İttihatçıların şu düşünceleri Birinci Dünya Savaşı'na girmemizde halk arasında oldukça taraftar bulmuştur: “Biz Mısır'ı ve Kafkasya'yı almaksızın payidar olamayız, parçalanırız. Mısır'ı almakla İslam alemine, Kafkas'ı almakla Türklük alemine dayanmaya yüzde yüz mecburuz.. Mısır'ın pamuğu ve Bakü'nün petrol kuyularını almaksızın ise bütçemizi düzeltmek imkanı yoktur.”¹⁵² İttihat ve Terakki Partisinin si-

¹⁴⁹ Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev: M. Kirath), Ankara, 1984, 224 – 225

¹⁵⁰ Ahmad; **İttihat ve Terakki**, s.215 – 216

¹⁵¹ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.52 – 53

¹⁵² Ay; **a.g.m.** s.38

yasi programında değer kazanan Turancılığın, Birinci Dünya Harbi'nde dış tehlikeleri üzerine çektiği gibi, realiteye uymadığından başarısızlığa uğradığı belirtilmiştir.¹⁵³

1914'de, anayasada değişiklik yapılması yoluna gidilmiş, yapılan değişikliklerle Padişah karşısında yürütmenin güçlendirilmesi ve Meclise hakim olması sağlanmaya çalışılmıştı. Bu suretle iktidarını sağlamlaştıran İttihat ve Terakki Fırkası, 1918 yılına kadar tam bir egemenliğe sahip olmuştur. Arka arkaya gelen savaşlar ve yenilgiler yüzünden Osmanlı İmparatorluğunun giderek çöktüğü bu yıllarda, siyasal süreç de büyük ölçüde askerlerin kontrolüne geçmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası içinde yönetimi ellerine geçiren Enver, Talat ve Cemal Paşaların memleketi istedikleri gibi yönettikleri belirtilmiş ve bu nedenlerden dolayı, son yıllarında Osmanlı Devletinin, egemenliğinde "fiili bir askeri diktatörlükle" yönetildiği ileri sürülmüştür.¹⁵⁴

Askeri bürokrasinin önemi, 1908-1918 yılları arasında devam etmiştir. Osmanlı imparatorluğu 1911'den itibaren devamlı savaş halinde olmuştur. Ayrıca son yirmi yıldır Osmanlı devleti ile ticaret, askeri danışmanlık, borç verme, ayrıcalık sahibi ve müttefik olma yolları ile temasta bulunan Almanya'nın askeri geleneği de Osmanlı siyasal sistemini etkilemiştir. Böylece askeri bürokrasi laikleşme sürecinde liderlik görevini üstlenmiştir. Fakat diğer taraftan farklı görüşlere göre İttihat ve Terakki'nin bazı çabalarında başarılı olamamasına neden olarak askeri unsura gereğinden fazla önem vermesi gösterilmiştir.¹⁵⁵

Bu sürece kadar genel olarak bakılacak olursa; Osmanlı Hanedanı'nın altı yüzyıl süren hükümdarlığı boyunca hem olumlu hem de olumsuz miras yarattığı belirtilmiştir. Anayasal hareketlerle birlikte 1908'de iktidara gelen Jön Türklerin hanedanı muhafaza ederek onun mirasını radikal bir reform sürecinden geçirdiği belirtilmiştir. Ulusalci hareketin bazı önderlerinin Osmanlı Hanedanı'nın gücünün geleneksel semboller taşıdığını kabul etmiş ve onu yeni hükümetin meşruluğunu kolaylaştıracak şekilde muhafaza etmek istedikleri belirtilmiştir.¹⁵⁶

¹⁵³ Eroğlu, Hamza, Türk İnkılap Tarihi, İstanbul, 1982, s.63'den aktaran Ay; **a.g.m.** s.38

¹⁵⁴ Lewis; **a.g.e.** s.224 – 225

¹⁵⁵ Heper, Metin; **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Ankara, Temmuz 1973, s.84–85

¹⁵⁶ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.25

2.4.2. Birinci Dünya Savaşı

19. yüzyılda feodalizmden güçlü monarşiler, güçlü monarşilerden de güçlü ulus devletler doğmuştur. Avrupa insanını bu en etkin, bireyin mutluluk ve çıkarlarına en uygun ve ekonomik gelişmeye en çok olanak sağlayan siyasal örgütlenme biçiminin Avrupa'da yaygınlaşmasıyla, tüm sorunların çözüleceğini sanmış ancak ulus devletlerle ekonomik ve siyasal milliyetçilik arasındaki anlaşma, uluslararası sistemde büyük bir anarşi yaratmıştı. Feodal dönemin anarşik havasını, merkeziyetçi büyük monarşiler bir dereceye kadar ortadan kaldırmıştı. Ulus-devletler dünyasının anarşisini ise, ancak uluslararası siyasal ve ekonomik örgütlerin kurulması ortadan kaldırılabildi. Ne var ki, 19. yüzyılın devlet adamları ve düşünürleri, ulus-devletler dünyasında örgütlenmenin, özellikle uluslararası örgütlenmenin önemini kavrayamamışlar ve uluslararası refah ve insanoğlunun yaratıcı zekasındaki gelişmeye karşılık, uluslararası örgütlenme konusundaki başarısızlık, yüzyılın büyük bir çöküntü ve genel bir savaşla sona ermesine yol açtığı belirtilmiştir.¹⁵⁷ Osmanlı devleti hakkındaki açıklamalarda görüldüğü gibi, bu devletin parçalanması, I. Dünya Savaşı'nın en önemli ve temel sorunu olmuştur. Savaşın öteki önemli nedenlerinin yanında, 1914-1918 savaşı, Avrupa'nın büyük devletlerinin Osmanlı devleti üzerindeki çatışmalarının bir sonucudur. Balkanlar'da Avusturya-Rusya çatışması, Boğazlar üzerinde Alman-Rus üstünlük çekişmesi, İngiltere'nin Hindistan'a giden Yakındoğu yollarını korumak istemesi ve Fransa'nın Suriye üzerindeki tutkuları, diplomasiyle değil, savaşla çözüme bağlanacak sorunlar çıkarmıştır. Savaşın Balkanlar'da patlak vermesinin bakımdan tarihi bir rastlantı sayılamayacağı belirtilmiştir.¹⁵⁸

Mustafa Kemal Osmanlı ordusunda kurmay subay olarak, özellikle Balkan ve Birinci Dünya Harpleri esnasında Makedonya'da, Arabistan'da, Anadolu'da imparatorluğunun yıkılışına şahit olmuştur. İşte bu hadiseler içinde bizzat bulunan Mustafa Kemal'de milliyetçilik fikri, Türklük şuuru bu devirde doğmuş ve gelişmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Sander; a.g.e. s.349

¹⁵⁸ Sander; a.g.e. s 350

¹⁵⁹ Ay; a.g.m. s.38

Türk inkılabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüz yıllardan beri geleneksel biçimini yıkararak, yerine çağdaş olanı getirmiş, din birliği esası yerine “Türk ulusu” esasını koymuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nu çöküntüden kurtarmak için yapılan ıslahat hareketleri ve Meşrutiyet dönemleri çalışmalarının amacı hep Osmanlıyı yaşatmaya yönelik olduğu belirtilmiş ve bu yüzden de hiçbiri başarılı olamamıştı. Oysa Atatürk, Osmanlıyı ve onun dayandığı tüm değerleri yıkararak, ulusal egemenliğe dayanan bir devlet kurmak amacıyla çalıştığı için başarılı olmuş ve Türk inkılabı, Osmanlı İmparatorluğunun dayandığı tanrı hakları sistemi yerine, Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu insan hakları sisteminin bir ürünü olan ulusçuluk ve laiklik temeli üzerine oturtulmuştu.¹⁶⁰

Almanya ve Bulgaristan'ın yanında I. Dünya Savaşına katılan Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarından yeni çıkmış olduğu için, bu savaşa çok zor koşullar altında katılmıştır. Nitekim Almanya'nın durumu kötüye gitmeye başlayınca Osmanlı Orduları da gerilemeye başlamıştır. Sonuçta; İngilizlerin güneyde modern ve üstün birlikler ile yaptığı saldırılar, ABD'nin Almanya'ya karşı savaşa katılması, Osmanlı Devletini giderek güç durumda bırakmış ve yöneticilerde İtilaf devletleri ile barış anlaşması yapılması fikri ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu sırada V. Mehmet Reşat ölmüş; yerine Mehmet Vahdettin padişah olmuştur. Mehmet Vahdettin'in 31 Ağustos 1918'de kılıç kuşanmasından sonra, 8 Ekim 1918' de Talat Paşa Sadrazamlıktan istifa etmiştir. Talat Paşa'nın istifası ile birlikte, İttihat ve Terakki Partisi de iktidardan düşmüştür. Daha sonra, 30 Ekim 1918' de Mondros Ateşkes Anlaşması imzalanmış; bu anlaşma ile, Osmanlı orduları yenilgiyi kabul ederek silahları bırakmıştır. Bu olaydan sonra, İttihatçıların tevkifi ve savaş sorumlusu olarak yargılanmaları düşünülmüş, ancak; Mehmet Vahdettin'in İttihatçılara muhalif olmasından kaynaklanan bu eğilimi öğrenen ittihatçi liderler gizlice memleketi terk etmişler¹⁶¹ ve Osmanlı Devletinin son yıllarındaki fiili askeri diktatörlükte bu suretle ortadan kalkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ortada gerçek bir ordu kalmamıştır. Osmanlı Orduları büyük kayıplar vermiş, dağılmış, ya da Mondros Bırakışması'yla tümünden dağılmıştır. Artık yeni dünya gerçeklerine göre, yalnızca Türk halkının savunması ve

¹⁶⁰ Ay; **a.g.m.** s.38 – 39

¹⁶¹ Ünal, Tahsin, Türk Siyasi Hayatı, İstanbul, 1974, s.454'ten aktaran Öztürk; **a.g.e.**s.46 - 47

bağımsızlığı ile sorumlu bir ordu kurmanın zamanı geldiği vurgulanmıştır. Yeni bir ordu kurma girişiminde sayısız engellerle karşılaşmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı Hükümeti Mondros Bırakışması gereği halka askerliği kaldırdığını açıklamış ve bunun üzerine ne silah altındaki askerleri birliklerinde tutmak, ne de yeni asker almak mümkün olmuştur.¹⁶²

Ordunun kuruluşunda karşılaşılan engellerin salt asker, silah ve donatım sağlanması yönünden değil, bazı siyasal sorunlardan da doğduğu belirtilmiştir.Öncelikli olarak son derece politize olmuş bir ordu sözkosuydu ve birliklerin kapıları her yönden siyasete açıktı.Emir ve komuta zinciri kesintisiz kurulamadığı gibi, mahalli direniş komitelerinin etkilerine açık bir ordu birlik ve disiplinden yoksun kalmaktaydı. İttihat ve Terakki çevreleri kendilerini toplamaya çalışırken yurt içinden ve dışından orduya egemen olmaya uğraşmaktaydı. Enver Paşa savaştan geri kalan prestijini kurtarmaya çalışırken bir yandan Pantürkizm macerasına atılmakta, öte yandan Sovyetler’e yanaşmaktaydı. Kemalist ordunun kuruluşunda ortaya çıkan sorunlardan biri de Bolşeviklik konusuydu. Kurtuluş Savaşı, uluslararası zorunluluklar gereği Kemalistleri Sovyetler’e yöneltirken bir yandan egemenliğin korunmasına dikkat edilmiş, diğer yandan yardım alabilmek için Bolşevizan izlenimler verme gereği duyulmuştur.¹⁶³

Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişik kesimler, kendilerinin önde yeralacağı ve belirleyici olacağı devlet modellerini öne çıkarırken, emperyalist güçler de Anadolu ve Trakya’yı kendi denetimleri altında tutabilecekleri yeni devlet modellerini öne sürmüşlerdi Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulu olduğu, dünyanın jeopolitik merkezini oluşturan alanda bütün siyasal güçler egemen olmak istediklerinden ortaya kendiliğinden bir devlet yapısı çıkamamıştı.¹⁶⁴

¹⁶² Bozdemir; **a.g.e.** s.2649

¹⁶³ Bozdemir; **a.g.e.** s.2650

¹⁶⁴ Çeçen; **a.g.e.** s.8

2.4.3. Milli Mücadele Dönemi

Bu dönemde ortaya çıkacak olan yeni devlet 1919' da başlayıp 1922' de sona eren ve Mütareke dönemi olarak adlandırılan zaman diliminde; dünya siyasi tarihinin en önemli parçalarından biri olan Türk Kurtuluş Savaşı, anti-emperyalist, özgürlükçü ve ulusal bir bağımsızlık savaşı olarak gerçekleşecek olan süreç içerisinde daha net şekillenmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşanın liderliğinde başlayan Milli Mücadele'de Türk milliyetçiliği başlıca siyasi çağrı olduğu gibi, bu mücadele her yönüyle bir ulusal hareket niteliğindedir. Mustafa Kemal, daha Milli Mücadele'nin başlangıcında Türklük duygusunu kendisine rehber olarak almış ve bunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ordu müfettişi sıfatıyla Samsun'a ayak basışından birkaç gün sonra, 22 Mayıs 1919'da Sadarete gönderdiği raporda, İzmir'in Yunan işgali altına düşmüş olmasına Türklüğün tahammülü olmadığını belirterek izlenecek yolu şöyle tespit etmiştir. "Millet yek vücut olup, ulusal hakimiyet esasını ve Türklük duygusunu kendisine hedef ittihaz etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır. "Bu ifade Milli Mücadele'nin, ulusal hareketin ilk resmi belgesidir. ¹⁶⁵ Mustafa Kemal Paşa Samsun'a ayak bastığı günden başlayarak bütün nutuklarında Türk ulusunun kurtuluşuna ve yükselişine ait prensipleri ortaya koyarken her defasında, "millet", "irade-i milliye", "milliyetçilik", "vicdan-ı milli" kavram ve düşüncesini, kurmayı tasarladığı yeni devletin temel direkleri olarak bilinçli ve sistemli bir şekilde kullanmıştır. ¹⁶⁶

Çok uluslu imparatorluğun çöküşünden sonra ulus devlete geçilmesinin tarihsel bir zorunluluk olarak ortaya çıktığı belirtilmişti. Atatürk Samsun ve Havza'da birer hafta kalınca, İstanbul hükümetine bağlı olmayan bir milli örgütlenme içine hemen girmiş ve Amasya genelgesi ile bütün yurda vatanın ve bağımsızlığın tehlike altında olduğunu açıkça belirtmiştir. Bu durumu belirledikten sonra, ülkeyi ulusun kararı ve azminin kurtaracağını açıkca tüm dünyaya bildirmişti. Daha sonra ülkenin kurtarılması doğrultusunda Erzurum kongresi ile işe başlamıştı. Bu toplantı ile Doğu Anadolu ile Doğu Karadenizi biraraya getirdi. Buradan bütün yurda gönderdiği çağrı ile Sivas'ta

¹⁶⁵ Ay; a.g.m. s.39

¹⁶⁶ Ay; a.g.m. s.39

daha geniş bir kongre toplamıştır. Bu kongre ile de ülkenin doğusunu ve batısını biraraya getirerek, son Osmanlı Meclisinde alınan Misak-i Milli kararı doğrultusunda bir ulusal devlet kurmak üzere yeni bir adım atmıştı. Sivas kongresi kararları her türlü manda ve himayenin reddini ve yeni bir ulus devlet kurulacağının açık iradesini ortaya koymaktadır. Bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti ulus devletini kuran karar, Amasya genelgesinin ortaya koyduğu tablo çerçevesinde Sivas Kongresinden çıkmıştır. Bu kongrede oluşturulan Heyet-i Temsiliye daha sonra Ankara'ya gelerek ulusal devletin temelini yeni başkentte atıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁷

Milli Mücadele'nin başlarında Türk milliyetçiliğini kendisine rehber olarak alan Mustafa Kemal Paşa, Türk toplumunu dağılma tehlikesinden kurtararak, Misak-i Milli bir sentez içinde kaynaştırmıştır. Bugünkü sınırlarımız içinde yaşayan milletimiz bu kaynaşma temeline dayanmaktadır.¹⁶⁸ Böylece Milli Mücadele hareketi toplumumuzun ümmet halinden ulus haline geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sebeple Türkiye'de çağdaş manada bir ulus oluşturma ve ona muhteva kazandırma Milli Mücadele hareketi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa tarafından gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Milli Mücadele diye adlandırılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında en büyük etkenin Türklük şuuru olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu mücadele, aslında Türk ulusu'nun kendi benliğini bulma, kendi varlığına sahip çıkma mücadelesi olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde vatan olarak kabul edilecek topraklar üzerinde bir tanım birliği sağlanamadan Osmanlı Devleti yıkılmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nde ise Türk milliyetçiliğinin gerçek bir anavatan anlayışı ile bütünleştiği dönem olmuştur,

Misak-i Milli, ulusal ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiş, Osmanlı yönetim ve gelenekleriyle bağlantının kesildiğini tüm dünyaya açıkça ilan etmiştir. Çok uluslu bir imparatorluk yerine, artık ulus devlet kurulacaktı ve yeni Türkiye'nin gücünün buradan kaynaklanacağı belirtilmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Çeçen; **a.g.e** .s.8

¹⁶⁸ Ay; **a.g.m.** s.39

¹⁶⁹ Ay; **a.g.m.** s.40

¹⁴³ Sander; **a.g.e.**s.409

¹⁴⁴ Ay; **a.g.m.** s.42

Atatürk, yeni bir fikir Misak-i Milli ile “Türklerin ülkesi, Türkiye idealini” getirmiş oluyordu. Yeni devletin ilk günlerinde ortaya çıkan bu fikir, Türkiye'deki Türk ulusuna dayanan, toprağı belli bir milli devlet fikri olarak nitelendirilmiştir. Devlet-millet özdeşliğine dayanan bu düşünce en açık ifadesini, Türk siyasi kültürünün düsturu haline gelmiş olan “devlet ve milleti ile bölünmez bütünlük” anlayışında bulacağı belirtilmiştir. Sonuçta, Milli Mücadele ile çizilen Misak-ı Milli sınırları Türk ulusunun anavatanı olarak benimsenmiştir. ¹⁷¹ Böylece Atatürk tarafından Misak-ı Milli adıyla belirlenmiş olan sınırlar ile Türk tarihinde ilk defa bir Türk devletinin sınırları resmen belirlenmiş oluyordu.

2.4.4. I. Büyük Millet Meclisinin Açılması

18 Mart 1920’de son kez toplanan Meclis-i Mebusan, üyelerinden bazılarının işgalcilerce tutuklanmasını protesto eden bir kararı oybirliği ile kabul ettikten sonra, süresiz olarak kendini tatil etmiş; 11 Nisan 1920’de de padişah tarafından kapatılmıştır. Meclisi Mebusan’ın süresiz olarak tatile girmesi ve daha sonra kapatılması üzerine M. Kemal, 19 Mart günü yayınladığı bir bildiri ile olağanüstü yetkiye sahip bir meclisin kurulması kararını bütün Anadolu’ya yayınlamış ve ulusu yeni bir seçime çağırmıştır. 23 Nisan 1920 günü toplanan B. M. M, İstanbul’dan gelen Meclisi Mebusan üleriyle, yeniden milletvekili seçilenlerden oluşmuştur. ¹⁷²

Ankara’da B.M.M’nin açılmasıyla tarihte ilk defa “Türkiye” ismi kullanılmıştır. Ülkenin adının Türkiye olarak resmen kullanılmasıyla birlikte Türk milliyetçiliğı, milli vatan kavramı ile bütünleşmiş ve güç kazanmıştır. Devletin adının ulusla bütünleşmesi, egemenlik kavramının kökünden değiştiğinin bir ifadesi olarak belirtilmiş ve egemenliğin padişakta, halifede değil, doğrudan doğruya Türk ulusunun kendisinde olduğu belirtilmiştir. ¹⁷³

Kurtuluş Savaşı yıllarındaki Ordu-Politika ilişkisini en iyi şekilde I. BMM'nin çıkardığı kanunlarda görmek mümkündür. 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı BMM. İcra

¹⁷² Öztürk ; a.g.e.s.50

¹⁷³ Ay; a.g.m. s. 42

Vekillerinin Seçilmesine Dair Kanun ile, Genelkurmay Vekaletini görmek üzere aynı bir vekalet (bakanlık) kurulmuştur. Savaşı daha iyi ve tutarlı bir şekilde yürütebilmek, siyasal ve askeri organlar arasında ortaya çıkabilecek uyumsuzlukları en aza indirebilmek amacıyla, Genelkurmay Vekaleti, doğrudan BMM'ne karşı sorumlu tutulmuştur. Bu düzenleme ile, aynı zamanda, İttihat ve Terakki döneminde yaşanan fiili askeri diktatörlüğün bir daha ortaya çıkmaması ve BMM'nin ordu üzerinde denetimini tam olarak kurması da amaçlanmıştır.¹⁷⁴

I. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletlerle İstanbul'daki Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Türkler'e yaşama hakkını tanımayan bir barış antlaşması olarak nitelendirilmiş ve ulus hakkında gerçek bir ölüm fermanı olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁵

Osmanlı İmparatorluğu 'nun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yıkılması üzerine ortaya çıkan otorite boşluğu alanında yeni bir devlet oluşumu için merkezler hareket halinde olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı'na taraf olarak katılan bütün büyük ülkelerin Osmanlı sonrası için hem hesapları hem de planları vardı. Büyük savaşın sona ermesinden sonra, dayatılan Sevr Antlaşması doğrultusunda geri kalan ülke emperyalistlerin planları doğrultusunda bölünürken, Anadolu ve Trakya halkı çeşitli toplantılar yaparak bağımsız bir gelecek arıyordu. Sevr sonrasında Osmanlı sarayı, Osmanlıcılık ve İslamcılık sentezine dayanan yeni bir Osmanlı birliğini geri kalan topraklarda kurmaya çalışmış ve halkın giderek artan Sevr tepkisi buna izin vermemiştir. Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı hükümetine halk tepki gösteriyor ve Osmanlı birliği istenmiyordu.¹⁷⁶

Ayrıca bu süreçte, 5 Eylül 1920 tarihinde kabul edilen 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 4. cü maddesi ile, kural olarak BMM, üyeliği ile memurluğun bir kişinin üstünde toplanmamasına rağmen, o dönemin koşulları, dikkate alınarak, ordu ve kolordu komutanlığı görevlerinin Meclis Üyeliği ile bağdaşabileceği öngörülmüştür. Bu suretle, kolordu düzeyinin altındaki askeri birimlerin siyasetle ilgilenmesi hukuken

¹⁷⁴ Öztürk ; a.g.e.s.51

¹⁷⁵ Sander; a.g.e.s.409

¹⁷⁶ Çeçen; a.g.e. s.8 – 9

önlenmeye çalışılmıştır. Meclisin bütün güçleri kendisinde toplanmasına bağlı olarak, 13 Eylül 1920 tarihli Vekiller Heyeti Programında da, Ordunun, BMM'nin Ordusu olduğu; emir ve komuta yetkisinin BMM'nin manevi şahsiyetinde olduğu ve komutaya ait işlerin Genelkurmay Bakanlığı tarafından yürütüleceği öngörülmüş; gereksiz ve zararlı tartışmalara yol açacağı değerlendirilerek başkomutanlık konusuna değinilmemiştir.¹⁷⁷

Bu dönemde ulusal hareketin başarılı eylemleri sonunda Sevr ile ilgili planlar kağıt üzerinde kalmıştır. Bu başarılı eylemler askeri strateji açısından beş aşamada gerçekleşmiştir.¹⁷⁸

- Öncelikle Doğu'da Ermeni ordusunu ülkeden atarak bu cepheyi rahatlatmak; bu cephe, savaş gücü açısından Türklerin üstünlüğündedir. Mondros sonrası dağılmayan birliklerin başında Karabekir Paşa vardır. Burada alınacak bir zafer ulusal eylemin saygınlığını arttıracak, Ermenilerden savaş araç ve gereçlerinin ele geçirilmesini sağlayacak ve iyi ilişkiler kurmak istediğimiz yeni Sovyet yönetimi ile daha rahat diyalog kurmamıza olanak tanıyacaktır.

- Güneyde Urfa, Gaziantep, Maraş ve Adana'da, karşı savaşı gerilla, çete, halk savaşı şeklinde sürdürmek; Fransızlar bu cephede fazla yığınak yapmamışlar, Anadolu içlerine yönelik bir savaş istememişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında beklediklerine tam kavuşamamışlar ve müttefikleriyle ilişkileri gevşemiştir. Bu cephede Fransızları halk savaşıyla oyalamak olanaklıdır.

- Düzenli ordu kurulup, Yunan ordusuna karşı saldırıya geçecek duruma gelinceye kadar Batı cephesinde savunma savaşları yaparak zaman kazanmak;

- Ulusun tüm olanaklarını iç ve dış yardım ve destekleri sağlayıp, orduları savaşa tam hazır hale getirdikten sonra savaşı bir baskın saldırısı halinde başlatarak Yunan ve diğer işgalci birlikleri yok etmek ve böylece savaşa son vermek.

¹⁷⁷ <http://www.e-sosder.com>.(05.08.2006)

¹⁷⁸ Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Tekin Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.90 – 91

- Yunanlılar Anadolu'dan kovuluncaya kadar Trakya bölgesini kendi olanaklarıyla yetinir durumda bırakmak; Başka türlüünü yapmak olanaksızdır. Çünkü Anadolu ve Trakya arası itilaf devletlerinin elinde ve denetimindedir. Trakya Anadolu'dan koparılmıştır.

Egemenliğin kayıtsız ve koşulsuz ulusa ait olduğu; yasama ve yürütme güçlerinin Meclis'te toplanabilmesi için 20 Ocak 1921'de B.M.M. anayasasını yapmıştır. 1921 Anayasasının, B.M.M. Hükümetinin ve Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesinin İstanbul'daki hükümetten bütünüyle ayrı, Türk ulusunun iradesiyle kurulu bağımsız bir varlık olduğunun anayasa hukuku diliyle ifadesi olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁹ Bu sırada, Yunan Ordusunun yeniden Anadolu'da ilerlemeye başlaması üzerine, , B.M.M. mevcut bütün maddi araçları ve insan kaynaklarını seferber ederek Yunan Ordusuna karşı koyabilmek için M. Kemal'e B.M.M. 'nin 5 Eylül 1921'de kabul ettiği 144 sayılı Başkomutanlık Kanunu ile olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu kanun ile, belli bir süre için başkomutanlık görevini fiilen kullanmasına izin verilen M.Kemal, “Ordunun maddi ve manevi kuvvetini artırmak, yönetim ve güdümünü güçlendirmek” amacıyla kanun kuvvetinde kararlar alabilecek ve emirler verebilecektir. Bu yetki, B.M.M. tarafından üçer ay sürelerle üç defa uzatılmış; 20 Temmuz 1922 tarihinde kabul edilen 245 sayılı kanunla da, M. Kemal'e verilen yetkilerden yasama ile ilgili olanı, B.M.M tarafından geri alınmıştır. Başkomutanlık konusundaki mevcut düzenlemeye dokunulmadığı için, M.Kemal bu kanuna dayanarak başkomutanlık görevini fiilen kullanmaya devam etmiştir. Yukarıda belirtilen olağanüstü yetkilerle, 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar süren Sakarya Savaşı ile Yunanlılar hezimete uğratılmıştır. Sakarya Savaşının bu şekilde sonuçlanmasının önemli etkileri olmuş; bu savaştan sonra Sovyetler, Fransızlar ve İtalyanlar ile anlaşmalar yapılmak suretiyle, yeni Türk devletinin sınırları belirlenmiştir. Bu ülkelerin savaştan ve dolayısıyla Anadolu'da işgal ettikleri bölgelerden çekilmesi ve bu dönemde büyük miktarda silah edinilmesi, Anadolu'daki Türk kuvvetlerinin askeri açıdan güçlenmesi ve düzenli bir ordu görünümüne kavuşması sonucunu doğurmuştur. Bu güçle Dumlupınar'da ezici bir zafer kazanılmış, 9 Eylül'de İzmir'e girilmiş ve bu suretle Anadolu kurtarılmış; M. Kemal'in

¹⁷⁹ Uluğ, Naşit, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973, s.278 - 279'dan aktaran Öztürk ; **a.g.e.** s.52

önderliğindeki asker-sivil siyasi kadronun ulusla el ele vermesi sonucu başarıya ulaşılmıştır. ¹⁸⁰

Türk güçleri Yunan Ordusunu Doğu Trakya'dan atmak için Çanakkale Boğazı'nı geçtiklerinde İngilizlerle aralarında bir çatışma tehlikesi belirmiş ve çatışmanın önlenmesi amacıyla 11 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Müttefikler İstanbul'da ve geri bölgelerinde Türk egemenliğini kabul etmişler ve 20 Kasım'da Lozan'da bir barış antlaşması için görüşmelere başlanmıştır. Yaklaşık olarak Ulusal Pakt'ta öngörülen sınırlar içinde bir Türk devletinin kurulmasını kabul eden antlaşma, ulusal mücadelenin başarısını belirleyerek, 23 Temmuz 1923'te imzalanmıştır. ¹⁸¹

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından sonra arta kalan bölgede yaşayan halk kitlelerinin bir araya gelerek, işgalci düşman ordularından kurtulmak üzere verdikleri Kuvayi Milliye savaşından sonra elde edilen bağımsızlık düzeninde, nasıl bir devlet ve toplum yapısı oluşturulacağı tartışma konusu yapıldığında, Kuvayi Milliye'nin öncü kadrosu başta önder Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, ulusal ve üniter bir devletin kurulması konusunda fikir birliği içinde olmuşlardır. Kurtuluş Savaşı ruhu ile ortaya çıkan yeni ulusal ve üniter devlet, daha sonra Lozan Antlaşması ile kendi yapısını bütün dünya ülkelerine kabul ettirmiştir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin modelini ortaya koyan ilk resmi belge Lozan Antlaşmasıdır. ¹⁸²

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun temeli olan ve uluslararası camia tarafından imzalanarak yeni bağımsız Türk Cumhuriyeti'nin hukuki dayanağı olarak benimsenen Lozan Antlaşmasında, azınlık kavramı yalnızca Müslüman olmayanlar için, yani gayrimüslimler için kullanılmıştır ve bunun dışında herhangi bir etnik ya da kültürel bir grup, kesim ya da kökenden gelenler için kullanılmamıştır. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti içinde yalnızca Müslüman olmayanlar azınlık statüsüne sahiptirler, diğer etnik kökenleri farklı olan insanlar ya da gruplar, böyle bir azınlık

¹⁸⁰ Öztürk; a.g.e. s.51-52

¹⁸¹ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.66 - 67

¹⁸² Çeçen ; a.g.e.s.40

hakkına ya da statüsüne sahip değildirler. Lozan Antlaşmasından gelen Türkiye Cumhuriyeti modeli böyle bir etnik alt kimlikli yapıya elverişli değildir.¹⁸³

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması üzerine, Türkiye'nin tek temsilcisi durumuna gelen Ankara Hükümeti, Türkiye'yi temsil etmek üzere Lozan'a davet edildi. Lozan Konferansı Kürtler konusundaki İngiliz politikasının açıklığa kavuşturulması açısından önemlidir. İngiltere diğer müttefiklerle beraber Lozan'da Türk milli kurtuluş hareketinden yana tavır koyarak, bu hareketin ortaya çıkardığı Ankara Hükümetini resmen muhatap kabul ettiklerinde Güneydoğu meselesi artık geride kalıyordu. İngiliz temsilcisi Lord Curzon, Paris ve Roma'ya gönderdiği telgraflarda Sevr Antlaşmasındaki gibi bir Kürt sorununun artık kalmadığını belirtmekteydi. Böylece Kürtlere, Birinci Dünya Savaşı ertesinde tanınan kendi kaderini belirleme hakkı gene aynı büyük devletler tarafından geri alınıyordu. Kürt sorunu bu aşamadan sonra bir uluslararası mesele olmaktan çıkartılarak, sınırlar içinde kaldığı ilgili devletlerin bir iç sorunu düzeyine indirildi. Lozan görüşmelerinde Kürtler bağımlı değişken düzeyinde kalmışlardır. Görüşmeler sırasında Kürtler Türk heyetinin içine resmi bir temsilci vermemişler, her şeyi Türk heyetinin görüşmelerinden beklemişlerdir. O dönemde Kürt dernekleri etkinliklerini yitirdiği için Konferansa taraf olarak girebilecek durumda değillerdi. Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olan İsmet Paşa, "B.M.M. Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de gerçek ve meşru temsilcisidir, çünkü Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Büyük Millet Meclisine girmişler ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin yönetimine katılmaktadırlar" demiştir. İsmet Paşa Lozan'a Kürt kökenli milletvekillerini de götürerek, Türklerle Kürtlerin beraber olduklarını dünya ülkelerine göstermiştir.¹⁸⁴

2.4.5. II. Büyük Millet Meclisinin Açılması ve Cumhuriyetin Kuruluşu

Büyük zaferin kazanılması ve saltanatın kaldırılmasıyla ülkede barış sağlandıktan sonra fikir bakımından ülke ikiye ayrılmıştır. İslami devlet nosyonu, Mustafa Kemal ve taraftarlarına yabancıydı. Onlar böyle bir devleti statükonun devamı ve Türkiye'nin geriliğinin sürmesi olarak görüyorlardı. Kemalistler, Türkiye'nin modern

¹⁸³ Çeçen; a.g.e.s.41

¹⁸⁴ Çeçen; a.g.e.s.41

bir ulus devlete dönüştürülmesini, Mustafa Kemal'in sözleriyle, “çağdaş uygarlık seviyesinde ileri ve uygar bir ülke olarak” yaşamasını istiyorlardı. Böyle bir ulus, modern bir sanayileşmiş ekonomi yaratmak için bilime ve modern eğitime önem veren laik ve akılcı bir ulus olmak zorundaydı. Ancak, Türkiye, Kemalist imaja uygun biçimde yeniden oluşturulmadan önce, siyasal iktidarın gericilerin ve tutucuların elinden alınması gerekiyordu. Kemalistler, 1923'te siyasal mücadeleye başladıkları Büyük Millet Meclisi'nde bir azınlıktılar. Ne var ki, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliği ve Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı olarak kazandığı saygınlık Kemalistlere büyük bir avantaj sağladı. Gerek İslamcı, gerekse liberal “Batıcı” olan muhaliflerinin, sultanlığı yeni bir biçimde restore etmek için Meclis'i yönlendirdiklerini gördüklerinde, tepkileri 1 Nisan 1923'te Meclis'i dağıtmak oldu.¹⁸⁵

Ülke seçimlere hazırlanırken, Mustafa Kemal siyasal mücadeleyi Meclis'ten bütünüyle hâkim olduğu partiye çekmeye karar verdi. Sık sık değişime önderlik edecek bir parti kurmaktan söz etmişti; ancak Halk Partisi adını alan böyle bir kurum oluşturmak için nisan ayı içinde harekete geçti. Kemal Paşa'nın parti başkanlığına seçildiği Kuruluş Kongresi 9 Ağustos'ta toplandı. Kemalistlere zayıf bir çoğunluk sağlayan seçimler haziran ayında yapıldı. Yeni Meclis 11 Ağustos'ta toplandı ve Mustafa Kemal Meclis Başkanlığı'na seçildi. Mustafa Kemal İTK döneminde aynı siyasal görüşleri paylaştığı eski arkadaşı Fethi Okyar'ı, tutucu muhalefetin önderlerinden biri olan Rauf Orbay yerine başbakan olarak atadı. Muhalefetle son hesaplaşmaya hazırlanan Kemal, hükümetin itibarını artıran önlemler alarak, siyasal konumunu güçlendirdi. 23 Ağustos'ta Meclis Lozan Antlaşması'nı onayladı ve böylece yeni devlet uluslararası alanda tanınmış oldu.¹⁸⁶

Milli Mücadele Dönemindeki hükümet programlarına konumuz gereği kısaca değinecek olursak; bu dönemin hükümetleri beş tane olmak üzere İcra Vekilleri Heyeti'nden oluşmaktadır. Bu hükümet programlarında milli savunma politikaları olarak ordunun sürekli desteklenerek, kişileri iki sene silâh altında bulundurmaya lüzum olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Müdafaai Milliye bütçesinin memleketin geleceği

¹⁸⁵ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.69

¹⁸⁶ Ahmad; **a.g.e.** s.69 - 70

yönünde değerlendirilerek Müdafaai Milliye Vekâletinin sürekli malzeme temini gerçekleştireceği vurgulanmıştır.¹⁸⁷

Ayrıca bu dönemde ordu içinden kendi iktidarına karşı koyabilecek, olası muhalefet hareketlerini devre dışı bırakmak amacıyla; ilk olarak, 5 Ağustos 1923 tarihli Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili'nin imzasıyla yayınlanan talimatname ile silahlı kuvvetleri yeniden örgütleyen düzenlemeler yapmıştır. Kurtuluş Savaşının Batı, Doğu, Güney Cephelerinin yerine Ordu Müfettişliği şeklindeki teşkilatlandırma gerçekleştirilerek, bu makamlara, muhalefetlerinden çekindiği Milli Mücadele döneminin en önemli komutanlarından olan; Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Cevat Paşalar'ı getirmiştir.¹⁸⁸

Tüm bu yaşananlardan sonra halife taraftarlarıyla M. Kemal arasındaki mücadele giderek artmış; hükümetin istifası ve yeni hükümetin hemen kurulamaması, bunalımı had safhaya çıkarmıştır. M. Kemal sıkıntının, yasama ile yürütme organları arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenmemiş olmasından kaynaklandığını ileri sürmüş ve bunu gidermek için Cumhuriyetin ilanını mümkün kılacak şekilde anayasayı değiştirmeyi önermiştir. Önemli tartışmalar sonunda, üyelerin çoğunluğu, bunalımdan kurtulmanın tek yolunun Cumhuriyetin ilanı olduğunda birleşmiş ve ordunun da desteği ile 29 Ekim 1923 günü yeni Türk Devletinin bir Cumhuriyet olduğuna karar verilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Erdilek, Neşe; ‘‘Hükümetler ve Programlar’’, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4.Cilt, s.968-971

¹⁸⁸ [http://www.e-sosder.com.\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com.(05.08.2006))

¹⁸⁹ Öztürk; **a.g.e.** s.55

3. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS DEVLET ANLAYIŞI İLE ORDU SİYASET İLİŞKİSİ

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ulus devlet anlayışı yapılan çeşitli reformlarla ülkede yer edinmiştir. Gerek tek partili dönemde gerekse çok partili dönemde ordu her zaman ulus devlet anlayışını benimseyip, korumuştur. Ayrıca ülkemizde ordu siyaset sahnesinde bazen müdahaleleri, bazen muhtıraları ve bazense brifingleri ile yerini almıştır. Günümüzde ulus devlet anlayışı bilincinde olan ordu siyasi alanda ve ekonomik alanda varlığını devam ettirmektedir. Bu bölümde ortaya çıkan yeni rejim ile birlikte ülkemizin ordu ve siyaset arasındaki ilişki sürecine değinilerek ulus devlet anlayışı bağlamında analizi yapılacaktır.

3.1. TEK PARTİLİ DÖNEM

1923–1945 yılları arasında ordu giderek siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde askerlerin siyasete giremeyecekleri belirtilerek ikisi arasında seçim yapmaları istenmiştir. Ayrıca bu yıllarda ulus devletin sağlam temellere oturtulması amacıyla çeşitli kurum ve kuruluşlar ortaya çıkarılarak, asker ocağı bu anlayışın pekiştirilmesini sağlayan bir eğitim kurumu haline getirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasıyla birlikte ordu ile ilişkileri tekrar ön plana çıkmaya başlamıştır.

3.1.1. Cumhuriyetin İlk Yılları

Türk ulusunun bir kurtuluş savaşı verdikten sonra kurmuş olduğu çağdaş devletin adı Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Dünyanın en büyük devletlerinin orduları teker teker yenilgiye uğratıldıktan sonra, sıra yeni bir devlet kurulmasına gelindiğinde önce halkın temsilcilerinden oluşan bir Meclis Hükümeti oluşturulmuş, daha sonra da cumhuriyet ilan edilerek altı yüzyıllık çok uluslu imparatorluğun çökmesinden sonra artık Türk ulusu, yirminci yüzyılda kendi ulusal cumhuriyetini kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa merkezli dünya yapılanması devam ederken, Avrupa'nın yanı başında kurulmakta olan yeni Türk Devleti de bu modele uyuyor ve Avrupa tipi bir

devlet yapılanması oluşturuluyordu. Bu da üniter, ulusal ve çağdaş bir yapılanmayı esas alan bir cumhuriyet devleti olarak tarih sahnesinde yerini alıyordu.¹⁹⁰

Büyük Zaferin kazanılması ile Mustafa Kemal, siyasal ve sosyal hayata ilişkin tasarladığı radikal değişiklikleri aşama aşama gerçekleştirme gayreti içerisine girmiştir. Bunun için öncelikle, kadro meselesini halletmek üzere bağımsızlık mücadelesini yürüten Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin devamı olarak, Atatürk tarafından 9 Eylül 1923'de CHP kurulmuştur.

Uluslararası konjoktür açısından o dönemde Avrupa merkezli bir dünya yapısı içerisinde, batının dışında kalan bölgeler için Avrupa tipi devlet modeli bir örnek oluşturuyordu. Osmanlı döneminde sürekli olarak Avrupa ile çekişme içerisinde olmak, imparatorluk sonrasında Avrupa tipi bir ulus devlet modelini gündeme getiriyordu. Fransız Devriminde ortaya çıkan ulusal ve üniter cumhuriyet devleti modeli, kendiliğinden Türkiye Cumhuriyeti için de o dönemin koşullarında en büyük örnek olarak öne çıkıyordu. Batı emperyalizmine karşı ulusal kurtuluş savaşı veren Mustafa Kemal, Batının Hristiyan ordularını yendikten sonra gene çağdaş uygarlığın yer aldığı batıyı kendisi için ulaşılmaması gereken hedef olarak seçiyordu. Orta çağ sonrası dönemde hızlı bir dönüşüm süreci içerisine giren batı uygarlığı, yaklaşık olarak beş yüzyıl süre ile bütün dünyayı sömürge imparatorluğu düzeyinde kendisine bağımlı kılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ilk ulusal kurtuluş savaşını batı emperyalizmine karşı Türk ulusu vermişti. Bu savaşın başarıya ulaşmasından sonra da diğer bölgelerde, batının sömürge düzenine karşı ulusal kurtuluş savaşları veriliyor ve birbirini izleyen bir sırada yeni ulus devletler kuruluyordu. Emperyalizme karşı ulusal bağımsızlığın öncüsü olan Türk ulusunun varolabilmek ve varlığını sürdürebilmek için, ulus devlet kurmaktan başka hiçbir çaresi bulunmadığı belirtilmiş ve Atatürk bu gerçeği yerinde değerlendirerek, hiç zaman yitirmeden ulusal devleti kurmuştur.¹⁹¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi ve askeri kişilikleri bir arada bulunan çok sayıda kişi varken, zamanla Mustafa Kemal'le Milli Mücadele'nin önde gelen liderleri arasında, kurulması istenen yeni rejimin niteliği konusunda anlaşmazlık çıkınca, bazı

¹⁹⁰ Çeçen; a.g.e. s.15 – 16

¹⁹¹ Çeçen; a.g.e. s.16

Generaller kendisine karşı muhalefet saflarında yer aldı. Mustafa Kemal'de bunun üzerine orduyu politikadan uzak tutmaya karar verdi. Çünkü kurulması istenen yeni rejime karşı özellikle M. Kemal karşıtları öncülüğünde girişilebilecek bir siyasi komplo, yeni doğan Cumhuriyet rejiminin sonu olabilirdi.¹⁹² Bunu önlemek için Mustafa Kemal, İsmet İnönü ve Fevzi Paşaların oluşturduğu ittifaka karşı çıkan muhalif general ve grupların ordudan tasfiyesini amaçlayan 19 Aralık 1923 tarih ve 385 sayılı yasa ile başlatılan ordunun siyasi çekişmelerden arındırılması operasyonu, rejimin ordu politikasında esaslı bir değişiklik anlamına gelmektedir.¹⁹³ Gelecek seçimlerde askerlerin milletvekili olabilmeleri için, askerlik görevinden ayrılmaları zorunluluğunu getiren ve o dönemde mecliste bulunan asker-milletvekillerinin de, askerlik görevinden istifa etmedikleri sürece, meclis görüşmelerine katılamayacaklarına dair bu düzenleme yapılmıştır. Bu yasal düzenlemenin temel amacı da, yenilenin seçimler sonrası meclise girmeyi başaramayıp aralarında az sayıdaki muhalif milletvekillerinin tasfiye edilmesini sağlamaktır.¹⁹⁴

Saltanatın kaldırılıp arkasından Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, Meclis'teki muhafazakarlar Halife etrafında toplanmaya başlamışlardır. Halifenin tutumu ve gericilerin etkinliklerini yoğunlaştırmaları, M. Kemal'in Halifeliğe karşı vaziyet almasına neden olmuştur. Harp oyunları nedeniyle, Başbakan İsmet Paşa, Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte 15 Şubat 1924'de İzmir'e giden M. Kemal, Ordu Komutanları ile birlikte yukarıda belirtilen son gelişmeleri gözden geçirmiş ve sonuçla, komutanlar tarafından hilafetin kaldırılması kararlaştırılmıştır. İzmir'de verilen bu karar, hemen yürürlüğe konulmuş ve 1 Mart 1924'de Meclisin yıllık açılışından iki gün sonra, 431 sayılı kanunla Halifeliğin kaldırılarak Osmanlı ailesinin bütün üyelerinin yurt dışına çıkarılması kararlaştırılmıştır.¹⁹⁵

Askeri bürokrasinin, 1921 Anayasası döneminde; yani Milli Mücadele döneminde, Türk devlet düzeni içindeki yeri irdelendiğinde ise, Silahlı Kuvvetlerin ayrı bir bakanlık şeklinde örgütlenmesi olgusuyla karşılaşıyoruz. Bu dönemde bir yanda

¹⁹² Tosuner; a.g.e. s.55

¹⁹³ Şen, Serdar; **Geçmişten Geleceğe Ordu**, Alan Yayıncılık, İstanbul, Mart 2000, s.26

¹⁹⁴ [http://www.e-sosder.com.\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com.(05.08.2006))

¹⁹⁵ Öztürk; a.g.e. s.56

Milli Savunma Bakanlığı (Müdafaa-i Milliye Vekâleti) diğer yanda Genelkurmay Bakanlığı(Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) vardı ve doğal olarak bunlar arasında herhangi bir hiyerarşi söz konusu değildi. Çünkü iki vekil de TBMM'nin bakanıydı. Bu durum, Birinci İcra Vekilleri Heyeti'nin teşkilinden (Cumhuriyetin ilk hükümeti Kuruluşu 3 Mayıs 1920), 1924 Anayasası dönemine (Altıncı İcra Vekilleri Heyeti 29 Ekim 1923 / 6 Mart 1924) kadar, yaklaşık dört yıl devam etmiştir. Askeri bürokrasinin en tepesinde Başkumandan sıfatıyla Mustafa Kemal ve en güvendiği insanlar olarak Savunma Bakanlığında İsmet Paşa daha sonra başbakan ve cumhurbaşkanı olarak, ölünceye kadar ordu üzerindeki saygınlık ve etkinliğini koruyan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa üçlüsünün, 1950'lere kadar sürecek ittifak ve iktidar sürecinde günümüze kadar devam eden bir olgunun / geleneğin yani askeri vesayetin ilk ve en önemli adımını teşkil etmiştir.

Milli Mücadele döneminde görev alan kadroların çok büyük oranda asker ve asker kökenli kişilerden oluştuğu belirtilerek hem askerlik sıfatına sahip olup hem de bakan, milletvekili, büyükelçi ve valilik görevlerini yürüten 19 kişinin bulunduğu görülmektedir. Milli Mücadele dönemindeki iktidar manzarası ise şu şekilde özetlenebilir; 7'de 1'i asker ve/veya asker kökenlilerden oluşan bir kurucu meclis ve lider kadrosunun tamamına yakını, asker veya asker kökenlilerden oluşan bir tabloyu yansıtmaktaydı. Bu kadar asker kimliğine sahip kimsenin Cumhuriyet'in kurucu kadroları arasında yer alması, askeri mentalitenin, Cumhuriyet İdeolojisi'nin temeli ve etkileri günümüze kadar sürecek olan meşru ve hâkim paradigması olmasını sağlamıştır. Dönemin; askeri bürokrasi açısından diğer önemli bir kurumu olarak da günümüzün Milli Güvenlik Kurulu'nun temelini teşkil edecek olan Harp Encümeni teşkilatını görmekteyiz.

Harp Encümen-i Fevkalâdesi adını taşıyan bu organ, milli savunma, dışişleri, içişleri, bayındırlık, sağlık, maliye ve ekonomi komisyonları tarafından gösterilecek adaylar arasından, Meclis genel kurulunca seçilecek, on üyeden oluşacaktı. Bu on üyenin Heyet-i Vekile'den (Bakanlar Kurulu) ayrı olarak Meclis adına hareket edebilecek bir denetleme kurulu halinde çalışacağı, uzun tartışmalardan sonra kabul edilmiştir. Ancak daha sonra Meclis Genel Kurulu'nda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğu gerekçesiyle, büyük tartışmalara konu olan sözkonusu kurul ile ilgili

tasarı, Meclis Anayasa Komisyonu'na gönderilerek gündemden çıkarılmıştır. Fakat Mustafa Kemal, Başkumandanlık yetkilerine dayanarak, Başkumandana karşı sorumlu; Meclis İkinci Başkanı, ilgili bakanlar ve meclis komisyon başkanlarından oluşan ve bir nevi savaş kabinesi gibi çalışan bu kurulu hayata geçirmiştir. Harp Encümeni'nin oluşturulması, bu modelin, Türkiye'de milli savunma hizmetlerinin koordinasyonunu hükümet dışı organlara bırakma eğiliminin, başlangıcına bir örnek oluşturmuştur. Bu durum da, askeri vesayetin tesisine dolaylı olarak katkıda bulunmuştur.¹⁹⁶

3.1.2. 1924 Anayasası Dönemi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Saltanat ve hilafetin kaldırılması ile, cumhuriyetin ilanı ile çağdaş bir ulusal devletin oluşturulması doğrultusunda önemli adımlar atılmış ve Cumhuriyetin ilanından sonra artık yeni bir anayasa zorunlu hale gelmişti. 1924 Anayasası bu doğrultuda hazırlanıyor ve 3. Maddesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin millet adına ulusal egemenliği kullanacağı ifade ediliyordu. Anayasa görüşmeleri sırasında meclis üyeleri söz alarak bu ilkenin anayasanın en önemli ve kutsal maddesi olduğunu açıklıyorlardı. Bu açıdan 1924 Anayasası milli egemenliğe dayanan ilk anayasadır. Millet egemenliği ilkesinin çağdaş yorumu Türkiye'yi modern bir demokrasiye yönelttiği yolu açmıştır.¹⁹⁷

Silahlı kuvvetlerin mevcut statüsünde herhangi bir değişiklik yapmayan 1924 Anayasası'na göre: Silahlı Kuvvetlerin komutası barışta Genelkurmay Başkanına ait olup, savaş zamanında bu görev, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'nca atanacak kişi tarafından yerine getirilir (m.40). Genelkurmay Başkanı Silahlı Kuvvetlere kanunu mahsusuna göre komuta edecektir. Burada sözü edilen özel kanun, 1944 yılına kadar yürürlükte kalan, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şeriye ve Evkaf Ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlhakına Dair kanundur. Anayasanın aynı maddesinde ayrıca, Başkomutanlığın TBMM'nin manevi kişiliğine ait olduğu ve Cumhurbaşkanı'nca temsil olunacağı belirtilmiştir. Bu hüküm daha sonraki Cumhuriyet Anayasalarında da korunmuştur.¹⁹⁸

¹⁹⁶ [http://www.e-sosder.com.\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com.(05.08.2006))

¹⁹⁷ Erdilek, Neşe; "Hükümetler ve Programlar", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4.Cilt, s.968-971; a.g.e. s.17

¹⁹⁸ Erdoğan, Mustafa; *Anayasacılık, Parlamentarizm, Silahlı Kuvvetler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s. 127

İlk olarak bu Anayasa döneminde, askeri bürokrasi açısından oldukça önemli bir kurum olan Başkomutanlık Makamı ile ilgili düzenleme yapılarak, asker ve sivil otorite arasındaki ilişki, anayasal düzeyde ifadesini bulmuştur. 1921 Anayasası ve Başkomutanlık Kanunu gereği bu makamı temsil eden Mustafa Kemal, 1924 Anayasasının 40. maddesindeki düzenleme sonucunda anayasal statü ile yine bu makamı temsil görevini sürdürerek, muhaliflerine karşı konumunu, anayasal düzeyde koruma altına almayı başarmıştır. 1924 Anayasasının 40. maddesinde sözü edilen kanun-u mahsus göre; Genelkurmay Bakanlığı kaldırılarak (m.8), görevinde bağımsız bir Genelkurmay Başkanlığı kurulmuş ve Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanıya vekâleten orduya emir ve komuta etmeye yetkili kılınmıştır (m.9). Kanuna göre, Başbakanın atama yazısı ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanan Genelkurmay Başkanı (m.10), görev alanına giren konularda bütün bakanlıklarla yazışma yetkisine sahiptir (m.11). Son olarak günümüze kadar süren bir uygulama başlatılarak, TBMM önünde askeri bütçenin sorumluluğu Milli Savunma Bakanına ait kılınmıştır(m.12). 429 sayılı Kanun-u Mahsus askeri bürokrasinin devlet düzeni içindeki statüsü ve sorumluluğu açısından getirdiği yeni durum şudur: Kanunun 9. maddesiyle görevinde bağımsızlık kazanan Genelkurmay Başkanlığı, idari açıdan sorumlu olmayan bir statüye kavuşmuştur. Genelkurmay Başkanı, her ne kadar, kendisine vekâleten orduya kumanda ettiği Cumhurbaşkanıya karşı, dolaylı olarak sorumlu sayılsa da, Anayasa gereği Cumhurbaşkanı sorumlu sayılmadığı için Genelkurmay Başkanlığının sorumlu bir makama bağlı olmayan bu sorumsuz statüsü pekişmiştir. Görev alanına giren konularda, tüm bakanlıklarla yazışma yapabilme yetkisini veren 11. maddeyle Genelkurmay Başkanı adeta bakanlıklar üstü bir konuma sahip olmuş ve bu yetki uygulamada bakanlıkların Genelkurmay Başkanından izin alması, daha da önemlisi, devletin bütün işlerinin bir nevi Genelkurmay vizesine tabi kılınması ile sonuçlanmıştır.¹⁹⁹ Milli Savunma Bakanının askeri bütçe dolayısıyla Meclise karşı sorumluluğunu öngören 12. maddeyle de yetki-sorumluluk ilişkisi tersine çevrilmiş, askeri politikaların ve ordu bütçesinin tespitinde yetkili olmayan Milli Savunma Bakanının, Meclise karşı sorumluluğu kabul edilmiştir. Kısaca bu düzenlemeler, yetkili ama sorumlu olmayan bir Genelkurmay Başkanına karşılık, yetkisiz ama sorumlu bir Milli Savunma Bakanı şeklinde bir yapı ortaya çıkarmış; bu da, etkisi günümüze kadar süregelen askeri

¹⁹⁹ Ağaoğlu, Samet; **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, İstanbul, 1972, s. 135

bürokrasinin, devlet bürokrasisi içindeki özerk ve dokunulmaz statüsünün başlangıcını oluşturmuştur.

1924 Anayasası döneminde, 1944 yılında yapılan kanuni bir düzenlemeyle, Genelkurmay Başkanlığının özerk statüsüne son verildi. 4580 sayılı Kanun, Genelkurmay Başkanının, barışta Başbakana bağlı olacağını ve emir komuta ile Genelkurmay işlerinden, ona karşı sorumlu bulunacağını öngörmüştür (m.1/2). Bu Kanun, Başkomutanlık yetkisinin sahipliği ve yerine getirilmesi bakımından herhangi bir değişiklik getirmemiştir.²⁰⁰ II. Dünya Savaşı sonrası giderek hız kazanan demokrasi dalgasının da etkisiyle, Genelkurmay Başkanlığını sivil siyasi makamların yönetimi altına almak yolundaki eğilim, gitgide güçlenerek 1949 yılında çıkarılan 5398 sayılı Kanunla; Genelkurmay Başkanlığının, Milli Savunma Bakanlığının bir dairesi haline getirilmesi ile sonuçlanmış (m.132), buna uygun olarak da Genelkurmay Başkanının, artık Milli Savunma Bakanının teklifi üzerine atanması öngörülmüştür (m.3). Bu uygulama, 1961 Anayasası dönemine kadar devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarından 1961 Anayasası dönemine kadar Genelkurmay Başkanlığı- Sivil Otorite ilişkisini kısaca özetlenecek olursa:

—1921 Anayasası Dönemi (1920 – 1924): Genelkurmay Başkanının, Vekil (Bakan) sıfatıyla Hükümetin içinde ve Meclis Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşaya bağlı olduğu dönem

—1924 Anayasası Dönemi (1924 – 1961):

a) 1924–1944 Dönemi: Genelkurmay Başkanının, devlet teşkilatı içinde özerk statüsüyle Cumhurbaşkanına bağlı olduğu dönem.

b) 1944–1949 Dönemi: Genelkurmay Başkanının, özerkliğinin kaldırıldığı ve Başbakana bağlandığı dönem.

c) 1949–1960 Dönemi: Genelkurmay Başkanının, özerkliğinin kaldırıldığı ve Milli Savunma Bakanlığına bağlı olduğu dönemdir.

²⁰⁰ Erdoğan; a.g.e. s.127

Kurtuluş Savaşı sonrasında, askerlerin aynı zamanda milletvekili olabilmeleri hukuken imkan dahilinde olduğu için pek çok komutan aynı zamanda milletvekili idi. Savaş sırasında güçlü ve etkin bir yönetimin sağlanması, savaş sonrasında da bir çok önemli kararın güçlü ve etkili bir muhalefetin varlığına rağmen alınabilmesi, Mustafa Kemal'in başını çektiği komutan milletvekilleri sayesinde mümkün olabilmiştir. Ancak, savaştan sonra bir kısım komutan milletvekillerinin çeşitli sebeplerden dolayı Mustafa Kemal'e muhalefet etmeye başlamaları üzerine Mustafa Kemal, başta Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşalar olmak üzere kendisine muhalif komutanları Ordudan uzaklaştırmak, Orduyu kesin olarak kazanmak ve Ordu içinde birlik ve beraberliği temin etmek amacıyla harekete geçmiştir. 30 Ekim 1924 tarihinde, aynı zamanda milletvekili olan Ordu ve Kolordu Komutanlarına birer telgraf göndererek, milletvekilliğine devam etmelerini, ancak askeri görevlerini bırakmalarını istemiştir. Ordudan gelebilecek darbeleri nötralize etmek amacıyla yapılan bu zorlama karşısında ikisi hariç, aynı zamanda milletvekili olan bütün komutanlar ordudaki görevlerinden ayrılmışlardır.²⁰¹

Ancak 1924 Anayasası yapılarına kadar Başkomutanlık, 144 sayılı kanunla Mustafa Kemal'in uhdesine bırakılmış; 1924 Anayasasının kabulünden sonra da Başkomutanlık, Cumhurbaşkanı olarak ölünceye kadar Mustafa Kemal tarafından temsil edilmiş ve bu süre içinde Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı Mareşal Çakmak aracılığıyla ordu üzerinde tam bir egemenliğe sahip olmuştur.²⁰²

Milletvekilliğini tercih ederek Ordudan ayrılan paşaların önderliğinde 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) kurulmuştur. TPCF, esas itibarıyla Cumhuriyetin ilanından sonraki karışık dönemde bir anlamda Mustafa Kemal'i frenlemek isteyen ve Meclisin yenilikçi kanadı içerisinde çıkmış siyasal bir harekettir.²⁰³ Partide Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Orbay gibi eski subaylar önderlik ediyorlardı. Parti programının birinci maddesinde, "Türkiye devleti halkın egemenliğine dayanan bir cumhuriyettir" deniliyordu. İkinci madde de, partinin, liberalizme ve halkın egemenliğine bağlı olduğu belirtiliyordu.²⁰⁴ Ancak, Doğu'daki Şeyh Sait Ayaklanması,

²⁰¹ Koçak; **a.g.m.** s.146

²⁰² Öztürk; **a.g.e.** s.59

²⁰³ Koçak; **a.g.m.** s.146 – 147

²⁰⁴ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.74 – 75

Hükümete geniş yetkiler veren Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılmasına imkan vermiş ve bu kanun çerçevesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 5 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır.²⁰⁵

26 Şubat 1925 tarih ve 638 sayılı Âli Askeri Şura Kanunu, ordunun devlet içindeki bağımsız, güçlü ve karar alıcı konumunu pekiştiren bir düzenleme olarak 1924 Anayasası döneminde karşımıza çıkmaktadır. Yasa, Âli Şura'ya savunma alanındaki siyasi, idari, mali ve askeri tüm unsurları görüşme ve ilke kararına bağlama yetkisi vererek, son derece geniş bir görev alanı bırakıyor ve bu konuda askeri otoriteyi bir kez daha ön plana itiyordu. Günümüz Yüksek Askeri Şurasına temel teşkil eden Âli Şuranın, Kanuna göre 16 olan üyesinin Başkumandanlığı temsil etmesi nedeniyle doğal başkan sayılan Cumhurbaşkanı dışında ikisi sivil (Milli Müdafaa ve Bahriye Vekilleri), diğer 13'ü askerlerden oluşuyordu. Günümüz Yüksek Askeri Şurasının da değişmez ilkelerini oluşturan Âli Şura Kanunu, askeri bürokrasinin devlet düzeni içinde özerkleşmesi ve vesayet makamı haline gelmesinde önemli basamaklardan birini teşkil etmiştir. 1924 Anayasası döneminde de işlevini sürdüren bir diğer kurumsal yapı, ilk olarak 1922 de Harp Encümeni adıyla kurulan ve günümüzde askeri bürokrasinin en önemli gözetim/vesayet aracı olan Milli Güvenlik Kurulu'na (MGK) kaynaklık eden bir oluşum olarak Yüksek Müdafaa Meclisi adıyla devam ettirilen kuruldur. 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı İcra Vekilleri Heyeti kararnamesi'ne göre Kurul; Başbakan başkanlığında toplanan Bakanlar Kuruluna, Genelkurmay Başkanının katılmasıyla oluşuyordu. Cumhurbaşkanı'nın dilediğinde bizzat başkanlık edebildiği yüksek kurulun, esas faaliyet alanını, savaşa hazırlık için milli seferberlik hizmetleri meydana getiriyordu. Bakanlar Kuruluna, Genelkurmay Başkanının katılımıyla oluşan bir kurul olduğu için, Milli Mücadele dönemindeki Bakanlar Kuruluna yani, Genelkurmay Başkanının bakan sıfatıyla katıldığı savaş kabinesi modeline benziyordu. Milli seferberlik bakımından bakanlıklara verilecek görevleri tespit edip, gerekli esasları kararlaştıran Yüksek Müdafaa Meclisi, yılın belirli zamanlarında ve gerekli gördüğünde toplanabiliyordu. Kararlarının tebliği ve takibi ile evrak dosyalarının korunması için Milli Savunma Bakanlığına bağlı, başında bir umumi kâtip (genel sekreter) bulunan bir

²⁰⁵ Lewis; a.g.e. s.265

büro görevlendirilmişti. Yüksek Müdafaa Meclisi Umumi Kâtipliği'nin yerine getirdiği görevler itibariyle, günümüz MGK Genel Sekreterliğine tekabül ettiği belirtilmiştir.²⁰⁶

Çağdaş Cumhuriyet yapılarının demokrasi ile bütünleşmesi için 12 Ağustos 1930'da Atatürk kendi elleri ile hazırlamış olduğu özgürlükçü ve liberal düşüncüyü savunan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başına en yakın arkadaşı Fethi Okyar'ı getirmiş ama gene istenen amaca ulaşamamıştır. Otuzlu yılların başlarında Türkiye'de ikinci kez demokrasiye geçiş için resmen girişimde bulunulmuş ama kısa zaman sonra cumhuriyet karşıtlarının ve gericilerin yeni partiyi abluka altına almaları üzerine, bu partinin sonu da kapatılmak olmuştur. Yeni partiyi kullanmak isteyen Atatürk düşmanı çevreler, ülkenin her yerinde rejim karşıtı oluşumlara kalkışınca ve iş Mustafa Kemal'e suikaste kadar varınca, demokrasiye geçmeden önce cumhuriyet rejiminin kalıcı bir kurumsallığa kavuşmasına öncelik verilmiştir.²⁰⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra, 1930'ların başına tesadüf eden Tek Parti yönetiminin pekişmesiyle eş zamanlı olarak Kemalizm resmiyet kazanmıştır. Kemalizm; bir yandan akıl ve bilime dayandığı, yani "pragmatik" bir nitelik taşıdığı, öte yandan ise, "ulusal egemenlik" ilkesinden yola çıktığı ve özgürlükçü pluralist toplumun yaratılmasını öngördüğü için, "pragmatik" ve "demokratik" ideolojiler olarak nitelendirilmektedir.²⁰⁸ 19. yüzyılın Osmanlı reformist geleneğinin en verimli ve başarılı ürünlerinden biri olan ve bu geleneği radikal girişimlerle, meşruiyetini Tanrı'nın egemenliğine dayandıran imparatorluktan, halkın egemenliği ilkesi üzerine kurulan ulus devlet çerçevesine dönüştüren Kemalist kadrolar pragmatik eğilimli, eyleme dönük devlet seçkinlerinden oluşuyorlardı. Kemalistlerin olaylara yaklaşımının ideolojik önyargılardan ziyade, gerçekçilik ve netice alıcı eylem niteliğinde olduğu belirtilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁶ [http://www.e-sosder.com.\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com.(05.08.2006))

²⁰⁷ Çeçen; **a.g.e.** s.21

²⁰⁸ Giritli, İsmet; "Kemalizm İdeolojisi" **Atatürkçülük İkinci Kitap**, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1983, s.62

²⁰⁹ Kazancıgil, Ali; "Anti -emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.235

Serbest Fırka denemesinin başarısızlığa uğramasından sonra, Türkiye’de, 1945 yılına kadar başka bir siyasal parti kurulmamış; Cumhuriyet Halk Partisi tek parti olarak varlığını sürdürmüştür. Devlet ve parti yönetiminde asker kökenli kişilerin etkinliği bu dönemde de devam etmiştir. Cumhuriyet tarihi ile özdeş oluşum süreci içinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel ideolojik yaklaşımları da gelişmişti. 1923'te hazırlanan parti tüzüğünde, halk egemenliği, çağdaşlık ve hukuk devleti anlayışlarını içeren “Dokuz Umde” yer almıştır. 1927'deki İkinci Kurultay'da “Cumhuriyetçilik”, “Halkçılık”, “Milliyetçilik”, “Laiklik” CHP'nin dört temel ilkesi olarak benimsenmiş ve 1935'deki Üçüncü Kurultay'da, bunlara “Devletçilik” ve “İnkılâpçılık” eklenerek, ilkelerin sayısı altıya çıkarılmıştır.²¹⁰

Cumhuriyetçilik, devletin siyasal düzeninin artık değiştiğini ilan eden bir ilkeydi. Fakat, yalnız başına Batılı bir düzenin kurulmasına yetmemişti ve ulusal devletin kurulması yolunda cumhuriyetçiliği tamamlamak ve onu güçlendirmek için laiklik ilkesine başvurulmuştur. ²¹¹Ayrıca Cumhuriyetçilik, tarihimizdeki en köklü dönüşüm ve egemenliğin kaynağını ulusta bulan anlayış; “saltanat” kavramının yıkılması “milli iradenin” geliştirilmesi; “tebaa”nın yerini “yurttaşın” alması olarak nitelendirilmiştir.²¹²

Milliyetçilik, devletin yapısını ve temel ilkesini değiştirmek yoluyla eski düzenin izlerini silmeye çalıştıktan sonra, kurduğu ulusal devlet yapısı aracılığıyla toplumu da Batı modeline göre, yani laik temele dayalı türdeş bir ulus toplumu oluşturacak biçimde yeniden örgütlemeye girişmişti. Çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu’ndan ulusal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçişte kullanılan temel ilke, ümmet toplumundan ulus toplumuna geçişte de kullanıldı. Ulusal devletin temeli nasıl dinden kaydırılıp laik cumhuriyete oturtulduysa, laiklik ilkesi ulusun oluşumunda da kullanılarak toplumun dayandığı temel de dinden kurtarılmaya çalışıldı. ²¹³

Türkiye Cumhuriyeti’nde laiklik ve çağdaşlaşma konularında İkinci Meşrutiyet devrindeki Türkçülerin ve diğer aydınların tasavvur ettiklerinden çok daha ileri

²¹⁰ <http://www.belgenet.com/parti/program/chp1994-1.html> (06.08.2006)

²¹¹ Oran, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği**, Dost Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, Ocak 1998, s.145

²¹² <http://www.chp.org.tr/> (06.08.2006)

²¹³ Oran; **a.g.e.** s.153

gidilmiştir. Halifeliğin kaldırılması ve gerçekleştirilen radikal inkılaplarla, rejim laik bir sisteme oturtulmuştur. Laikliğin Türk toplumunun temel ilkelerinden biri haline gelmesiyle dinin birleştiricilik rolünü kültür milliyetçiliği almıştır. ²¹⁴ Çünkü ulusların oluşmasında vatan birliğinin yanı sıra dil, kültür ve ülkü birliğinin de önemli yeri ve rolü vardır. İlerleme ve modernleşme yolundaki engeller laiklik ilkesi sayesinde kaldırılmış, mezhep çatışmasının önlenmesi ve toplumun ortak hedefler çerçevesinde birleşmesi kolaylaşmıştır. ²¹⁵

Milliyetçi ideoloji, yaratmak istediği yeni toplum olan ulus toplumunu din temeline yaslamaktan kurtarmak için laiklik ilkesini uygularken, bu ulus toplumuna yeni bir temel bulmak gereksinmesini duydu. Bunu da, dil ve tarih konularında bir uluslaşma hareketi başlatarak yapmıştı. Dil konusunda uluslaşmaya, gene bir batılılaşma girişimi ile başlandı. Arap harfleri bırakılarak yerine Latin harfleri konmuştur. (Kasım 1928). Yeni harflerle okur-yazarlık kolaylaşmış ve okuma-yazma tekelinin kırılması halk kitleleri ile seçkinler arasındaki uçurumu azaltmış ve bu kitlelerin ulus kavramı içinde katılımları sağlanmıştır. ²¹⁶

Atatürk, 1930 yılında kurulan Dil ve Tarih Kurumlarının yanı sıra fakülte ve üniversitelerin kurulmasına büyük önem vermiştir. Bu milli kültür politikası çerçevesinde harf inkılabı, dil ve tarih tezleri, modern üniversite reformu ile topluma milli bir gurur ve kimlik verilmeye çalışılmıştır. Uzun süre ümmet potasında şekillenmiş olan Türk toplumun da ulus düşüncesini yerleştirmek için öncelikle milli şuuru güçlendirecek tarih şuuru ihtiyacı olduğu belirtilmiş ve Atatürk bu amaçla Türk tarih tezini ortaya atmıştır. Bu tezin amacı, Türk ulusunun kendi nefesine güveni ve inancı kuvvetlendirmektir. ²¹⁷ Türk tarih tezi ile Türk tarihinin kaynaklarına inilmesi, milli devlet hüviyetini kazanmış bir toplumun kendisine dönüşünü hazırlamış, Türk insanının ulusal kimlik arayışına cevap vermiş, tarih şuuru ile ulus birliğini sağlayarak ulus olma sürecini hızlandırmıştır.

²¹⁴ Ay; **a.g.m.** s.44

²¹⁵ Ay; **a.g.m.** s.44

²¹⁶ Oran; **a.g.e.** s.155

²¹⁷ Ay; **a.g.m.** s.43

Cumhuriyet'in kurulup, ulus-devletin kurumsallaşmaya, devlet öncülüğünde sanayileşmenin başladığı 1930'lu yıllarda, kendinden emin Türkiye açıkça Batı'ya yönelmiş, geri kalmış İslam ülkeleri ile ilişkiler alt sırada bir öncelik olmuştur. İran, Afganistan gibi bağımsız, Mısır, Irak gibi yarı bağımsız ülkelerle diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bunlar arasında, İran ve özellikle Afganistan ile daha kuvvetli bir yakınlaşma olmuş, bu son ülkeye önemli askeri, sıhhi ve eğitimsel yardım yapılmıştır. 1937'de İran, Afganistan ve Irak ile imzalanan Sadabad Antlaşması bu politikanın ürünüdür.²¹⁸

Atatürk, Türk ulusundaki millî uyanışın ne kadar geç oluştuğunu ve bunun Türk ulusuna pahalıya mal olduğunu çok iyi gören ve bilen bir liderdir. Bilindiği gibi ilk olarak II. Mahmut devrinden itibaren Türkçülük hareketinin bir kültür hareketi olarak ortaya çıktığını görüyoruz.²¹⁹

Atatürk, Türk ulusu ile diğer uluslar arasında manevî güç yönünden bir karşılaştırma yaparken batı uluslarını ve dünya uluslarını tanıdığını ve bu tanışmanın harp alanlarında, ateş altında, ölüm karşısında olduğunu bildirerek, “Benim hayatta tek övünç kaynağım, servetim, Türklükten başka bir şey değildir.”²²⁰ sözleriyle Türk ulusuna olan güven ve inancını ortaya koymuştur.

1935 CHP Kurultayı ile de parti devlet bütünleşmesi gerçekleştirilmişti. CHP'nin 1935 yılında toplanan Kurultayında parti program ve tüzüğündeki değişiklikleri açıklayan parti genel sekreteri Recep Peker, yeni programın ayırt edici özelliği olarak, yeni Türkiye’de zaten baştan beri devletle beraber çalışan CHP varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir suretle yaklaşacağını belirtmiş ve Peker’e göre parti o güne kadar izlemiş olduğu çizgiyi, artık devlete mal etmişti. CHP Kurultayında Recep Peker’in verdiği söylev CHP’nin devlet sistemine mal edeceği prensiplerin adeta bir özeti olarak belirtilmiştir. Recep Peker konuşmasında, ilk önce yeni programın hayatın kendisinden alınarak tespit edildiğini belirttikten sonra, programın göze çarpan başlıca özelliğinin, zaten baştan beri devletle beraber çalışan

²¹⁸ Kazancıgil; **a.g.e.** s.245

²¹⁹ Ay; **a.g.m.** s.45

²²⁰ Ay; **a.g.m.** s.45

CHP'nin varlığının devlet varlığı ile birbirlerine yaklaştıklarını ve partinin vasıflarının devletin vasıfları halini aldığını ifade etmekteydi. Tek parti kurultayında bir parti programı değil bir devlet düzeni programı hazırlanmış olduğunu ifade etmiştir. 1935 yılındaki bu kongre siyasi hayatımız ve kültürümüz açısından önemli bir kongre olarak belirtilmiş ve özelliği itibarıyla sivil hayatın ve sivil hayattaki değerlerin temsilcisi olması gereken parti organizasyonunun, yapısı itibarıyla militer olan ve bürokratik geleneklere ve kurallara sahip devlet ile bütünleşmesi olarak belirtilmiştir.²²¹

İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 günlü genelgesiyle İçişleri Bakanı parti genel sekreteri, illerin valileri de parti il başkanı yapılmıştır. Böylelikle parti ve devlet iç içe geçmiş, siyasi iktidar aynı şeyi ifade eden parti-devletin tekeline tabi kılınmıştır. 13 Şubat 1937 tarihinde CHP ilkelerinin (6 Ok) anayasaya girmesiyle birlikte de parti-devlet bütünleşmesi en yüksek seviyeye çıkarılmıştır.²²² 10 Kasım 1938'de M. Kemal'in ölümü üzerine, İsmet İnönü'nün, Mareşal Fevzi Çakmak ve Celal Bayar'ın da desteği ile Cumhurbaşkanı seçilmesi, uygulanan bu siyasette değişiklik yapmamıştır. Bu arada, 1939'da yapılan parti kongresinde, devlet-parti ilişkileri yeniden gözden geçirilmiş ve yüksek devlet memurlarının partinin kilit noktalarından uzaklaştırılması kararlaştırılmıştır. 1946 yılına kadar devam eden bu anlayışa göre halkın ne kadar verilirse onu olmak zorunda olduğu ve il başkanlarının valilerden atandığı bu dönemde merkezde her şeyin en iyisini bilen üstlerin olduğu belirtilmiştir. Hiyerarşik bir yapılanmada her kararın merkezde alındığı ve gerekirse devlet gücünde kullanılarak uygulanabileceği belirtilmiştir.²²³

Bu dönemde dünya büyük bir felaketin eşiğine gelmişti. İkinci bir dünya savaşının başlaması yakındı. Bu gelişmeler ve 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı, bu savaşa katılmamış olmasına rağmen, Türkiye'yi de her bakımdan etkilemiştir. 1940 yılında kabul edilen Milli Korunma Kanunu ile hükümete olağanüstü ekonomik yetkiler tanınmıştır.²²⁴

²²¹ <http://www.icisleri.gov.tr/ Icisleri/WPX/apktez1.doc> (05.07.2006)

²²² <http://www.koprudergisi.com/index>, (04.08.2006)

²²³ <http://www.icisleri.gov.tr/ Icisleri/WPX/apktez1.doc> (05.07.2006)

²²⁴ Lewis, a.g.e. s.295

Ayrıca Cumhuriyet Hükümetlerinden olan İnönü Hükümetleri programında milli savunma ile politikalarda Türk vatanının muhafızı olan orduya her türlü maddi ve manevi destek verileceği ve deniz, hava kuvvetlerinin bu gaye doğrultusunda yükseltileceği belirtilmiştir. Bayar Hükümeti Programında ise Türk ordusunun kadını ve erkeğiyle bütün milleti oluşturduğu ifade edilerek Türk ordusunun Türkiye'nin yalnız emniyet vasıtası olmadığını, Türk milli, içtimai benlik duygusunu daima en yüksek derecede tutan en büyük milli kültür ocağı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Harp sanayisine önem verilerek endüstrileşme hareketlerinde harp vaziyet ve ihtiyaçlarının daima göz önünde tutulması gerektiği vurgulanmıştır.²²⁵

İkinci Dünya Savaşından sonra topyekün savunma sorunlarını çözmek, savaş sırasında yaşanan organizasyon bozukluklarının bir daha yaşanmamasını sağlamak amacıyla, sivil otorite ile askeri otoriteyi ihtisas kurullarında biraraya getirecek, milli savunma hizmetlerinin koordinasyonundan sorumlu devlet teşkilatı içinde yer alacak üst kurulların oluşturulması anlayışı, demokratik ülkelerde kabul görmüştür. Türkiye'de de 3 Haziran 1949 tarih ve 5399 sayılı kanunla Milli Savunma Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Yüksek Müdafaa Meclisinin devamı olarak nitelendirebileceğimiz Milli Savunma Yüksek Kurulu; kuruluş kanununa göre, Başbakanın önerisiyle, Bakanlar Kurulunca seçilecek bakanlar, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile savaş zamanlarında Harp Kuvvetleri Genel Komutanının katılımıyla oluşuyordu. Cumhurbaşkanı'nın doğal başkan sayıldığı Kurul, gerektiğinde Askeri Şura üyeleriyle, her türlü uzman kişiyi çağırma yetkisine sahipti. Ayda en az bir defa toplanmak zorunda olan ve başlıca görevi, hükümetçe takip edilecek milli savunma politikasının esaslarını belirlemek ve barış zamanında topyekün milli seferberlik planını hazırlayarak uygulamaya sokmak olan Kurulun, Başbakanın direktiflerine göre çalışma konularını hazırlamak ve her türlü sekreteryâ hizmetlerini görmek üzere bir Milli Savunma Yüksek kurulu Genel Sekreterliği vardı. Genel Sekreter, Genelkurmay Başkanının görüşü alınarak Milli Savunma Bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile atanıyordu.

²²⁵ Erdilek; **a.g.e.** s.971-979

Gerek Yüksek Müdafaa Meclisi gerekse de Milli Savunma Yüksek Kurulunun görev alanı; milli savunma ve seferberlik hizmetlerinin koordinasyonunda asker ve sivil otoriteyi biraraya getirmekle sınırlı idi. O dönemde, bugünkü her şeyi kapsayacak şekilde yoruma açık milli güvenlik anlayışı ortaya çıkmamıştı. Ancak yine de bu Kurullarda sivil otorite karşısında askeri bürokrasinin en üst düzeyde temsil edilmesi (Genelkurmay Başkanı), askeri bürokrasinin siyasal sistem üzerindeki vesayetini sağlamak ve sürdürmek bakımından önemli bir adımı oluşturmuştur. Nitekim bu gözetim ve denetim mekanizması yeterli düzeyde çalıştırılmadığı için, 1961 Temsilciler Meclisinde ve 1962’de Milli Güvenlik Kurulu yasa tasarılarının Millet Meclisindeki görüşmeleri sırasında, yapılan eleştirilerin başında, 1950–1960 dönemindeki hükümetlerin, Milli Savunma Yüksek Kurulunu önemsememesi suçlaması gelmiştir. Bu da askeri bürokrasinin, siyasal sistemi gözetim ve denetim noktasında ne kadar hassas olduğunun açık bir ifadesidir.²²⁶

İkinci Dünya Savaşı yılları ülkede demokrasiye geçiş için elverişli bir ortamın gündeme gelmesini önlemiştir. Bu nedenle, Atatürk sonrası yıllarda da tek parti rejimi sürüp gitmiştir. İkinci Dünya Savaşını demokrasi cephesi kazanınca, bütün dünyada güçlü bir demokrasi rüzgarı esmiştir. Türkiye’de bu rüzgarın etkisi altında kalınca, o dönemin yönetimi demokrasiye geçiş için girişimde bulunmuş ve birbiri ardı sıra birçok siyasal parti kurulmaya başlanmıştır.²²⁷

Yaşanan bu gelişmelerin de etkisiyle, ilk olarak Milli Kalkınma Partisi ve ardından Demokrat Partinin kurulmasıyla çok partili döneme geçilmiştir.

3.2. ÇOK PARTİLİ DÖNEM

Bu döneme geçilmesiyle birlikte Türkiye’nin siyaset sahnesi değişmiştir. DP’nin orduya karşı aldığı tutum nedeniyle sonuçlanan 27 Mayıs Müdahalesi ülkede bir dönüm noktası olmuş ve bu süreçten sonra ordu ülke yönetiminde gerek siyasi kararlarda, gerek ekonomik süreçte ve gerekse yargı kurumlarında ağırlığını hissettirmiştir.

²²⁶ [\(05.08.2006\)](http://www.e-sosder.com)

²²⁷ Çeçen; **a.g.e.** s.21 - 22

3.2.1. Demokrat Partinin Siyasal Niteliği ve Ordu Politikası

18 Temmuz 1945’de Milli Kalkınma Partisi ve 7 Ocak 1946’da da Demokrat Parti’nin kurulmasıyla başlayan çok partili dönemde, 27 Mayıs 1960’a kadar önemli siyasal gelişmeler olmuştur. DP’nin kuruluşunun üzerinden henüz altı ay geçmeden, genel seçimlerin bir yıl öne alınarak 21 Temmuz 1946’da yapılması kararlaştırıldı. Seçimlerin bir yıl öne alınmasının nedeni, CHP’nin DP karşısında seçimleri kazanmayı garanti altına almak istemesiydi. DP 465 milletvekili için 273 aday gösterebilmiş ve bu adaylardan ancak 62’si seçilebilmiştir.²²⁸

İkinci Dünya Savaşı sonunda, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle Batı tarafında olduğu değerlendirilerek, Batıya yaklaşılmıştır. İtalya ve Almanya'daki tek parti yönetimlerinin ortadan kalkması, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere girmesi, Sovyetlerin toprak isteği karşısında ABD’nin desteğinin kazanılmak istenmesi ve bu amaçla Batıya yaklaşılmaması, Türkiye'deki tek parti yönetiminin temellerini sarsmıştır. Özellikle Truman Doktrini, çok partili döneme geçişi hızlandırıcı bir etkiye neden olmuştur.²²⁹

12 Temmuz 1947 de Truman Doktrini ile Amerika askeri, siyasi ve ekonomik olarak Türkiye’yi ve Yunanistan’ı destekleyeceğini belirtmiştir. Bu doktrinde, A. B. D. yetkilileri tarafından üzerinde durulan iki nokta, Sovyet tehdidi ve Türkiye’de demokratikleşme yolunda atılan adımlardır. Bu görünürdeki nedenlerin dışında A. B. D. 'nin Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımının temel nedeni ise yeniden şekillenen dünya da, İngiltere'nin bir yandan imparatorluğunu tasfiyeye tabi tutarken, diğer yandan kendi etki alanı saydığı bölgeleri, bu arada Yunanistan ve Türkiye'yi A.B.D.'ye devretmek zorunluluğu ile karşı karşıya kalmasıdır. A.B.D ise S.S.C.B.'nin gölgesindeki ülkelere askeri ve ekonomik yardım ile bu ülkelerdeki rejimlerin ayakta tutulması ve Sovyet tehdidi ile sarsılmamasını sağlamayı amaçlamaktadır.²³⁰ Böylelikle A.B.D. anılan ülkelerin iç politikalarına, ordularının yapılarına, ülkelerin alt yapılarına el atarken, S.S.C.B.'ne bu ülkelerin A.B.D. 'nin etki ve ekonomik menfaat alanı olduğu, bu

²²⁸ Kongar; **a.g.e.** s. 147

²²⁹ Koçak; **a.g.m.** s.152

²³⁰ Özdağ; **a.g.e.** s.160

bölgelere yönelik bir Sovyet tehdidinin A.B.D. 'ne yönelmiş olacağı mesaj verilmektedir.

Bu durumun Türkiye'ye yansıyan yönlerini askeri açıdan üç ana başlık altında toplamak mümkün gözükmemektedir: 1) TSK'da Amerikan savaş doktrininin kabulünü sağlamak ve TSK 'da eğitimi Amerikanlaştırmak. 2) Silah alımında tek kaynak olmak. 3) Ülkenin altyapısını A.B.D. stratejisi doğrultusunda inşasını sağlayarak, A.B.D. 'nin askeri ve ekonomik menfaatlerini korumak olarak belirtilmiştir.²³¹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ordu içinde ortaya çıkan yığılmalar; maaş ve ücret azlığı, tıkanıklığı gidermek için yapılan tasfiyeler, ordudaki huzursuzluğu giderek artırmıştır. Bu ve benzeri gelişmeler, çok partili döneme geçildikten sonra, profesyonel askerin de sivil aydınlar gibi siyasetle ilgilenmelerinde etkili olmuştur. CHP yandaşı gazetelerde, DP'yi ihtilâl istemekle suçlayan yazılara yer verilmesi, bu dönemde ordunun siyasete olan ilgisini daha da artırmıştır. Bu gelişmeler ordu içerisinde gruplaşmalara ve iktidara karşı gizli oluşumların uç göstermesine sebebiyet vermiştir.²³²

Bu dönemdeki hükümet programlarında ise gerek İkinci Saka Hükümeti döneminde gerekse Günaltay Hükümeti döneminde ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik koşullara rağmen milli savunma ihtiyaçlarının her ihtiyacın üzerinde tutulacağı belirtilmiş ve Amerika Hükümetinin yardımıyla ordumuzun modern silah ve araçlarının temin edilmeye çalışılacağı belirtilmiştir.²³³

14 Mayıs 1950 seçimleri Demokrat Parti'nin başansıya sonuçlanmış ve oyların yüzde 53'ünü alarak, Meclis'teki iskemlelerin çoğunluğunu kazanmıştı. 22 Mayıs'ta yeni Meclis toplanarak Refik Koraltan'ı Meclis Başkanlığına, Celal Bayar'ı ise Cumhurbaşkanlığına seçti. Adnan Menderes Başbakan olarak kabineyi kurmakla görevlendirildi. Türkiye'nin siyasal tarihindeki en önemli devrimlerinden biri, 14 Mayıs seçimleri yoluyla gerçekleştirilmişti.²³⁴

²³¹ Özdağ; **a.g.e.** s.160

²³² Öztürk; **a.g.e.** s.65

²³³ Erdilek; **a.g.e.** s.986–988

²³⁴ Kongar; **a.g.e.** s.148

Demokrat Parti yönetiminin ilk niteliği, sivil ve asker bürokrasi ile aydınlara karşı olumsuz bir tutum sahibi olmasıydı. Böyle bir olumsuz tutumun ardında en azından şu üç neden yatıyordu: İlk neden, bu grupların Atatürk devrimlerinin bekçisi olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Demokrat Parti öncesi dönemin destekçileri olmasıydı. İkinci neden, Demokrat Parti'nin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin demokrasiye olan inancına güvensizlik duymasıydı. Üçüncü neden, Demokrat Parti'nin halktan başka egemenlik kaynağı kabul etmemesi idi. Oysa, tarihsel olarak sivil ve asker bürokratlar ile aydınlar, “halka rağmen, halk için” deyişle özetlenen bir biçimde, yıllarca Türkiye'yi yönetmişlerdi. Demokrat Parti önderleri, “gelenekçi-liberal” gruplar tarafından desteklenen kişiler olarak, “devletçi-seçkin” yaklaşımına karşıydılar.²³⁵

1950 seçimlerinde el değiştiren iktidara karşı bir darbe ihtimali ya da sivil siyasete müdahale söz konusu olduğunda, Başbakan Menderes 6 Haziran 1950 tarihinde dönemin Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanlarını ve bazı genarelleri emekliye sevk etmiştir. Tüm bunların neticesinde DP'nin otoritesini kurduktan sonra DP'nin orduyu önemsemediği ve ikinci plana attığı belirtilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonunda Sovyet gücü karşısında paniğe kapılan Avrupalı devletlerin, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 17 Mart 1948'de imzaladıkları 'Brüksel Anlaşması' ile ortaya çıkan ortak savunma programının iki kutuplu dünya düzeyinin şartlarına uymaması Kuzey Atlantik Anlaşması teşkilatını doğurmuştur. Savaş sonunda Batı dünyasının tartışmasız lideri konumuna yükselen Amerika Birleşik Devletleri'ni dışlayacak bir Batı savunma sisteminin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Nitekim Brüksel Anlaşmasını imzalayan beş ülke ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasında başlayan görüşmelere İtalya, İzlanda, Danimarka, Norveç ve Portekiz de katılmıştır. 4 Nisan 1949'da NATO kurulmuştur.

Kore Savaşının başlaması Amerika Birleşik Devletleri'nin Doğu, Sovyetler Birliği'nin ise Batı politikasının somutlaşmasına yol açmıştır. 1950'de Amerikan Milli Güvenlik Konseyinin hazırladığı, bir raporda, Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin bir Sovyet saldırısı karşısında ancak kendilerini savunabileceği ve hava

²³⁵ Kongar; a.g.e. s.149

akınları ile Sovyetler Birliği'ni bombalayabileceği görüşü savunulmuş ve Sovyetler Birliği ile ortak sınıra sahip olan ülkelere askeri yardım yapılması tavsiye edilmiştir.²³⁶

Pro-sovyet Balkan ülkelerinin hızla silahlanması ve Yugoslavya üzerinde artan Sovyet baskısı NATO Başkumandanı Eisenhower'in kuvvetlerinin güney-doğu kanadını güçlendirmek istemesi ve Batı Avrupa'ya yönelik bir Sovyet saldırısı durumunda Sovyetler Birliği'nin Kafkasya ve Urallar bölgesine düzenlenecek hava akımları için Türkiye'de kurulacak hava üstlerine duyduğu ihtiyaç²³⁷ ve Orta Doğu bölgesinin artan önemi Türkiye'nin NATO'ya alınışını sağlamıştır. Türkiye'nin Kore Savaşına katılması ve Kore Türk Tugayının gösterdiği başarıların NATO'ya girişi ne ölçüde etkilediği ayrı bir tartışma konusudur. Türkiye, Yunanistan'la birlikte 16-20 Eylül 1951 tarihleri arasında toplanan NATO Bakanlar Konseyinin verdiği olurla ittifaka katılmış, katılma ile ilgili ek protokol Ekim 1951'de imzalanmıştır.²³⁸

Böylece ulusal savunmadan uluslararası savunmaya doğru Türk askeri yönlendirildi. NATO ile beraber batı blokunun güvencesi gibi bir öncelik Türk siyasal yaşamına geldi. Türkiye'yi batı ittifakının ileri karakolu haline getirenler, Türk yönetiminin yavaş yavaş misakı milli anlayışından uzaklaşmasına neden oldular. Bu aşamadan sonra, Ulusal Kurtuluş Savaşı ile elde edilen tam bağımsızlıktan adım adım uzaklaşma süreci başladı. Demokrasiye açılış dönemi, batı emperyalizmine yeniden bağımsızlığın başlangıç aşaması oldu.²³⁹

Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinde Batı yanlısı rejimlerin desteklenmesi çabalarına verdiği diplomatik destek Amerikan karar vericilere göre Türkiye'nin stratejik değerini arttıran bir unsur olarak nitelendirilmektedir. 1950'li yıllarda iki ülke arasında işbirliğinin gelişmesinde ve derinleşmesinde, soğuk savaşta çıkarlarını ABD ile "özdeş" gören Adnan Menderes başkanlığındaki Demokrat Parti (DP) hükümetinin

²³⁶ Özdağ, Ümit; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s.35 – 36

²³⁷ Özdağ; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali**, s.36

²³⁸ Sander, Oral, *Türk - Amerikan İlişkileri*(1947 - 1964), AÜSBF Yayınları, No:427 ,Ankara , 1979, s.70 - 71'den aktaran Özdağ; **a.g.e.** s.36

²³⁹ Çeçen; **a.g.e.** s.22

katkısı büyüktü.²⁴⁰ DP hükümeti, Amerika'ya sağlanan askeri kolaylıkların gerektiğinde kullanılmasında zorluk çıkarmadığı gibi, Batı yanlısı bir bölgesel rol ifa etmeyi gönüllü olarak üstlenmişti. DP hükümetinin uygulamaları, Türk Amerikan işbirliğinin arzulandığı şekilde sürdürülmesi açısından Türkiye'de işbirliğine istekli bir yönetimin var olmasının ne kadar önemli olduğunu Amerikalılara göstermişti.

Türkiye'nin NATO'ya girmesi sivil ve asker çevrelerde ulaşılması gereken hedeflere ulaşmak olarak algılanmış ve sevinçle karşılanmıştır. Ancak, pratikte Türk-Amerikan ilişkileri şeklinde beliren, Türkiye-NATO ilişkisinin uygulanış şekli ve Amerika Birleşik Devletleri ile yapılan anlaşmalarda bu ülkeye verilen sürekli taviz politikası ile Amerikalı uzmanlarının TSK'ya nüfuz etmeleri orduda gittikçe artan bir tepki yaratmıştır.²⁴¹

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimlerden DP büyük bir zaferle çıkarken, CHP için bu seçimler 1950'de olduğu gibi bir yıkım olmuş ve DP oyların yüzde 58. 42'sini alıp, 305 milletvekilliği kazanırken, CHP yüzde 35. 11 oy yüzdesiyle 31 milletvekilliği elde etmiştir.

24 Mayıs 1954' te Adnan Menderes'in Büyük Millet Meclisine sunduğu Demokrat Parti'nin programında ordu ile ilgili şunlar ifade edilmiştir. "İktisadi ve mali imkanlarımızın takati nispetinde ve maddi manevi bütün kaynaklarımızdan istifade etmek suretiyle kahraman ordumuzu bugünün icaplarına uygun ve her türlü tecavüzü kati olarak önleyecek bir varlık haline getirmek için çalışmalarımıza devam edeceğiz. Esasen iktisadi tedbirlerimizin ve kalkınmamızın hedeflerinden başlıcası, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda büyük bir orduyu kendi vasıtalarımızla elde tutmaktır. Şimdiye kadar olduğu gibi milli gelirimizin arttığı nispette ordumuza ayırdığımız tahsisat da artacaktır."²⁴²

²⁴⁰ Bağcı, Hüseyin, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara, 1990, s.41'den aktaran Çakır, Faruk; 'Amerikan Bakış Açısından Türkiye'de 1957 – 60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk - Amerikan İlişkileri ' ' *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, Ocak –Mart 2004, 60 – 61

²⁴¹ Özdağ; *Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali*, s.35 – 36

²⁴² Ahmad; *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*, (Çev: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul, Ağustos 1994, s.178

Fakat 1954'ten itibaren, DP 'nin tutum ve davranışları ordu içinde giderek kendisini daha çok hissettiren bir huzursuzluğa neden olmuştur. Amerikan askeri yardımı içinde verilen yeni silah, araç ve gereçler ile yeni eğitim yöntemlerinin orduda meydana getirdiği önemli değişiklikler de artık kendisini göstermeye başlamıştı. Ayrıca bu dönemde, bir taraftan ordunun başına getirilen komutanlar yetersiz görülmüşler; diğer taraftan da, toplumun siyasal ve ekonomik durumunun giderek kötüleşmesi karşısında çareler aranmaya yönelinmiştir.²⁴³

Türkiye'deki Amerikan askeri varlığının artışı sağlayan anlaşma 23 Haziran 1954 tarihli Türkiye'de Bulunan Amerikan Askeri Yardım Kurulu Personeline NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşmasının Tatbik Edileceğine Dair Anlaşma'dır. Bu anlaşmaya göre ABD tarafından Türkiye'de üs ve tesis kurmak için seçilen yerleri Türk hükümeti temin edecektir. Bu tesislerdeki Amerikan birlikleri NATO'ya değil, ABD'ye bağlı olacaklardır. Tesislere ortak savunma tesisi dense de gerçekte buradaki ortaklık dolaylıdır. ABD bu tesislerle kendi güvenliğini sağlarken, Türkiye'nin güvenliğini de sağlayacaktır. Türk ordusunun görevi, tesislerin dış güvenliğini sağlamaktan ibarettir. 23 Haziran 1954 tarihli anlaşma, Amerikan Silahlı Kuvvetlerine Türkiye'ye NATO Kuvvetler Sözleşmesini bir yana bırakarak, bu anlaşmaya ve 23 Haziran 1954 tarihli Notaya dayanarak girme imkanını vermiştir. Anılan notanın 2. maddesi uyarınca, Türkiye'ye giren ve çıkan Amerikan askeri personeli, Türk makamları tarafından kontrol edilemeyeceklerdir. Bölük, tabur, filo, alay gibi güçlerin Türkiye'ye girişinde Türk yetkililere sadece önceden haber verilecek, fakat izin alınmayacaktır.²⁴⁴

23 Haziran 1954 günü imzalanan 'Uergi Muafiyetleri Anlaşması' ile ABD'nin NATO amaçları doğrultusunda Türkiye'de yaptığı masraflardan vergi alınmayacağı kabul edilmiştir.²⁴⁵ 23 Haziran Anlaşması Türkiye'nin oldukça teslimiyetçi bir yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir. Bu tutumun mahzurları daha sonra somut biçimde ortaya çıkmış, ABD, Lübnan'a düzenlediği harekatta Türkiye'yi bir oldu-bitti ile karşı karşıya bırakmıştı.

²⁴³ Öztürk; a.g.e. s.68

²⁴⁴ Özdağ; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali**, s.47-48

²⁴⁵ Özdağ; a.g.e. s.48

NATO'ya giriş ve bu teşkilatın Türkiye'nin dış siyasetindeki yeri üzerinde birbirine zıt fikirler bulunmaktadır. Bir kere Türkiye'nin NATO'ya kabulü Sovyet taleplerinin en sıcak olduğu devrede kabul edilmemiştir. Aynı şekilde Türkiye'nin en duyarlı olduğu Kıbrıs'daki Türklerin Rumlar tarafından katledilmesini engellemek gayesi ile adaya çıkartma düşüncesi belirdiğinde NATO silahlarının kullanılmaması mevzuunda Türkiye'nin dikkati çekilmiştir. Yine teşkilâtın, üsleri Türk idaresine hiç haber vermeden kullanması da devletin bağımsızlığı mevzuunda tartışmalara sebep olmuştur.²⁴⁶

Bu dönemde Batı dünyası ile bütünleşme politikası izleyen Menderes, aynı zamanda Türkiye'nin Batı dünyası içindeki ağırlığını artırmanın yollarını aramıştır. Amerikan gücü ile Sovyet gücünün şiddetle çarpıştığı bir dünya da Menderes için Türkiye'nin, ağırlığını artırma, Türkiye'ye daha fazla askeri ve ekonomik yardım sağlamanın en kısa yolu, Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik konumu, Sovyet tehdidine maruz kalan, dolayısıyla ABD için özel bir öneme sahip olan bölgeleri Türkiye üzerinden Amerikan güvenlik şemsiyesi altına almak olarak görmüştür²⁴⁷ ve bunun neticesinde Balkan ve Bağdat Paketi kurulmuştur.

Ekonomik sıkıntılar nedeniyle Kasım 1955'te kabinenin istifasından sonra muhalefetin hükümete yönelik eleştirileri artmıştı. Bir grup milletvekili de DP'den ayrılarak Hürriyet Partisini kurdu. Eleştirilere “normalde çok duyarlı olan DP liderleri” önce eleştirilere ülkenin değişik yerlerinde yaptıkları konuşmalarla sert karşılık verdi. Ancak daha sonra “hükümet ortaya çıkan polemikleri zaman harcayıcı ve verimsiz bularak, basın ve sınırlı toplantı özgürlüğüne ilişkin zaten katı olan kontrolleri daha da ağırlaşan bazı kanunları çıkararak kendini korumaya çalıştı.” Muhalefetin Ekim 1957 seçimlerindeki başarısı eleştirilerin dozunun daha da artmasına yol açtı. İktidar, daha sert bir tavır benimseyerek buna karşılık verdi. Ancak, muhalefete karşı alınan önlemler “Türkiye'nin uluslararası saygınlığını olumsuz etkileyecek nitelikte” idi ve artan iç gerilim demokrasiyi yerleştirme çabalarına zarar verecek boyutlara ulaşmıştı.²⁴⁸

²⁴⁶ Akkoyun, Turan; **Türk İnkılap Tarihi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 1997, s.241

²⁴⁷ Özdağ; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali**, s.42

²⁴⁸ Çakır; **a.g.e.** s. 65 – 66

DP, kaybetme telaşı ile hırçın, hoşgörüsüz ve baskıcı bir tutuma girmiştir. CHP’de kazanma ve iktidar hırsı ile kırıncı ve saldırgan olmuştur. Bu gelişmeler ordu içindeki DP aleyhtarı faaliyetlerin yoğunlaşmasına da neden olmuştur. Subayların artan örgütsel faaliyetleri, fazla gizli kalamamıştır. Siyasi çevrelerde, Orduda hükümete karşı bir komplonun ortaya çıktığı ve birçok subayın tutuklandığı, yolunda söylentilerin yoğunlaşması üzerine, hükümet tarafından 16 Ocak 1958’de dokuz subayın tutuklandığı resmen açıklanmıştır²⁴⁹ 9 Subay olayı ile ilgili soruşturma dört ay sürmüştür; Tümgenaral Cemal Tural başkanlığındaki askeri mahkeme 26 Mayıs 1958 günü, sanıklardan dokuzu hakkında beraat kararı almış; muhbir Binbaşı Samet Kuşçu ise, Orduyu isyana teşvik etmekten iki yıl hüküm giymiştir²⁵⁰

Hükümetin eleştirilere tepkisi kendisine sempati duyanları “Vatan Cephesi” adı altında toplamak ve baskı önlemlerini artırmak oldu. Bu durum karşısında Cumhuriyet Halk Partisi bir çatışmaya girmeden, iktidarın baskılarına boyun eğmeyeceğini belli edince, Demokrat Parti, Halk Partisi’ni toptan ortadan kaldırmaya karar verdi. 28 Nisan 1960’ta iktidar, Meclis’te bir “tahkikat komisyonu” kurdu. Bu “komisyon”, savcılar, sivil ve asker yargıçların bütün yetkileriyle donatıldı. “Komisyon”un kararları kesindi ve buna karşı başvuracak bir üst makam yoktu. “Komisyon”a, bütün yayınlara sansür koymak, her türlü toplantıyı ve siyasal eylemi yasaklamak gibi daha pek çok olağanüstü yetkiler de verilmişti. Bu, aslında Demokrat Parti tarafından demokratik düzene karşı uygulanmış bir “hükümet darbesi” idi. Uygulama bütün ülkede öğrenci gösterilerine ve siyasal tedirginliğe yol açtı. Sıkıyönetim ilan edildi. Artık Türkiye’de demokrasinin sonu gelmişti. Çünkü yargının tüm yetkileri CHP’yi kapatmak için, Meclis’te oluşturulan bir komisyonun eline verilmişti.²⁵¹ Tüm bunlar neticesinde Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup bir grup subay darbe ile 27 Mayıs 1960’ta yönetime el koymuştur.

Çok partili siyasi hayata geçişten 27 Mayıs Darbesine kadar Türkiye toplumunun tecrübe ettiği ekonomik, kültürel ve siyasi dönüşümler, Kemalizmin modernleşme hedefiyle, modernleşmenin siyasi boyutunu ifade eden “demokratikleşme” arasında bir gerilimi ortaya çıkarmıştır. Bu gerilimin doğurduğu sorunların çözümü, ya Batı "ideal

²⁴⁹ Eroğul, Cem, Demokrat Parti, Ankara, 1970, s.157’den aktaran Öztürk; **a.g.e.** s.69

²⁵⁰ Öztürk; **a.g.e.** s.69

²⁵¹ Kongar; **a.g.e.** s.154

tipi"ne uygun bir demokratikleşme ile ya da siyasi sistemin otoriterliğinin pekiştirilmesiyle mümkün olabilirdi. Birinci yol, Kemalizm/Atatürkçülük için, Kemalizm/Atatürkçülüğün ve dolayısıyla onunla eklemlenmiş devletin varlığını tehlikeye sokacak bir yol diye algılanıp takdim edilmiş ve devlette esas olanın “istikrar” olduğu belirtilmiştir. Türkiye gibi “modernleşmekte olan” veya “geçiş sürecindeki” toplumlarda, ekonomik kalkınma ile birlikte ortaya çıkan kentleşme, eğitim düzeyinin yükselmesi gibi sosyal değişim özellikleri, toplumun devletten beklentilerini ve taleplerini artırmakta; bu beklenti ve taleplerin doğurduğu sorunları sistem içinde çözme kapasitesine sahip olmayan siyasi yapılar çökmekte; yerlerini otoriter yönetim sistemlerine bırakmaktadırlar ve tüm bunların neticesinde 27 Mayıs darbesi ortaya çıkmaktadır.²⁵²

3.2.2. 27 Mayıs 1960 Müdahalesi

DP, iktidarının esas amacından uzaklaştığı, dini politikaya alet ettiği, zümre tahakkümü kurduğu, vatandaşı birbirine düşman ettiği, seçmenlerin iradesini kötüye kullandığı, parti programını suistimal ettiği, parti tüzüğünün dışına çıktığı ve en önemlisi siyasal parti olma özelliğini kaybettiği öne sürülerek; Ordu tarafından, bu dönemde yürürlükte bulunan 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanununun 34 ncü maddesi hukuki dayanak yapılarak 27 Mayıs 1960'da yönetime el konulmuştur.²⁵³

27 Mayıs Müdahalesi, Türk siyasi hayatında önemli bir dönem noktası olmuştur. Çünkü bu müdahale ile ordunun ilk defa yönetime müdahale etmesi gündeme gelmiş, müdahale sonrasında yapılan Anayasaya da askerlerin önemli anayasal yetkiler elde etmesi sonucu sivil otoritenin askeri iradenin kontrolü altına girmiş olduğu görünümü arz etmiştir.²⁵⁴ Ayrıca 1950 öncesinde bu tür müdahalelerin daha az olmasına neden olarak ise mevcut sivil iktidarla ordu arasında temelde bir uyumun bulunması gösterilmiştir. 1950-1960 arasındaki iktidar diğer iktidarlara göre daha az sınırlandırılmış, bu da müdahalenin gerekçe nedenlerinden gösterilmiştir.²⁵⁵

²⁵² Köker; **a.g.m.** s.107

²⁵³ Öztürk; **a.g.e.** s.70

²⁵⁴ Yazıcı, Serap; **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s.64

²⁵⁵ Kayalı; Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 1994, s.205

Milli Birlik Komitesi (MBK), 28 Mayıs 1960 tarihli bildirisiyle faaliyete geçmiştir. Bu bildiride; iktidarın, şahsi nüfuz ve ihtiras aracı haline geldiği, anayasaya aykırı davrandığı ve bu nedenle siyasi kudretin ve meşru hükümetin yeniden kurulması zorunluluğun ortaya çıktığı belirtilmiştir.²⁵⁶ Üsteğmenden generale kadar değişik rütbedeki 38 subaydan oluşan ve fiilen yönetimi ele alan Milli Birlik Komitesinin yaptığı en önemli reform, yürürlüğe koyduğu 1961 Anayasasıdır.²⁵⁷ 1961 Anayasası, Askeri Yüksek Komuta Kademesine, sivil yönetimden ayrı fakat ayrı olduğu kadar da onu yakından izleyebilecek ve yönlendirebilecek bir rol vermiştir. 111. maddeye göre “Kanunun gerekli gördüğü bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler temsilcilerinden oluşan MGK kurulmuştur. MGK’na cumhurbaşkanı, onun yokluğunda başbakan başkanlık ediyordu. Kurulun görevi ulusal güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda kabineye yardımcı olmaktır. 1961 Anayasasında ki MGK kararlarının “tavsiye” niteliğinde olduğu belirtilirken, 82 Anayasasında ki düzenlemeyle Kurul’un “alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar, Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır” biçimine dönüşmüştür. Ordunun sivil yönetimin denetiminden çıkışının hatta sivil otoriteyi denetimine almaya çalıştığının en önemli göstergesi sayılan MGK, siyasi vesayetini günümüze kadar sürdürmektedir.²⁵⁸

27 Mayıs 1960’tan sonra, ordu özerk bir kurum halini almış ve kurduğu yeni rejimin muhafazası olarak kabul edilmiştir. Ülkenin hem siyasal, hem de Sosyoekonomik yaşamının içine çekilerek yeni yasalar askeri personelin durumunu iyileştirmiştir.²⁵⁹

27 Mayıs müdahalesinden sonra Gürsel Hükümeti programının milli savunma ile ilgili politikasında İnkılap Hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetlerini devletin bütünlüğü ve vatan topraklarına karşı yapılan saldırılardan korunmasında teminat olarak kabul etmiştir. Milli Savunmanın daha çok kuvvet kazanması ve gelişmesi için, hükümetin en modern araçları sağlamak ve insan gücünden ilmi olarak faydalanma kararı içerisinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca subay, astsubay ve erlerin daha iyi bakılmaları, yaşama

²⁵⁶ Öztürk; a.g.e. s.71

²⁵⁷ Ahmad; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.157

²⁵⁸ Yılmaz,Özgür;”27 Mayıs 1960’tan 21 Mayıs 1963’e İhtilal ve İhtilal Girişimlerinin Anatomisi”, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (07.08.2006)

²⁵⁹ Ahmad; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s.231

seviyelerinin daha yüksek bir hale getirilmesi için daha fazla çabanın gösterileceği belirtilmiştir.²⁶⁰

1961 Anayasası'nın bir tepki anayasası olduğu ve 1960 öncesinde yaşananların tekrarını önlemeye yönelik bir dizi önlemler içerdiği kabul edilmektedir. Bu tepkinin en önemli görünümü, siyasetçiye duyulan güvensizliktir. Buna, DP iktidarı döneminde zayıflatılan gücünü yeniden kazanma arayışında olan ordunun beklentilerini de eklemek gerekir. Anayasal düzenlemeye tabi olması tartışmalı birtakım kurumların da anayasal güvenceye alınmasının temelinde bu güvensizlik yatmaktadır. MSYK'nın MGK adıyla ve yukarıda özetlenen nitelikleriyle (anayasal güvence, genişleyen görevler, asker üyelerin artırılması, Cumhurbaşkanının başkanlığı) yeniden yapılandırılması da bu yaklaşımın bir ürünü olarak nitelendirilmiştir.²⁶¹

1961 Anayasasının sonrasında Kurucu Meclis tarafından çıkarılan bir özel kanun ile OYAK adı altında bir kurum kurulmuştur. TSK personeline, kanunda belirtilen yardımları yapmak üzere kurulmuştur. OYAK, emeklilik, maluliyet ve ölüm yardımları; konut yardımı, ordu pazarı açma ve borç para verme hizmetlerini yerine getirir. Kurum, emeklilik, maluliyet ve ölüm durumlarına yaptığı yardımlar açısından bir sosyal güvenlik; üyelerine sunduğu hizmetler açısından bir sosyal hizmet ve dayanışma; belirtilen bu yükümlülüklerini en üst düzeyde gerçekleştirebilmek amacıyla fonlarını çeşitli yatırım alanlarına yöneltmesi bakımından da yatırımcı bir kuruluştur.²⁶² Ortaya çıkan bu yasa ile ticari işletmenin silahlı kuvvetlerin kurumsal yapısıyla birleştirilmesi OYAK'ı kısa sürede Türkiye'nin en önemli holdinglerinden biri yaptı. Yasa, Silahlı Kuvvetler'deki subayların maaşlarından daha sonra geri ödemek üzere yüzde 10 oranında fona katkıda bulunmasını öngörüyordu. Kurumun amacı kendi üyelerinin refahını arttırmaktı. İngiliz NAAF ve Amerikan PX gibi silahlı kuvvetler mensuplarına ucuz fiyatlardan mal satan Ordu Pazarları kuruldu. Daha sonra emlak, otel, sinema, sigorta, çimento, lastik sanayi, otomotiv, petrol ürünlerine dayalı sektörlere kadar uzanan bir portföye sahip olmuştur. OYAK kendi özel yasasına tabii olmakla beraber hem özel hukukun hem de kamu hukukunun alanına girmektedir. OYAK yasaya göre

²⁶⁰ Erdilek; **a.g.e.** s.996–999

²⁶¹ Sezen; **a.g.m.** s.71

²⁶² OYAK'ın 15.Yılı, Ankara,1976, s.3-8'den aktaran Öztürk; **a.g.e.** s.151

MSB'na bağı ve özel hukuk hükümlerine tabii olup, mali ve idari bakımdan özerk bir tüzel kişiliktir. Aynı yasanın başka bir maddesinde ise kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin devlet mallarına karşı suç işleyenler gibi muameleye tabii tutulacakları belirtilmektedir. Diğer bir deyişle OYAK her iki hukuk alanında nimetlerinden faydalanacak bir hukuki statüye sahip gözükmektedir.²⁶³

OYAK'ın kurulmasının sosyo ekonomik analizi de yapılacak olursa; DP'nin politikasından memnun olmayan kent merkezli asker- sivil bürokrasi ile sanayi burjuvazisinin koalisyonunun eski tarım merkezli kırsal kökenli geleneksel ekonominin karşısında OYAK ile büyük sermayeli sanayi dönüşümünü gerçekleştirmişlerdir. Ordu açısından bakıldığında temel güdünün, askerlerin geçmiş yıllarda oldukça kötüleşmiş olan maddi koşullarını iyileştirme ve kendilerini o koşullara düşüren sivil iktidarlar karşısında iktisadi özerkliklerini garantilemek olduğu söylenmiştir. Kentli sanayi burjuvazisi açısından ise siyasal alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dâhilinde kendi egemenlik alanlarının yani ekonominin içine dahil ederek uzun vadeli bir kutsal ittifak olabileceği düşünülmüştür.²⁶⁴

1961 Anayasasından sonra ortaya çıkan ikinci kurum olarak Milli Güvenlik Kurulu karşımıza çıkmaktadır. 1961 Anayasası Askeri Yüksek Komuta Kademesine, sivil yönetimden ayrı fakat ayrı olduğu kadar da onu yakından izleyebilecek ve yönlendirebilecek bir rol vermiştir. 111. maddeye göre “Kanunun gerekli gördüğü bakanlar, Genelkurmay Başkanı ve Silahlı Kuvvetler temsilcilerinden oluşan MGK kuruldu ve MGK'na cumhurbaşkanı, onun yokluğunda başbakan başkanlık ediyordu. MGK, böylece bakanlar kurulu ve cumhurbaşkanının yanı sıra yürütme erkinin içine girerek ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Ayrıca ilk askeri mahkeme, askeri yargı, 1961 Anayasası'yla hayatımıza girmiştir.²⁶⁵

²⁶³ Yılmaz;’’27 Mayıs 1960’tan 21 Mayıs 1963’e İhtilal ve İhtilal Girişimlerinin Anatomisi’’, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (07.08.2006)

²⁶⁴ Yılmaz;’’27 Mayıs 1960’tan 21 Mayıs 1963’e İhtilal ve İhtilal Girişimlerinin Anatomisi’’, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (07.08.2006)

²⁶⁵ Yılmaz; “27 Mayıs 1960’tan 21 Mayıs 1963’e İhtilal ve İhtilal Girişimlerinin Anatomisi’’, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (07.08.2006)

TBMM açılmadan önce, 21 Ekim 1961’de Silahlı Kuvvetler içindeki bazı subayların İstanbul Harb Akademilerinde yaptıkları toplantıda bir belge imzalanmıştır. (21 Ekim Protokolü), Bu belge seçimlerin yapılmasıyla birlikte başlayan demokratikleşme sürecinde, ordunun sivil yönetim üzerindeki etkisinin süreceğini göstermiştir. Belge de şu hususlar yer alıyordu; “TSK mensupları, 21 Ekim 1961 günü, yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni TBMM toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir. İktidarı milletin hakiki ve ehliyetli temsilcilerine verecektir. Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle MBK feshedilecek. Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961'den sonra bir güne tehir edilmeyecektir”. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın protokoldeki görüşleri benimsememesi nedeniyle, protokolü uygulama imkanı olmamış, İsmet İnönü de kesinlikle bir askeri eyleme karşı olduğunu bildirmiştir. Aynı günlerde Çankaya'da siyasi parti liderleriyle komutanların önünde imzalanan Protokol, bir gün sonra açılacak meclise yeniden askerin gölgesini düşürmüştür. İmzalanan protokolle, siyasi parti liderleri 27 Mayıs'a karşı çıkmayıp Orgeneral Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi için her türlü çabayı göstereceklerini, ordu mensuplarına tanınan hakları geri almayacaklarını, Yassıada mahkumlarının affedilmesine ilişkin herhangi bir karar almayacaklarını kamuoyuna duyuruyorlardı.²⁶⁶ Çankaya Protokolü'nün imzalanmasının ardından ordu tarafından yapılan açıklamada; “demokratik rejimin işlemesi konusunda parti liderleriyle aramızda görüş ayrılığı yok” denilirken, protokolde imzası bulunan siyasi parti liderleri de, “herşey yolunda, görüşülen memleket meselelerinde tam oydaşmaya vardık” şeklindeki açıklamayla ordu tarafından diretilen istekleri kabul ediyorlardı.²⁶⁷

Çankaya Protokolü ve ardından 9 Şubat ta Korgeneral Refik Tulga’nın baskısı ile bir araya gelen askerler yönetimi ele almayı kararlaştırmışlardır ve bunların sonucunda ortaya çıkan gelişmeler, 22 Şubat 1962’de Talat Aydemir ve arkadaşlarının yönettiği bir darbe girişimine yol açmıştır. Ancak, girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve Aydemir affedilmiştir. Ne var ki Aydemir, 20–21 Mayıs 1963’de, bir darbe girişiminde daha bulunmuş; ancak bu sefer affedilmeyerek idamla cezalandırılmıştır. Bu girişimlerin önlenmesinde, Ordu içerisinde sivil yönetim üzerinde bir konsensüs

²⁶⁶ Tosuner; **a.g.e.** s.71 – 72

²⁶⁷ Mazıcı, Nursen, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.99’dan aktaran Tosuner; **a.g.e.** s.72

sağlanmış olmasının etkisi büyüktür²⁶⁸

Bu dönemde İnönü Hükümetinin programında ise milli savunma politikaları ile ilgili olarak anayasanın silahlı kuvvetlerle ilgili olarak getirdiği yenilikler üzerindeki çalışmaların devam ettiği belirtilerek Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı Teşkilat ve Görev Kanunu Tasarısı, Askeri Yargıtay Teşkilatı ile ilgili Kanun Tasarıları, Askeri Ceza ve Örfi İdare Kanunlarında yapılması gerekli değişikliklere ait kanun tasarılarının meclise sunulacağı belirtilmiştir ve MGK'yı yeni anayasaya uygun olarak teşkilatlandırarak tasarının meclise sunulduğu belirtilmiştir.²⁶⁹

Ayrıca 1963-64'te Kıbrıs'ta Türklere karşı yaşanan olaylardan sonra Amerika'ya karşı büyük bir tepki ortaya çıkmıştır ve bunların sonucunda anti-Amerikancılık bir dış siyaset meselesi olmaktan çıktı; ülke kabaca Amerikancı sağ ve anti-Amerikancı sol olarak tanımlanan iki kamp halinde kutuplaştı. Aslında anti-Amerikan kampı oluşturanlar, solcuların yanı sıra, çeşitli renklerden neo-Kemalist ulusalcıları da kapsıyordu ve bu iki kesim, bu konuda genellikle örtüşüyordu. Bu kişiler Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü durumun nedenini, önderliğini Birleşik Devletler'in yaptığı kapitalist Batı'ya bağımlılık ve onun tarafından sömürülme biçiminde değerlendirmeye başladılar. Türkiye'nin özgürlük savaşının tarihi yeniden yorumlandı ve emperyalizme karşı bir mücadele olarak sunuldu. Kemalistler, bağımsız, bağlantısız bir devlet kurmaya yönelmişler, muhalifleri ise yabancı vesayetini kabul etmek istemişlerdi.²⁷⁰

1965 seçimlerinden sonra kurulan Demirel hükümeti işe başlar başlamaz Anayasa'nın yürütme organı üzerine koyduğu sınırlamalar işe ilgili yakınmalar Adalet Partisi tarafından önemle dile getirilmişti. Meclis'te çoğunluğa sahip olan Adalet Partisi yetki eksikliğinden dertliydi. Örneğin, hükümet, hukuksal bir gerekçe göstermeden, Anayasa'nın güvence verdiği yüksek düzeydeki memurları görevlerinden alamıyordu. Böylece, Adalet Partisi ile, 1961 Anayasası'nın yarattığı ya da güçlendirdiği kurumlar arasında sürtüşmeler başladı. Danıştay, Anayasa Mahkemesi, Millî Güvenlik Kurulu bu

²⁶⁸ Serim, Ekrem, Türkiye'de Anayasa Hukuku Yönünden 27 Mayıs Devriminden Bu Yana Siyasal İktidar –Ordu İlişkileri, Ankara, 1974, s.43 - 44'den aktaran Öztürk; **a.g.e.** s.158

²⁶⁹ Erdilek; **a.g.e.** s.999–1005

²⁷⁰ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.169

kurumlar arasındaydı.²⁷¹

Ayrıca Silahlı Kuvvetlerin, 1961 Anayasasını korumak ve dinci-gerici tepkileri denetim altına almak amacıyla, Cumhuriyet seçimleri aracılığıyla siyasal yaşam üzerindeki etkisi Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın görevinden ayrılarak 28 Mart 1966'da bütün siyasi partilerin ortak adayı olarak cumhurbaşkanı seçilmesiyle görülmektedir.

Bir yandan öğrenci olayları, diğer yandan siyasi partiler arasındaki, uzlaşmazlıklar Türkiye'nin yakın gelecekte yeni bir askeri müdahaleye maruz kalacağını gösteriyordu. 8-9 Şubatta ise CKMP'nin genel kongresi toplandı ve partinin adı “Milliyetçi Hareket Partisi” olarak değiştirildi. Alpaslan Türkeş de parti genel başkanlığına seçildi. Bu dönemde iktidarda olan AP'nin meclisten geçirmek istediği en önemli kanun; 27 Mayıs döneminde siyasi hakları ellerinden alınan DP'li siyasetçilere bu hakkın yeniden verilmesine ilişkindi. Mayıs ayında bu konuya ilişkin anayasa değişikliği mecliste kabul edildiğinde, TSK'nin yüksek rütbeli subayları bu değişikliğe tepki göstermişler, hatta bu amaçla Cumhurbaşkanı Sunay'la görüşmüşlerdir. Bunun üzerine Sunay Anayasa değişikliğinin olabileceğini belirtmiş ve Demirel de bu görüşü paylaşmıştır. Senato'ya yaptığı telkinler sonucunda senato anayasa değişikliğine ilişkin yasayı kabul etmiştir. Bu olay TSK'nin kışlasına çekilse bile, dolaylı telkinleriyle sivil siyasetçilerin üzerinde halen etkili olduğunu gösteriyordu.²⁷²

1965-1969 yılları arasında Demirel Hükümetinin programında silahlı kuvvetlerin, yurt savunmasını başarabilmesi için gerekli gelişmelerin hızlandırılması üzerinde durularak Genelkurmay başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığının görev ve yetkilerini tayin eden kanunun meclisten geçireleceği belirtilmiştir.²⁷³

1969 genel seçimleri, 12 Ekim tarihinde yapıldı. Adalet Partisi oyların yarısından azını aldı, fakat Meclis'teki iskemlelerin çoğunluğunu kazandı. Partinin seçim uğraşı sırasındaki temel yaklaşımı Anayasa değişiklikleri yapabilecek bir çoğunluğun elde

²⁷¹ Kongar; **a.g.e.** s.166

²⁷² Tosuner; **a.g.e.** s.76 – 77

²⁷³ Erdilek; **a.g.e.** s.1008–1015

edilmesi görüşüne dayanıyordu. Bu, Meclis'te üçte iki çoğunluk istemektir. Seçim sonunda bu çoğunluğa erişemeyen ve Anayasa'da istediği değişiklikleri yapamayan hükümet, karışıklıkları dengelemeye çalıştı.²⁷⁴

Ayrıca bu dönemde, 1961 Anayasasında yapılan ilk değişiklik, bu dönemde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Böylece 27 Mayıs müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılanlara getirilen TBMM üyeliğine seçilme imkanı, yeniden ortadan kalkmıştır. 16 Nisan 1974 tarihine kadar 1961 Anayasası tam yedi kez değişikliğe uğramıştır.²⁷⁵

Silahlı Kuvvetler ile siyaset arasındaki ilişki bakımından bu dönemdeki diğer önemli bir olay da, o zaman Hava Kuvvetleri Komutanı olan Orgeneral Muhsin Batur tarafından verilen muhtıralardır. Batur, emrindeki komutan ve subayların görüşlerini aldıktan sonra, 25 Ocak 1970'de; Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal bunalımı dile getiren; sosyal adaletin saptanması, çeşitli reformların yapılması, yolsuzlukların önlenmesi gibi istekleri de içeren bir dosyayı MGK'na sunmuştur.²⁷⁶ MGK'nin toplantısından birkaç gün sonra Genelkurmay Başkanı Tağmaç'ın bir mesaj daha yayınlarak, TSK'ne karşı sözlü saldırılara girişildiği, ordunun bu tür karalamaları yapanlara karşı gereken tedbirleri alacağını açıkladı. Bu mesaj, ülkede demokratik siyasi rejimin ordunun müdahalesiyle yeniden kesintiye uğrayacağını habercisiydi. Başbakan Demirel de bunu sezinlemiş olacak ki, 24 Şubat günü yaptığı açıklamada TSK'nın mevcut rejime, demokrasiye, cumhuriyete bağlı olduğunu belirtmek zorunda kalmıştır.

²⁷⁷

Tüm bunların neticesinde 10 Mart 1971'de zamanın Genelkurmay Başkanı Tağmaç “Maksat Ordunun sabrını taşımak” derken, hem ülkenin içinde bulunduğu durumu, hem de bu durum karşısında Silahlı Kuvvetlerin muhtemel tavrını yansıtmıştır.²⁷⁸ Huzursuzluğun giderek artması ve en son olarak, MGK bildirilerinin; hükümetin askerlerce desteklendiği izlenimi verecek şekilde kaleme alınması

²⁷⁴ Kongar; **a.g.e.** s.168

²⁷⁵ Koçak; **a.g.m.** s.160

²⁷⁶ Öztürk; **a.g.e.** s.79

²⁷⁷ Tosuner; **a.g.e.** s.78

²⁷⁸ Öztürk; **a.g.e.** s.80

karşısında; Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, imzaladıkları bir muhtırayı 12 Mart 1971'de Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlarına vermişlerdir.

3.2.3. 12 Mart 1971 Müdahalesi

1961 Anayasası'nın ulusça kabul edilmesinden sonra çeşitli siyasal partiler ya tek başlarına ya da ortaklaşa hükümetler kurmuşlar, devleti yönetmişlerdir. Fakat Türkiye'de hâlâ toprak dağılımında, gelir dağılımında, devlet olanaklarının bölgeler arası dağılımında, ödenen vergilerde devrimin öngördüğü bir düzenlemeye gidilememiş, ulusal sanayi tam anlamıyla kurulamamış, toprak reformu yapılamamış, dar gelirli yığınların nicelikleri oranında örgütlenmeleri, yönetime katılmaları, ulusal gelirden yararlanmaları sağlanamamıştır. Sorunlar giderek azalacağı yerde çoğalmış, ağırlaşmış; dış etkenlerin dürtmesi sonucu dinsel, mezhepsel ayrılıklar körüklenerek Türkiye çatışan, kavga eden, dinmeyen kanlı olayların, ülkeyi parçalamaya yönelik eylemlerin sahnelendiği bir ülke haline gelmiştir. Atatürk ulusçuluğundan, laiklikten, halkçılıktan, devletçilikten giderek uzaklaşmış, Türk devrimciliği yerine yabancı düşüncelerin Türk toplum gerçeğiyle bağdaşmayan siyasaları tartışılmaya başlanmış, bunlarla çözüm aranılma özlemleri belirmiştir. Bunların dışında bir başka düşünce tüm sorunların yeni Anayasadan kaynaklandığını, bu Anayasanın değiştirilmesi, özgürlüklerin kısıtlanması halinde toplumun rahata kavuşacağını, devletin güçleneceğini yaymıştır. İslam kurallarına dayalı bir devlet düzeninin kurulması siyasal örgütlenme düzeyine ulaşmış, bunun savaşımına girişilmiştir. Osmanlı dönemi için hayranlıklar yaratma çabaları giderek yaygınlaştırılmak istenmektedir. Tüm bunların neticesinde 12 Mart 1971'de ordu komutanlarınca, “Atatürkçü” görüşle sorunların ele alınması gerekçesiyle verilen ve o dönemin hükümetini görevden uzaklaştıran yazılı uyarı (muhtıra) ortaya çıkmıştır.

279

12 Mart 1971 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri adına Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tagmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicioğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur imzalarını taşıyan ultimatoma niteliğindeki muhtıranın,

²⁷⁹ Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Kültür Yayınları, Mart 2002, s.364 – 365

Cumhurbaşkanına,Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlıkları'na verilmesiyle ordu-siyaset ilişkisinde yeni bir döneme girildiği belirtilmiştir. Üç maddeden oluşan muhtıra şöyledir.²⁸⁰

1. Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmuş, Atatürk'ün bize verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini, kamuoyunda yitirmiş ve anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin sinesinden çıkan silahlı kuvvetlerin, bu vehim ortam hakkında duyduğu üzüntü, ümitsizliği giderecek çarelerin partiler üstü bir anlayışla, meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve anayasanın öngördüğü reformları, Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılap kanunlarını uygulayacak, kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin, demokratik kurallar içinde teşkilatı zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır.

12 Mart 1971 tarihinden 1973 genel seçimlerine kadar devam eden dönemde partiler üstü dört hükümet kurulmuştur. İlk iki hükümet, Nihat Erim başkanlığında diğerleri ise Ferit Melen ve Naim Talu başkanlığında kurulmuştur. Erim Hükümetinin programında Türk Silahlı Kuvvetlerine huzursuzluk veren dış etkenleri ortadan kaldırmayı amaçladığını belirterek, yürürlükteki mevzuatın silahlı kuvvetler'in hükümlerinde gerekli düzeltmelerin yapılacağı belirtilerek yurttan ağır sanayinin gelişmesine paralel olarak harp sanayinin geliştirilmesi üzerinde durulacağı belirtilmiştir.²⁸¹ Fakat bu partiler üstü hükümetin üyelerinin reformcu olmamaları, uygun sosyo-kültürel bir temelin olmayışı ve diğer bir takım etmenler yüzünden bu tür reform girişimlerinin başarılı olmadığı belirtilmiştir.

²⁸⁰ Akkoyun; **a.g.e.** s.208 – 209

²⁸¹ Erdilek; **a.g.e.** s.1015–1019

12 Mart muhtırasından sonraki gelişmelere baktığımızda, en önemli olayın anayasa değişiklikleri olduğu söylenebilir. Yapılan bu değişikliklerle hürriyetlerin kullanılması sınırlandırılmış, yargı bağımsızlığı zedelenmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş, Hükümete kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanınmış, MGK'nın oluşum ve işlevinde de önemli değişikliklere gidilmiştir.²⁸² 1971'de yapılan Anayasa değişikliği ile MGK'nın Bakanlar Kurulu ile ilişkisi açısından önem taşıyan iki değişiklik yapılmıştır. Anayasanın 111. maddesinin son fıkrasındaki “yardımcılık etmek üzere” ibaresi çıkarılmış; “Bakanlar Kuruluna bildirir” ibaresinin yerine de “Bakanlar Kuruluna tavsiye eder” ibaresi koyulmuştur. Bu değişiklikler her ne kadar, “Milli Güvenlik Kurulunun kuruluş gayesine uygun” bir düzenleme olarak gerekçelendirilmekle birlikte²⁸³ MGK'nın Bakanlar Kuruluna yardımcı bir organ olduğunu vurgulayan ibarenin kaldırılması ve yansız bir eylem olan “bildirme” yerine yönlendirme-etkileme amacını içinde taşıyan “tavsiye”nin tercih edilmesi, o dönemde toplumun her alanında ve bu arada başta Anayasa olmak üzere temel hukuk kurallarında hissedilen askeri otoritenin MGK ile Bakanlar Kurulu ilişkisine bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

1973 yılı Cumhurbaşkanlığı sorununa gelince, Genelkurmay başkanı olan General Faruk Gürler (1913-1975) görevinden ayrılır ve süresi dolmakta olan Cevdet Sunay tarafından “Kontenjan senatörlüğü”ne atandı. Süreç, yedi yıl önce Cevdet Sunay'ın seçilişini andırıyordu. Fakat sonuç yedi yıl öncesinden değişik oldu. Meclis, Faruk Gürler'e oy vermedi.²⁸⁴ Kendisine “Muhtıra” yöneltilen Meclis, “Muhtıra”nın verilışinden yalnızca iki yıl sonra, onu imzalayanlardan birine karşı geliyordu. Böylece, Türk siyasal yaşamında yalnızca “devletçi-seçkinci” yaklaşım değil, aynı zamanda Silahlı Kuvvetler'in doğrudan denetimi de sona ermiş oluyordu.. Daha sonra, Cumhuriyet Halk Partisi ile Adalet Partisi arasındaki bir anlaşma sonucu, Fahri Korutürk (1903-1987), 6 Nisan 1973'te Cumhurbaşkanlığa seçildi.

Korutürk'ün de asker kökenli olduğu Türk Silahlı Kuvvetlerin Türk siyasal

²⁸² Koçak; **a.g.m.** s.163

²⁸³ Sezen; **a.g.m.** s.71

²⁸⁴ Kemal, Mehmet, 12 Mart, Öfkeli Generaller veşkence, Soyut Yayınevi, İstanbul, 1974, s.141'den aktaran Kongar; **a.g.e.** s.178 – 179

hayatındaki etkinliğinin devam ettiği söylenebilir. Bununla beraber, Gürler'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin; Genelkurmay Başkanlığının Cumhurbaşkanlığı için gerekli bir aşama olmadığını ortaya koyduğu, bu tür yanlış bir uygulamanın süreklilik arzetmesini önlediği ve bu bakımdan demokratik geleneğin yerleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.²⁸⁵

Seçim sonuçlarının alınmasından sonra hükümeti kurma görevi sırasıyla Ecevit, Demirel ve Talu'ya verilmesine rağmen, hükümetin kurulması için gereken formül üzerinde anlaşılamadı. Hükümeti kurma görevi yeniden Ecevit'e verildiğinde, bulunan formül; CHP-MSP Koalisyonuydu. Bu durum o güne kadar Türk Siyasetinde pek rastlanmayan, iki zıt siyasi görüşü savunan partilerin hükümeti kurması anlamına geliyordu. Bir yanda İslâmi görüşleri savunan parti(MSP), diğer yanda ise Kemâlist ve lâik CHP otorite boşluğunun daha fazla sürmemesi için bir araya geldiler.²⁸⁶

1973 seçimleri sonucu, baskıya yönelik siyasal uygulamalar karşısında bir cevap niteliği taşıyordu. Seçmen, “Muhtıra” sonrası dönemin ezmek ve yok etmek istediği sol görüşleri savunan bir partiyi, bütün ötekilerden daha çok desteklemişti. Temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesi, bu arada özellikle ekonomik ve toplumsal hak ve özgürlüklerin ön plana çıkarılması, halkın genel eğilimi olarak görülüyordu. Seçmen, ulusal gelirin, çeşitli grup ve sınıflar arasında daha adil dağıtımını amaçlayan bir tutum içindeydi. 12 Mart Muhtırasından sonra, düzenin 1973'teki serbest ve adil seçimlerle çok kısa bir dönem içinde sivilleşmesi ve askerlerin seçim sonrasında da bütünüyle siyaset dışında kalması siyasal bakımdan yeni bir devrenin başladığının bir başka göstergesi olarak kabul ediliyordu.²⁸⁷

Bu koalisyon döneminde 15 Temmuz günü Atina'daki albayların emrinde olan Kıbrıs Ulusal Muhafız Teşkilatı, Cumhurbaşkanı Makarios'u devirdi ve Kıbrıs krizinde yeni bir sayfa açıldı. Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, giderek ağırlaşan Kıbrıs sorununun yanı sıra, Kuzey Ege'deki kıta sahanlığı sorunu üzerine yapılan tartışmalar nedeniyle zaten gergindi. Makarios'a karşı yapılan darbe, Ankara'da bir Yunan

²⁸⁵ Öztürk; **a.g.e.** s.84

²⁸⁶ Dilipak; Abdurrahman, **İhtilaller Dönemi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1991, s.225

²⁸⁷ Kongar; **a.g.e.** s.182

müdahalesi olarak görüldü. 1960'ta Kıbrıs konusunda yapılan anlaşmaya göre, Yunanistan dışındaki iki garantör gücün, Britanya ve Türkiye'nin karşı önlemler alması gerekiyordu. Britanya müdahale önerisini reddedince, Ankara tek taraflı olarak harekete geçti ve 20 Temmuz'da Ada'ya asker çıkardı. İki gün sonra ateşkes ilan edildiyse de, uzun sürmedi. Kıbrıs Türk cemaatine karşı şiddet kullanıldığı gerekçesi ile Türk ordusu 14 Ağustos'ta ikinci saldırıyı başlattı ve Ada'nın yüzde 40 'ını denetim altına aldı. Kıbrıs fiilen bölündü.²⁸⁸

1975'li yıllardan sonra AP, MSP, CGP, MHP'ler Milliyetçi Cephe adıyla koalisyonlar kurmuşlardır. 1977 yılında yaşanan çeşitli olaylar, o zamanlar bir darbenin hazırlandığı söylentilerini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Kara Kuvvetleri Komutanı'nın emekliye ayrılmasından sonra, yerine kimin geçeceği konusu; Cumhurbaşkanı, siyasal iktidar ve Silahlı Kuvvetler arasında bir takım sıkıntılara yol açmış; Hükümetin Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na yapacağı atamaya ilişkin kararnameyi imzalamak için, Cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak bir Cumhurbaşkanı 30 Ağustos törenlerine Ankara yerine İstanbul'da katılmıştır. Silahlı Kuvvetler'deki askeri kıdem esasına göre önde olan Org. Adnan Ersöz yerine, Org. Ali Fethi Esener'i atamak isteyen siyasal iktidar, bu tutumu ile, o dönemde soruna yol açmıştır. Sonuçta, Cumhurbaşkanı ve siyasal iktidardan hiçbirinin isteği olmamış, askeri kıdem yönünden kendisinin önünde bulunan diğer orgenarellerin istifa etmeleri veya emekli olmaları nedeniyle, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Org. Kenan Evren atanmış ve böylece Silahlı Kuvvetler içindeki hiyerarşi de ihlal edilmemiştir.²⁸⁹

1979'lu yıllarda Demirel Hükümetinin programında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü bütün imkanları kullanarak en üstün seviyede tutmak gerektiği vurgulanmıştır. Harp sanayi tesisleri ikmal edilerek, ülkenin savunma için zaruri ihtiyaçlarının karşılanacağı belirtilmiştir. Silahlı Kuvvetler Modernizasyonu (RE-MO) planının işletilmesi sağlanarak tespit edilen hedefler için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir.²⁹⁰

²⁸⁸ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.195

²⁸⁹ Öztürk; **a.g.e.** s.84

²⁹⁰ Erdilek; **a.g.e.** s.1027-1034

1971-1979 yılları Türkiye'nin bir iç savaşın eşiğine geldiği dönemi ifade eder. Sürekli tırmanan anarşi ve terör olayları karşısında devlet iktidarı da tükenme noktasına gelmiştir²⁹¹ ve 1980'nin başlarında ülke kendisini artık gizli bir iç savaş içerisinde bulmuştur.

3.3. 12 EYLÜL 1980 İHTİLALİ

Ülkemizde sürekli tırmanan anarşi ve terör olayları neticesinde giderek bir savaş alanına dönmüş ve iç kaos ortamı yaşanmaya başlamıştır. Bunun neticesinde ordu MGK aracılığıyla ülke yönetimine el koyarak 12 Eylül 1980 ihtilali gerçekleşmiştir. Bu ihtilal neticesinde en son anayasamız olan 1982 Anayasası oluşmuş ve ordu temel felsefesi olan ulus devlet anlayışı ile birlikte sivil iktidara geçişe kadar ülke yönetimini ele almıştır.

3.3.1. Darbenin Ortaya Çıkışı ve Nedenleri

Yaşanan kaos ortamı içerisinde darbenin görünür sebebinin oluşturan terör ve şiddet dalgasını ise devletin millilik vasfını ve bütünlüğünü bozmayı, milleti vatani bölmeyi gaye edinmiş yıkıcı güçlerin oluşturduğu belirtilmiştir.²⁹² 1970'lerin ortalarından itibaren tıkanmaya başlayan devletçi planlamacı ekonomik düzenden piyasa ağırlıklı ekonomik düzene geçişi simgeleyen 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararların askeri rejim altında daha iyi uygulanabilecek olması düşüncesi müdahalenin nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Askerlerin darbe sonrasında bu kararları uygulamaya devam etmeleri ise, programın ilk olumlu sonuçlarının alınmaya başlamasıyla birlikte, uluslararası finans çevrelerinin desteğine sahip bir programdan vazgeçerek, bir de ekonomi ile ilgili sorunları daha da ağırlaştırmama kararlılıklarının bir sonucu olarak nitelendirilmiştir. 24 Ocak kararlarının mimarlarının Temmuz 1982'de istifa etmek zorunda kalmaları askerlerin bu kararlara bağlılığının bu uğurda askeri müdahaleyi göze alacak kadar yüksek olmadığını destekleyen bir örnek olarak gösterilmiştir.²⁹³

²⁹¹ Koçak; **a.g.m.** s.166

²⁹² Erdem, Galip; **12 Eylül 'Kenan Evren'e Açık Mektup'**, Ocak Yayınları, Ankara, 2001, s.77

²⁹³ Demirel, Tanel; "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ekim/Aralık 2001, s.47-48

Bu kararları kısaca açıklayacak olursak, Dünya Bankası ve IMF'nin reçetelerini içeren, onların direktifleri ve denetimi altında uygulanan yeni ekonomik kararlardı. T.  zal'ın tam yetkiyle yürütmeye ba ladığı kararlara, Bakanlar Kurulu tarafından 24 Ocak 1980 günü teknik nitelikteki düzenlemeleri içeren 18 kararnama ile bunlara bağlı çeşitli tebliğlerden olu mu tu. İthal İkameci ekonomi politikalarından "serbest piyasa" ekonomisine geçiş olarak değerlendirilen bu yeni ekonomik politika M. Friedman'ın  ili ve diğer ülkeler için hazırladığı IMF tarafından desteklenen ve benzer birçok ülkeye uygulanan bir tür "onarım programları"nın Türkiye'ye uyarlanması olarak nitelendirilmiştir.²⁹⁴

12 Eylül müdahalesinin görünür sebebi olarak terör ve şiddet karşımıza çıkmaktadır. 12 Eylül müdahalesinden önce Ordunun sıkıyönetime rağmen terörle mücadelede neden başarılı olamadığı konusunda, Evren'in açıklamalarından ilki, terör eylemlerine karı tıklarına veya destek verdiklerine inanılan kimselerin adalet önüne çıkarılması sürecini hızlandırıp, devlet otoritesini güçlendirecek düzenlemelerin yapılamaması olduğunu belirtmiştir. Askerlerin 1978 başında iktidara gelen CHP hükümeti ve bunu takip eden AP azınlık h k metinden istedikleri bu konuya dair belli ba lı talepler ise  oyledir; olağanüstü hal kanunun çıkarılması, dernekler kanununun değiştirilmesi, devlet güvenlik mahkemelerinin kurulması, adli kolluk teşkilatının oluşturulması, cezaevlerinin güvenliğinin sağlanması dair düzenlemeler, güvenlik güçlerinin terörle mücadelede zararlı buldukları yayınları toplatabilmelerini kolaylaştıran düzenlemeler, ceza ve ceza usul kanunlarında terör örgütlerinin daha etkin bir biçimde takibi ve cezalandırılmasına izin veren değişikliklerin yapılması, güvenlik kuvvetlerinin silah kullanma yetkilerinin genişletilmesi, tanıkların can ve mal güvenliğini sağlayacak düzenlemeler, silah kaçakçılığına ilişkin su ların her zaman sıkıyönetim mahkemelerinde görülememesi nedeniyle gerekli değişikliklerin yapılarak bu suçun takibinin sıkıyönetim mahkemelerine bırakılması, gözaltı süresinin uzatılması gibi talepler olduğu belirtilmiştir.²⁹⁵

²⁹⁴ İba,  aban; **Ordu Devlet Siyaset**,  ivi Yazıları, İstanbul, Temmuz 1998, s.244

²⁹⁵ Demirel; **a.g.m.** s.51

Tüm bu yaşananlar neticesinde sivil siyasal rejimin işlerliğini yitirmesi, toplumun pretoryen bir özellik kazanması sonucu, sivil politikacıların yönetim sürecinde çözümsüz kalmaları, ordunun toplumdaki bunalımlardan rahatsızlık duyması ve bu bunalımları çözebilecek tek güç olarak kendini görmesi, halkın sorunları çözemediği için sivil politikacılardan beklentilerinin kalmaması ve askeri bir kurtarıcı olarak algılayıp onu meşru bir yönetici olarak görmesi, bunlara ek olarak, ordunun yüksek düzeyde militarist ideolojiye sahip olması sebebiyle 12 Eylül 1980 günü Türk Silahlı Kuvvetleri sivil rejime son vermiştir..²⁹⁶ Yeni yasama organı oluşturuluncaya kadar yasama ve yürütme yetkileri Milli Güvenlik Konseyi'nin (MGK) askeri üyeleri yani Genelkurmay Başkanı Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun tarafından kullanılacağı belirtilmiştir. 21 Eylül'de yeni emekliye ayrılmış olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülent Ulusu Başbakanlığında yeni Hükümet kuruldu. Başbakan Yardımcılığı'nı üstlenen Turgut Özal, halkın tanıdığı tek bakandı. 27 Bakanlı Ulusu Hükümeti'nde 5 asker kökenli bakan vardı. Deniz aşırı mali kurumlarla sağlam bağlantıları ve yüksek uluslararası saygınlığı olan Özal, son Demirel yönetiminin başlattığı ekonomi programlarını sürdürdü. Hükümet, CHP'lilerce “Demirel'siz Demirel programı”na sahip çıkmakla eleştiriliyordu.²⁹⁷

3.3.2. 12 Eylül Müdahalesinin Ülke Siyaseti Açısından Değerlendirilmesi

Darbeden sonra parlamentoda ve basında hiçbir muhalefetin olmadığı koşullarda MGK'nin olağanüstü yasama yetkilerini arkasına alan hükümet, çeşitli önlemler uygulamıştır.²⁹⁸ 12 Eylül yönetimi de iktidara el koyduktan bir ay gibi kısa bir süre sonra Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönmesini sağlayarak, günümüze kadar yoğunlaşarak süren ve daha da süren ve daha da sürecektir olan Türkiye ile Yunanistan arasındaki sürtüşmede Yunanistan'ın elini güçlendirmiştir.²⁹⁹

²⁹⁶ Mazıcı, Nurşen, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, İstanbul, Gür Yayınları, 1989, s.70’den aktaran Dursun; **a.g.m.** s.167

²⁹⁷ Hale; **a.g.e.** s.210–211

²⁹⁸ Ahmad; **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, s.217

²⁹⁹ Yetkin, Çetin; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, s.198

12 Eylül müdahalesinden sonra Kenan Evren ve MGK üyeleri demokrasiye geçtikten sonraki süreçte AT'ye tam üye olma kararlarını açıklamıştır. Tam üyeliğin politik açıdan da Türkiye'ye çok önemli kazançlar sağlayacağı belirtilmiştir.

Türkiye'nin, Batı-Doğu anlaşmazlığında tarafsız kalmasının mümkün olmadığı ve Türkiye'nin müslüman bir ülke olmasına karşın, Ortadoğu veya bağlantısızlarla yetinmek istemediği belirtilmiştir. NATO üyeliği “güvenlik” açısından büyük önem taşımakta olmasına karşın, Türkiye'nin, “uluslararası hüviyeti”ni göstermek, açısından yetersiz kalarak Batı'yla başka kanal ve bağlantılar oluşturmak istediği belirtilmiştir. İkili ilişkilerin ABD ile ilişkilerde olduğu gibi, bunu sağlamaktan uzak olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle AT'ye üyelik, “tek çözüm olarak” görülmüş ve tam üyelik ile, AT'nin Türkiye'nin sorunlarına daha dikkatle eğilmesine zorunlu kılacağı vurgulanarak bunun Ermeni, Kürt vb. sorunlara AT'nin bakış açısını değiştirilebileceği belirtilmiştir. Tam üyeliğin Türkiye açısından en önemli yanının, Yunanistan'la olan ilişkilerde gözleneceği belirtilmiş, çünkü Türkiye tam üye olduğunda görüşlerini (AT içinde) Yunanistan'la eşit bir düzeyde ortaya koyabilecek, ayrıca tam üyeliğin, kendi varlığının da bu iki ülke arasındaki sorunları çözücü nitelikte olabileceği belirtilmiştir.³⁰⁰

Fakat 1981 yılı ikinci yarısından itibaren, AT ile olan bu iyi ilişkiler, çok hızla bozulmaya başlamış ve 22 Ocak 1982 tarihinde Avrupa Parlamentosu Türkiye'yle ilişkilerin askıya alınmasını istemiştir. Her ne kadar, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, hukuki varlıklarını korusa bile; uygulamada yeni engellerle karşılaştılar. Bu kötüleşme tabi yalnızca AT ve onun belli başlı organlarıyla sınırlı değildi. Başta Avrupa Konseyi olmak üzere, birçok AT ülkesi ve bu ülkelerdeki “demokratik örgütler” bu tepkilere katıldılar. 12 Eylül müdahalesi dolayısıyla Türkiye'den büyük bir siyasi mülteci grubu Avrupa ülkelerine sığınmıştı. Böyle aktif bir grubun varlığı özellikle demokratik Sivil Toplum Kuruluşları'nın, bu konuya ilgi duymasını artırıyordu. Böylece Türkiye'de askeri rejim ve uygulamaları, “Avrupa siyasi gündeminin” sürekli ve en önemli maddelerinden biri haline geldi. Tepkilerin bir bölümü Türkiye'nin Avrupa'daki siyasal yapıdaki önemli değişimi tam olarak dikkate almamasından kaynaklanıyordu. Yunanistan, Türkiye'ye karşı yürüttüğü husumeti, tam üyelikle birlikte, bir ölçüde de

³⁰⁰ Tekeli, İlhan ve Selim İlkin; **Türkiye ve Avrupa Birliği 3, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s.47

olsa AT'nin politik platformlarına taşımış oluyordu. Bu Pasok'un iktidara gelişi ve Papendreau'nun başbakan olmasıyla, Türkiye'ye karşı tutumlar yeni bir hız kazanmıştı. Fransa seçimleri, sosyalistleri iktidara ve Mitterand'ı Devlet Başkanlığı'na getirmişti. İspanya'da demokrasiye geçildikten sonra, askerler parlamentoyu basma girişiminde bulunmuşlardı. 1982 yılı başlarında bu kez Polonya'da askerler rejime el koydular. Tüm bu olayları sert tepkilerle karşılayan AT'nin, Türkiye'deki askeri rejime “tekil bir örnek” olarak bakması zorlaşmıştı. Türkiye'de askeri rejime olumlu bakılması, bu ülkelerdeki antidemokratik güçlere bir ivme kazandırma tehlikesi taşıyordu. Bu ise İspanya ve Portekiz'deki sosyalist iktidarın, en büyük korkularından biri olarak nitelendirilmiştir.³⁰¹

Tepkiler askeri yönetimin uygulamalarından kaynaklanıyordu. Bu uygulamaların büyük bir bölümü, “terörü önleme ve asayiş sağlama” kapsamındaydı. AT bunları, insan, azınlık ve demokratik örgütlenme hakları ile demokratik ilkelere aykırı buluyordu. Demokratik rejimi yeniden kurma yolundaki askeri yönetimin girişimleri ise, AT'nin tepkisini çeken çok önemli bir başka alandı. AT, bu girişimleri kafi derecede demokratik içerikten yoksun, askeri müdahaleler içeren girişimler olarak yorumladı.³⁰²

MGK, Ekim 1981'de siyasal yeniden yapılanma için ilk adımı attı ve yeni anayasa taslağını hazırlaması için bir danışma meclisi atadı. Bu sırada bir yasa çıkarılarak, bütün siyasal partiler feshedildi, arşivleri de dahil olmak partilerin bütün varlıklarına el konuldu.

5 Kasım 1981'de Batı Almanya Dışişleri Bakanı ve darbeden bu yana Ankara'ya gelen ilk Batılı devlet adamı olan Hans Dietrich Gensher'in resmi bir ziyarette bulunmasıyla birlikte rejimin tecrit durumu sona erdi. Genscher, baskı önlemlerinin Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden çıkarılmasına yol açabileceğini söyleyerek genarelleri uyardı. Fakat, aralıkta ABD Savunma Bakanı Caspar Weinberg'in Türkiye'ye gelmesi ve daha fazla vaadde bulunması, rejimin kendisine olan güvenini ve kararlılığını güçlendirmiştir.³⁰³

³⁰¹ Tekeli, İlkın; **a.g.e.** s.50

³⁰² Tekeli, İlkın; **a.g.e.** s.51

³⁰³ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.219

Askeri idarenin hazırladığı anayasa 7 Kasım 1982 tarihinde referanduma sunuldu ve “Hayır” kampanyasının yasak olduğu oylamada, % 91.4 oyla kabul edildi. Kenan Evren de cumhurbaşkanı oldu.³⁰⁴ Bu anayasa Türkiye’de anarşi ve teröre karşı 12 Eylül yönetiminin öngördüğü reçete olarak nitelendirilmiştir.

Yapılan yasal düzenlemelerle birlikte gerçekleştirilen Anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasası ile getirilen mekanizmaları hemen hemen tümüyle sınırlamış ve kısıtlamıştı. Bu sınırlama ve kısıtlamaların gerekçesi, toplumu “aşırı politize” olmaktan çıkarmaktı. Bu nedenle de, tüm düzenlemelerin en önemli sonuçlarından biri, ilgili örgüt, kuruluş ya da kuruma, “siyaset yasağı” getirmek oluyordu. Düzenlemelerin ikinci bir sonucu, ilgili örgüt, kuruluş ya da kurumun üzerindeki merkezî denetimin artırılması ve özerkçe davranma alanının kısıtlanması ve sınırlandırılması idi. Bir başka sonuç da, hem toplumsal, hem siyasal, hem de ekonomik bakımdan kişisel ve örgütsel hakların karşısında devletin daha güçlü kılınması olarak nitelendirilmiştir.³⁰⁵ Diğer taraftan 82 Anayasası cumhurbaşkanının yetkilerini yürütmeye ortak olacak şekilde artırarak yarı-başkanlık sistemine benzer bir durum yaratmıştı. Cumhurbaşkanı halkın oylarıyla seçilen Başbakanın üstünde olacak ve bazı yürütme işlerini üstlenecekti. Yeni sisteme göre, Cumhurbaşkanı'nın Genelkurmay Başkanı'yla olağan görüşmeleri de Başbakan'la aynı düzeyde “haftada bir” hale getirilmişti.³⁰⁶

MGK'nın bileşimini ve işlevlerini köklü biçimde değiştiren 1982 Anayasası'dır. O tarihe kadar sivil üyelerin çoğunlukta olduğu Kurulda, sivil ve askeri üyelerin sayıları siviller aleyhine eşitlenmiştir. Anayasa, bakan üyelerin belirlenmesini yasa koyucuya bırakmamış, bizzat kendisi belirlemiştir. Buna göre, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanacak kurulun sivil kanadında Başbakan, milli savunma, İçişleri, dışişleri bakanları;askeri kanadında ise Genelkurmay Başkanı, kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanları ile Jandarma Genel Komutanı bulunmaktadır. Görüldüğü gibi, bir yandan sivil üyelerin sayısı azaltılırken, diğer yandan Jandarma Genel Komutanının katılımıyla asker üyelerin sayısı artırılmıştır. Yeni düzenlemeye, Bakanlar Kurulu ile ilişkiler ve görevler açısından bakıldığında, Kurulun bileşiminde görülen radikal dönüşümü bu

³⁰⁴ Akkoyun; **a.g.e.** s.212

³⁰⁵ Kongar; **a.g.e.** s.199

³⁰⁶ İba; **a.g.e.** s.262

düzeylerde de görmek mümkündür. Anayasada çizilen genel görev tanımı içinde “tavsiye eder” ibaresi yeniden “bildirir”e dönüşmüştür. Ama Bakanlar Kurulu, Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararları öncelikle dikkate alınması şeklinde düzenlenmiştir.³⁰⁷

Ayrıca 12 Eylül yönetiminin hazırlamış olduğu 1982 Anayasasına bakıldığında Atatürk Milliyetçiliği kavramının anayasanın ilk maddeleri içerisinde Cumhuriyet devletinin temel esası olarak girdiği görülmektedir. Anayasa koyucu, başlangıç kısımlarında uzun açıklamaların yeterli olmadığını anlayınca, bu kez daha açık davranarak ve Türk devletinin dayandığı temel ilkelerden birisi olan milliyetçilik anlayışının Atatürk'ün kavradığı biçimde oluşmuş bir anayasal düzenleme ilkesini kesin olarak belirleme gereksinmesini duymuştur. Milliyetçilik ilkesinin ideolojik nedenlerle belirli siyasal merkezler tarafından bir yerlere çekilmesini önlemek üzere, Türk anayasa koyucusu, Türkiye Cumhuriyetinin temelini ulus devlet olduğunu, bunun ülkemizde bir ulusal devletin kurulduğunu gösterdiğini, ulusal devletin asıl dayanağının ise, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı olduğunu yeni anayasal düzenleme ile açıkça sergilemiştir. Artık, Atatürk milliyetçiliği Türkiye Cumhuriyeti anayasasında belirlenen Türk devletinin asıl özü olarak anlaşılmak zorundadır. Türkiye ile ilgili tüm değerlendirmelerde, ülkemizdeki pozitif hukuk düzeni ana dayanak noktası olacağından, Atatürk milliyetçiliği de bu doğrultuda tüm siyasal ve hukuksal değerlendirmelerde yol gösterici olacağı vurgulanmıştır.³⁰⁸

İşte bu konjoktürde değerlendirildiğinde ulus devlet anlayışı Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasında ve bütünlüğünün sağlanmasında temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordunun yapmış olduğu müdahaleler neticesinde ise ülkemiz bu anlayışın zaman zaman farklı yansımaları ile karşılaşmıştır.

³⁰⁷ Sezen; **a.g.m.** s.71–72

³⁰⁸ Çeçen; **a.g.e.** s.64

3.4. SİVİL İKTİDARA GEÇİŞ SÜRECİNDE ASKERİ VE SİYASAL YAPILANMA

1982 Anayasasından sonraki süreçte tekrar siyaset sahnesinde siviller rol alarak ordu ile birlikte bir görünüm sergilemişlerdir. Bu dönemde yaşanan Kuzey Irak Savaşı ile birlikte ordu ve iktidar arasındaki ipler gerilmiş ve Torumtay'ın istifası ile sonuçlanmıştır. Günümüzde postmodern darbe olarak nitelendirilen 28 Şubat süreciyle birlikte gerek siyasiler, gerekse askerler ülkenin temel değer ve anlayışlarını farklı farklı sorgulamaya başlamışlardır. AB süreci ile birlikte ordu içerisinde farklı yapılanmalara gidilerek bu süreç yaşanmaya devam etmektedir.

3.4.1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimi ve ANAP'ın İktidarı

Askeri yönetim 25 Nisan 1983 tarihinde siyasi faaliyetlere tekrar izin verdi. Kurulan bazı partiler hemen kapatıldı veya bazı kurucuları veto edildi. 6 Kasım 1983 tarihinde seçime ancak askeri yönetimin onayını almış partiler ve bu partilerin “veto edilmemiş” üyeleri katılabilme hakkını elde edebildi.³⁰⁹ Bu amaçla, 1983'de kendi koydukları kurallar ve veto yöntemleriyle olağanüstü rejimi kalıcı kılmak için göstermelik bir seçim yaptılar, Buna da “demokrasiye geçiş süreci” adını verdiler. Seçimlere icazetli üç partiyi Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), Halkçı Parti (HP) ve Anavatan Partisi (ANAP)'ni soktular. Amaçları kendilerinin devamı olarak emekli Orgeneral Turgut Sunalp'e kurdurttukları ve devlet partisi niteliğindeki MDP'yi iktidar yapmak, diğer iki partiye de sadık muhalefet görevi vermektir.³¹⁰ Fakat tüm bunlara rağmen Anavatan Partisi (ANAP), tek başına iktidar olmasını sağlayacak sayıda Meclis Üyeliği kazanmış ve doğal olarak yeni hükümet ANAP tarafından kurulmuştur. Seçimler sonucunda MDP üçüncü parti durumuna düşmüştür. Seçimlerin yapılması ve yeni Meclisin göreve başlaması ile birlikte, Danışma Meclisi ve M.G. Konseyinden oluşan Kurucu Meclis te ortadan kalkmıştır.³¹¹

³⁰⁹ Tekeli, İlkin; **Türkiye ve Avrupa Birliği 3, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı**, s.61

³¹⁰ İba; **a.g.e.** s.268

³¹¹ Öztürk; **a.g.e.** s.88

Demokrasinin salt seçilmiş sivil bir yönetimin kurulması demek olmadığı, aynı zamanda radikal ya da azınlık görüşleri ifade etme hakkı da demek olduğu düşüncesi, Türk toplumunun diğer kesimlerinde olduğu gibi askerler arasında da fazla destek bulmamıştı. Bu tutumlar, askeri rejimin resmen sona ermesinden sonra bile yıllarca devam eden DİSK ve Barış Derneği gibi örgütlerin, davalarında ve 1982 Anayasası'nın bazı özelliklerinde yansımalarını bulmuştu. Sonuç olarak, seçilmiş bir sivil yönetime iktidarı devretme süreci, pek çok noktada meşruluğu tartışmalı bir süreç olarak nitelendirilmiştir. Evren cumhurbaşkanı seçilirken karşısına bir adayın çıkmasına izin verilmemesi, seçimin ayrı bir konu olarak seçmene sunulmaması ya da Meclis'e getirilmemiş olması, Anayasa referandumuyla birleştirilmişti. ANAP, genel seçimlerde rahat bir çoğunluk sağlamıştı; fakat kazanması olası iki önemli partinin, DYP ve SODEP, keyfi olarak seçimlerin dışında tutulmasıyla bu olmuştu. Özal'ın yönetme hakkını, bütünüyle adil ve açık bir yarış içinde kazanmadığı için, kaçınılmaz olarak tartışmalı bir ortam yaratmıştır.³¹²

3.4.1.1. ANAP Hükümeti Politikaları

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerin ardından yeni Meclisin 24 Kasım'da toplanması ile askeri rejim 6 Aralık 1983 tarihinde resmen sona ermiştir. Özal'ın 13 Aralıkta resmen Başbakanlığa atanmasıyla da yönetim tekrar sivilere geçmiştir.³¹³

Bu dönemin hükümet programında milli savunma politikası olarak her hal ve şart altında savunmanın yapılabilmesi ve barışın sürekliliğin temin edilmesi için milli ve tarihi geleneğimiz olan ordunun varlığının esas olduğu belirtilerek ordunun en mükemmel şekilde eğitilmesi, modern silah, araç ve gereçlerle teçhiz edilmesi ve güçlendirilmesi amacıyla çeşitli imkanların sağlanması gerektiği belirtilmiştir.³¹⁴

Yeni hükümetin göreve başlaması ile birlikte; yönetim, Silahlı Kuvvetler tarafından tekrar sivilere bırakılmış; Silahlı Kuvvetler kışlasına çekilmeye başlamıştır.

³¹² Hale; **a.g.e.** s.230-231

³¹³ Koçak; **a.g.m.** s.171

³¹⁴ Erdilek; **a.g.e.** s.1043-1046

Giderek, sıkıyönetim ve olağanüstü hal uygulamaları kaldırılmaya başlanmış; sivil görevlerdeki emekli ve muvazzaf askerler, yerlerini yeni iktidarın atadığı kişilere bırakmaya başlamışlardır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ'un, Silahlı Kuvvetlerin "asli vazifesine" dönmesi konusunda gösterdiği hassasiyetin de, bu dönemde Silahlı Kuvvetlerin siyaset sahnesinden hızla uzaklaşmasında rolü olduğu belirtilmiştir.³¹⁵

3.4.1.1.1. Terörizm ve Ulus Devlet Anlayışı

1984 yılından sonra etnik bir azınlığı dayalı olarak ülkeyi bölmek üzere terör eylemleri yapan PKK giderek ağırlıklı rol oynamaya başlamıştır. Ulusal devletin temel unsurlarından biri olan ulusal kimlik geride bırakılarak yerine alt kimliklerin ön plana çıktığı bir çokkültürcülük akımı geçerli kılınmak istenmektedir.³¹⁶ Yani insanlar tek bir çatı altında birleştiği ulus devlet anlayışında çeşitli azınlıkların kendilerine has bir takım özellikler isteyerek varlıklarını devam ettirme düşüncesi içerisinde dirler. Atatürk döneminden itibaren azınlık olarak nitelendirilen Kürtler ve Türkler hep kardeşçe yaşamışlardır. Fakat Türkiye'nin güneydoğusunda ayrı bir etnik devlet kurmak üzere yola çıkan terör örgütü Kürdistan İşçi Partisi (PKK) 80'li yıllardan sonra örgütlü bir direniş göstermiştir. Bu örgütün bütün amacı, üniter ve ulusal bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı ulusal toplum yapısının bölünmesini sağlamaktır. Bu gerçekleştirilirse, ortaya çıkacak yeni, küçük toplum yapıları üzerine, kolay yönlendirilebilecek yeni devletçiklerin kurulmasının kendiliğinden gündeme geleceği düşünülmüştür.³¹⁷

1980'li yıllar da ordu ile Kürt teröristleri arasında sürekli çatışmalar olmuş ve bu çatışmalar o dönemde yeni bir askeri müdahale riskini gündeme getirmiştir. Türkiye'de, genarellerin Kürt sorununu her an iktidara el koymak için kullanabileceklerini iddia eden düşünceler ortaya atılmıştır.³¹⁸ Bu dönemde Hava Kuvvetleri'nde temizlik yapıldığına ve soruşturmaların devam ettiğine dair haberlerin çıkması ortamı karıştırmış

³¹⁵ Öztürk; **a.g.e.** s.89

³¹⁶ Çeçen; **a.g.e.** s.59

³¹⁷ Çeçen; **a.g.e.** s.59

³¹⁸ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.255

ve Olağanüstü Hal Bölgesi'nde meydana gelen olayları gerçeğe uygun olmayacak biçimde yansıtmak, bölgede yaşayan insanları endişeye sevk edecek ve güvenlik güçlerinin görev yapmalarını engelleyecek şekilde haberleri çarpıtmak ya da gerçekdışı yorumlarda bulunarak okurları yanıltmak söz konusu olduğunda, yetkililer her türlü yayını yasaklama faaliyetlerinde bulunmuşlardır ve tüm bunlar neticesinde MGK, Güneydoğu'daki sekiz ilde ilan edilen olağanüstü halin dört ay daha uzatılmasını tavsiye etmiş ve Meclis iki gün sonra uzatma kararı almıştır.³¹⁹

3.4.1.1.2. Ordu ve Siyaset Arasında Yaşanan Çözümler

29 Kasım 1987'de yapılan erken genel seçimlerinde ANAP birinci parti olarak çıkmayı başarmıştı. Ancak ANAP 1983 seçimlerindeki %45,5 oyunu koruyamamış ve oyların sadece %36'sını almıştır. Fakat seçim yasasındaki yeni düzenlemeler ile parlamentoda 292 milletvekili çıkarmıştı. Bu durumda Özal, Türkiye'de ilk defa %36 ile iktidar olmuş ve bu oy oranı ile parlamentodaki milletvekillerinin %65'ini almışlardır.³²⁰

Bu dönemde kamuoyunda ise yoğun olarak tartışılan plan şöyleydi: 12 Eylülcülerin ordunun terfi sistemine ve hiyerarşik yapısına göre 2000 yılına kadar sürecek bir kadrolaşmayı önceden hazırlamış oldukları belirtilmişti. Yani piramit sisteminin hazırlanmış olduğu ve 1988 yılından itibaren kimin hangi üst düzey komite kademesine geleceğinin önceden belirlenmiş olduğu belirtilmiştir. Necdet Üruğ'un ağustos'tan önce emekliliğini isteyerek kendi yerine kimin geçeceğini dolaylı olarak tayin etmiş olduğu belirtilmişti. Çünkü o anda Necdet Üruğ'dan sonraki en rütbeli general olan Necdet Öztörün bir aylık bir süre olsa da Üruğ'un yerine vekâlet edeceği ve ağustos'ta da Genelkurmay Başkanlığı makamına oturacağı belirtilmiştir. Diğer bazı komutanlar ise ağustos'ta emekli edilerek, Necdet Öztörün'dan sonra da kimlerin Genelkurmay Başkanı olacağının rotasının çizilmiş olduğu belirtilmiştir. Basit bir erken emeklilik olayı gibi görünen planın piramit sistemine göre mevcut hiyerarşinin devamını sağlayacağı ve zincirin gelecekteki halkalarını oluşturacağı belirtilmiştir.³²¹

³¹⁹ Ahmad; **a.g.e.** s.235

³²⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 3 Aralık 1987'den aktaran İba; **a.g.e.** s.273

³²¹ İba; **a.g.e.** s.277

Özal'ın ANAP'ın iktidar da bulunduğu dönemde sivilleşme konusundaki yapılanmalara değinilecek olursa, ordunun olağan terfi sistemi sürecinde oluşan aday zincirine hükümetlerin müdahalelerinin son derece zayıf olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu sistemi bozmaya yönelik her talebin orduya yapılan anormal bir müdahale görüntüsü oluşturacağı vurgulanmıştır. Ordu'daki bu terfi sürecine en çok müdahil olan Başbakan olarak Turgut Özal karşımıza çıkmıştır.³²²

Özal, yasal yetkisini kullanarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in desteğini de alarak küçük bir operasyonla önceden çizilmiş olan planı bozmuştur. Çünkü Özal Kenan Evren'in Necdet Üruğ-Necdet Öztörün ilişkisini sevmediğini biliyordu ve bu fırsatı değerlendirmiştir. Necdet Üruğ'dan boşalan Genelkurmay Başkanlığına Necdet Öztörün'u değil Necip Torumtay'ın kararnamesini Cumhurbaşkanıya sunmuş ve Evren'in kararnameyi tereddütsüz imzaladığı belirtilmiştir. Özal tarafından Öztörün'a büyükelçilik önerilmiş fakat kabul etmemiştir. Öztörün ise bu atamaya tepki göstererek ağustos'tan kısa bir süre önce emekliliğini istemiş ve yarıştan çekilmiştir. Ağustos'taki Yüksek Askeri Şura toplantısında da bazı yeni düzenlemeler yapılarak 12 Eylülcülerin bu uzun vadeli planlarının bozulduğu iddia edilmiştir.³²³

Özal'ın bu çıkışının Evren ve ABD tarafından desteklendiği söylenmiş ve muhalefet partileri de bu konuda Özal'a geniş destek vermişlerdir. Özal'da bu operasyonu biraz abartarak sivilleşmeye yönelik bir çaba olduğu havasını vermiş ve yeni girişimlerde bulunacağını söylemiştir. Bu arada Necip Torumtay için, ABD'nin övgüsüne mahzar bir kısım çevrelerinde orduyu politikanın dışında tutacak değerli bir komutan olduğu imajı yaratılmıştır. Üruğ sorunu ise o noktada kalmış, bir süre sonra hakkında hazırlanmış bir MİT raporu basına sızdırılarak iyice yıpratılmış ve bu rapor aynı zamanda Ordu ve MİT içindeki bir yığın çelişkiyi ve hesaplaşmayı kamuoyuna yansıtmıştır.³²⁴ Ordunun ise Özal'a belirgin şekilde bir tepkisinin olmadığı belirtilmiştir. Silahlı Kuvvetler'de terfilerin 8–10 yıl sonrasına kadar belirlendiği söylenilmiş ve o

³²² Gönültaş, Nuh; www.sonsaniye.net, (04.03.2006)

³²³ İba; a.g.e. s.278

³²⁴ İba; a.g.e. s.278

takvim bozulduktan sonra sistemde olmayanlar sıraya girerek herkes hakkına razı olmuştur.³²⁵

Ayrıca bu örneğe ek olarak Özal' ın Yüksek Askeri Şura toplantısında gerçekleştirmeyi başaramadığı örnekleri de verebiliriz. Örneğin Özal'ın 1985'te Kara Kuvvetleri Komutanı yapmak istediği kişi Orgeneral Recep Ergun'du ama bu göreve gelen kişi Orgeneral Kemal Yamak olarak belirtilmişti. Özal Recep Ergun'u Jandarma Genel Komutanı yapmak istemiş ama başarılı olamamıştır. Özal'ın zaman içinde beğendiği Orgeneral Kemal Yamak'ın görev süresini 1989'da uzatmak istediği belirtilmiş fakat bu uzatmanın gerçekleşirse dönemin 1.Ordu Komutanı Orgeneral Doğan Güreş'in emekliye ayrılacağı vurgulanmıştır. Ancak Özal'ın bu isteği gerçekleşmemiştir. Özal son olarak 1988'de Koramiral Işık Biren'in görev süresinin uzatılmasını istemiş ama görev süresi uzatılan kişi Koramiral Vural Beyazıt olmuştur. Böylece Vural Beyazıt ileride Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na kadar yükselmiştir.³²⁶

1987 seçimlerini kazanan Özal, Meclis çoğunluğunu elinde tutarak, yeni Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki durumunu da çok güçlendirmişti. Fakat, 1989 yerel seçimlerin sonucu, ANAP için tam bir yıkım oldu. Yüzde 36 ile 1987 seçimlerinin galibi olan ANAP iki yıl içinde yüzde 21'e düşerek, yüzde 28 ile birinci parti olan SHP'nin ve yüzde 24 ile ikinci parti olan DYP'nin ardından üçüncü sıraya oturmuştu.³²⁷

Anayasanın kabulüyle birlikte yedi yıllık bir süre için Cumhurbaşkanı da seçilen Kenan Evren'in görev süresinin 9 Ekim 1989'da dolacak olması Türkiye'yi demokratik rejim açısından yeni bir sınavla karşı karşıya getirmiştir. Ancak, 31 Ekim 1989'da sivil kökenli bir politikacının Cumhurbaşkanı seçilmesiyle, Türkiye'nin bu sınavı başarıyla geçtiği belirtilmiştir.³²⁸

³²⁵ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=152096> (08.08.2006)

³²⁶ Gönültaş, Nuh; www.sonsaniye.net, (04.03.2006)

³²⁷ Kongar; **a.g.e.** s.223

³²⁸ Dursun; **a.g.m.**171

3.4.1.1.3. Körfez Savaşı Süreci ve Askerlerin Tutumu

2 Ağustos 1991’de Körfez Krizi ortaya çıkmıştır. Bu kriz ile ülkenin iç politikadan dış politikaya yoğunlaşma süreci başlamıştır. Özal’ın Körfez Savaşının başından itibaren yaptığı tüm siyasi diplomatik ve askeri manevralara rağmen Kuzey Irak Sorunu ortaya çıkmıştır.

Kuzey Irak Sorunun ortaya çıkışında Özal’ın iki yönden rolü olduğu belirtilmiştir. İlki, Özal ABD Başkanı Bush üzerinde etkili olmuş ve ABD’nin ayaklanan Kürt gruplara destek vermesini engellediği belirtilmiş, dolayısıyla ABD’nin Mart 1991’de ayaklanan Kürtlere silah yardımı yapmamasının nedenlerinden biri olarak Özal’ın istek ve talepleri gösterilmiştir. Böylece Özal, ayrılıkçı Kürtlerin başarılı olmasına ve Kuzey Irak’ta kontrolü ele geçirmelerine katkıda bulunacak iki olayın, yani ABD’nin Kürtlere silah ve benzeri destek vermesinin ve Saddam Hüseyin’in düşürülmesinin önüne geçmiş olduğu belirtilmiştir.³²⁹

Bu süreçte Saddam Hüseyin’in ordusu karşısında güçsüz kalan ve ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kürtler, evlerini terk edip Türkiye ve İran sınırlarına doğru kaçmışlardır. Tüm bu gelişmeler neticesinde Özal’ın da isteğiyle bir silahlı gücün oluşturulması ve Kürtlerin Irak saldırılarından korunması fikri ortaya atılarak 688 sayılı karar çerçevesinde bölgeye Huzur Sağlama Operasyonu adı altında bir operasyon düzenlenerek, göçmenlerin sınırdan geri dönmeleri sağlanmış ve bu göçmenlerin bir kısmı Kuzey Irak’ta oluşturulan “güvenli yaşam alanları”na yerleştirilmiştir.³³⁰

Çekiç Güç 1990-1991 Körfez Savaşı sonrasında patlak veren ‘‘mülteci krizi’nin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kuzey Irak halkının Irak saldırılarından korunması amacıyla “Kalkık Horoz” ya da “Çekiç Güç” olarak bilinen uluslararası bir hava gücü kurulmuş ve bu güç daha sonra yine Özal’ın isteğiyle İncirlik hava üssüne yerleştirilmiştir. 36. paralelin kuzeyindeki Kuzey Irak bölgesinin sürekli olarak kontrol edilebilmesi için Çekiç Gücün hava kuvvetleri Türkiye’ye, yardımcı kuvvetleri de

³²⁹ Gözen, Ramazan; **Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s.

331

³³⁰ Gözen; **a.g.e.** .s.332

Zaho'ya yerleştirilmiş ve ABD, İngiltere ve Fransa'nın da katılımı ile Türkiye'nin desteğiyle oluşturulan Çekiç Gücün koruma altına aldığı Kuzey Irak “uçuşa yasak bölge” ilan edilmiş ve Irak'ın bu bölgedeki askeri faaliyetleri yasaklanmıştır⁶⁹.

Tarihi sürece bakıldığında Lozan'ın İsmet Paşa için Türk ve Kürt kardeşliğine en görünür belge olduğu belirtilerek İsmet Paşa'nın Lozan'da savunduğu Kürt ve Türk kardeşliğinin toplumun altyapısında değişmediğini, fakat üstyapıda, Türk ve Kürt milliyetçiliğinin Kürtler aleyhine bir değişme gösterdiği belirtilmektedir. Dahası tek yanlı bir milliyetçilik anlayışının Kürt gerçeğini gözardı ettiği ve dış güçlerin sömüreceği bir ortam yaratılmaya çalışıldığı vurgulanmıştır. Fakat günümüzde Milli Kurtuluş Savaşımızın Kürtlerle kardeşliğe dayanan ulusçuluğun ırkçılığa dönüştüğü şeklinde bir tablo karşımıza çıkmaktadır.³³¹

Çekiç gücün Türkiye'de bulunuşu ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Türkiye çokuluslu Çekiç Gücün Kuzey Irak'ta yerleşmesinin ve burada operasyonlar yapmasının çıkarlarına uygun olmayacağını, özellikle bölgede bir Kürt devletin kurulmasına destek verebileceği ve böylece Türkiye'nin toprak bütünlüğüne aykırı eylemlerde bulunabileceği endişesini taşıyordu. Böylesi bir gelişmeyi önlemek için, bu Gücün Türkiye'nin kontrolü altına alınması daha uygun olurdu. Yani, Çekiç Gücün İncirlik'e yerleştirilmesinin Türkiye'ye, hem bu Gücün faaliyetlerini denetleme hem de böylece Kuzey Irak'taki oluşumlar üzerinde etkili olma fırsatı vereceği düşünülmüştür.³³²

Irak'a karşı hava harekâtı başladıktan sonra, ABD ve diğer koalisyon hava kuvvetlerinin Türkiye'deki NATO üslerini özellikle İncirlik üssünü kullanmalarına izin verilmiş ve bu durum, Saddam'ın misillemelerde bulunma ve Türk silahlı kuvvetlerinin, 1918 yılından beri ilk kez, Ortadoğu'da büyük bir savaş içinde; kendini bulma riskini ortaya çıkarmıştı. Kriz, iç politikada da ordu ile hükümet arasındaki güç dengesi sorununu gündeme getirmişti.³³³

³³¹ Timur, Taner; **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s.149

³³² Gözen; **a.g.e.** s.352

³³³ Hale; **a.g.e.** s.245

Hükümet açısından Çekiç Gücün süresi böylece değerlendirilirken Türkiye’de ilk kez Genelkurmay Başkanı Hükümetin Körfez Krizin’de yürüttüğü dış politikayı benimsemeyerek istifa etmiştir. 3 Aralık 1900 tarihinde Necip Torumtay görevinden ayrılmıştır.Torumtay istifa nedeni olarak şunları ifade etmiştir.” Körfezle ilgili milli siyasetimiz de sık sık tekrarlanan Birleşmiş Milletler kararlarına uyduğumuz hususu hariç, zaman zaman değişen yorum ve görüşlerden öteye gitmemiş ve Genelkurmay Başkanlığı, Körfez krizinden itibaren dört ay süreyle hükümetin Körfez politikasını belirleyecek olan resmi siyasi direktifini bir türlü alamamıştır.Böylece “en seri ve akıcı durumlarda dahi bir değerlendirme ve koordinasyona dayanması gereken kararlar, Cumhurbaşkanı tarafından şahsi ve merkezi bir biçimde ele alınmaya başlamış ve kriz yönetimi ve karar mekanizması diye bir şey kalmamıştı.” Sonunda Özal, “kendi ihtisas ve tecrübeleri dışında bulunan askeri konularda dahi, ne harp prensiplerine ve ne de stratejiye uyan ve Kuzey Irak'a fiili olarak askeri hareketimizi öngören bazı telkin ve talepler üzerinde ısrarla durmaya başlamıştır. Bu kişisel ve keyfi politikanın yürütücüsü her vesile ile Musul ve Kerkük'ün Misaki Milli sınırları içerisinde olduğunu hatırlatmışlardır. Böylece Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Amerika'nın güçlerine dayanarak, Atatürk'ün yapamadığını yapmayı, Musul ve Kerkük'ü almayı düşlemiştir. Bölgenin etnik özelliklerini düşünerek de 'konfederasyon' ve 'federasyon' gibi formüller üzerinde bir tartışma başlatmayı denemiştir. Fakat ABD ve tüm Batı buradaki petrol rezervlerinin Türkiye'nin eline geçmesine razı olamayacağını” dile getirmiştir.³³⁴

Bu nokta da ulus devlet süreci içerisinde bu olay değerlendirildiğinde Türkiye’nin sınırlarının genişletilmesi düşünülmüş fakat ordu ise gerek diğer ülkelerin gerekse ülkemizin tarihsel sürecinden dolayı bunun gerçekleşemeyeceği üzerinde durmuştur. Orgeneral Necip Torumtay daha sonraki yıllarda Kuzey Irak'tan göçü değerlendirirken, güvenliğin boyutunu şu şekilde işaret etmiştir:³³⁵

“1991 Baharında 500.000'e yakın Türkiye sınırlarını, bir çığ gibi aşarak evleri, tarlaları ve rast geldikleri işlerine yarar herşeyi talan ve tahrip ederek topraklarımızı işgale teşebbüs etmiş ve Birleşmiş Milletlerce önlem alınıncaya kadar bu yerlerde

³³⁴ Timur; **a.g.e.** s.308

³³⁵ Koçer, Gökhan; “1990’lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası” **ODTÜ Gelişme Dergisi** , Ankara, Ocak / Şubat 2002, s.143-144

kalarak trajik sahneler sergilemişlerdir. Bir tarafta insan haklarının korunması ve diğer taraftan da bir ülkenin güvenliği, bütünlüğü ve yaşama hakkının savunulması gibi ikinci plana itilemeyecek çok haklı ulvi bir görevin bulunması, bu yeni tecavüz biçimi karşısında çok duyarlı ve karmaşık sorunlar ortaya çıkarabilecektir. Bu gibi durumlara karşı İnsan Hakları/Meşru Müdafaa dengesini sağlayabilecek çeşitli formüller ve önlemler bulunabilir ve çok önceden de bulunmalıdır. Bütün uyarılara rağmen vatan topraklarına zorla ayak basmanın son karşılığı silahtır ve hemen bütün dünyada uygulanan da budur.” şeklinde düşüncesini ifade etmiştir.

Körfez krizi, 3 Ağustos'ta Milli Güvenlik Konsey'inde tartışılırken, komutanlar adına konuşan Torumtay ılımlı bir bekle-gör politikasını savunmuştu. Asker kanadı Kuzey Irak sorunu için daha uzun vadede düşünülüp durumun değerlendirilmesi gerektiğini savunurken Özal kaba bir üslupla yanıt vererek şöyle demişti:³³⁶

“Türkiye'de pek çok şey değişti. Dış politikada korkakça ve zayıf tutum alma dönemi geçti. Bundan sonra koşullara uygun, aktif bir politika izleyeceğiz. Bu tamamen siyasi bir seçimdir.”

Torumtay yalnız bırakılmış ve Özal, kendisine bağlı “gölge genelkurmay başkanı” haline gelen emekli General Kemal Yamak'ın tavsiyelerine göre hareket etmeye başladığı belirtilmiştir. Sonunda Torumtay istifa etmiş ve pek çok kişi bu istifayı, Yüksek Komuta Kademesi'nin, tutumunu değiştirmesi için Özal'a yaptığı bir uyarı olarak yorumlanmıştır. Özal, 5 Aralık'ta bu uyarıya bir yanıt olarak basına şöyle demişti: “Hiç kimseden korkum yoktur!” şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.³³⁷

Torumtay olayı, sadece Irak'a yönelik politika konusunda Ankara'da önemli görüş ayrılıklarının bulunduğu gösterdiği için değil, kendi uzmanlık alanında bile ordunun sivil iktidarın üstünlüğünü giderek kabul etmekte olduğunu gösterdiği için de önemliydi. Birçok şeyin yapabileceği gibi bir tür uyarı yada ultimatom vermek yerine Torumtay sadece istifasını vermekle yetindi. Bu durum, Torumtay'dan sonra gelen Genelkurmay Başkanı eski Kara Kuvvetleri Komutanı Doğan Güreş tarafından da

³³⁶ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.236

³³⁷ Ahmad; **a.g.e.** s.237

açıkça benimsendi ve ordunun devlet yapısı içindeki eski ayrıcalıklı ve yarı özerk konumundan vazgeçme derecesini belirlemişti.³³⁸

Silahlı Kuvvetlerin geçmişte olduğu gibi, doğrudan veya dolaylı müdahaleler yerine meşru/hukuki yollarla tepkisini dile getirmesi ülkenin siyasal bilinçlenme düzeyinde ve demokrasi anlayışındaki belirgin olumlu gelişmeler olarak nitelendirilmiştir. Türkiye’de 1950 yılından başlayarak, 10’ar yıllık periyotlarla gerçekleşen ilk üç müdahalenin ardından dördüncü 10 yılın bitiminde 3 Aralık 1990’da ortaya çıkan Genelkurmay Başkanının istifası olayı tersine bir müdahale olarak değerlendirilmiş ve bu noktada Ordunun sivil iktidarın üstünlüğünü kabul etme olgusunun ortaya çıktığı belirtilmiştir.³³⁹

20 Ekim 1991’de yapılan erken genel seçimlerden DYP birinci çıktı. Ancak hiçbir partinin kazandığı milletvekili sayısı tek başına iktidara yetmiyordu. Türkiye için uzun koalisyon yılları başlamıştı.

3.4.2. Koalisyonlar Dönemi - Askerin Siyasi Etkinliği

DYP-SHP arasında “orta sağ” ile “orta sol” arasında özgürlükçü demokrasinin yaşatılması ve geliştirilmesi amacına yönelik bir uzlaşma gerçekleştirilmiştir. 1993’te bir değişiklik oldu ve 17 Nisan’da, Turgut Özal’ın ani ölümü ile boşalan Cumhurbaşkanlığı’na TBMM’deki üçüncü turda 244 oyla Süleyman Demirel seçildi.

3.4.2.1. Doğru Yol Partisinde Tansu Çiller Dönemi

Süleyman Demirel’in Cumhurbaşkanı seçilmesiyle DYP’de de Tansu Çiller dönemi başlamıştır. Bu dönem ANAP, DYP’nin seçmen tabanını elde etmeye yönelik bir stratejiye yönelmiştir. Bundan sonraki süreçte, Yılmaz ve Çiller’in merkez sağın liderliğini ele geçirme yarışı hızlanmıştır.

³³⁸ Hale; **a.g.e.** s.246

³³⁹ Koçak; **a.g.m.** s.172

Çiller, Genel Başkanlığa seçildikten sonra, SHP Genel Başkanı İnönü ile 49. Hükümetin protokolüne uygun olan yeni bir protokol daha imzaladı ve kurulan DYP-SHP hükümeti, 50. hükümet olarak 5 Temmuz 1993'te 432 milletvekinden 247'sinin desteği ile güvenoyu aldı. Özal'ın ölümü, Cumhuriyet tarihinde ilk defa, bir kadın politikacıya önce parti liderliğinin sonra da başbakanlığın yolunu açmıştı. Çiller'in DYP'ye genel başkan seçilmesinin altında, tarihsel olarak kırsal kesime dayalı olan bu partinin, çağdaşlaşma ve kentleşme özlemi yattığı belirtilmiştir. Nitekim, Çiller'in Başbakanlığı da Türkiye'nin dış ülkelerdeki “imajı” açısından farklı etkiler yaptı.³⁴⁰

Çiller döneminde daha sonraki süreçte ulus devlet anlayışına çeşitli etkileri olacak olan 1995 yılında AB ile Gümrük Birliği belgesini imzalanmıştır. Bu belgeyi AB yolunda giden diğer ülkelerden sadece Türkiye imzalamıştır. Gümrük Birliği; İki veya daha fazla ülkenin kendi toprakları arasında malların serbest dolaşımını sağlamaları, başka bir deyişle gümrük vergilerini kaldırmaları ve geri kalan ülkelere aynı gümrük vergilerini uygulamalarıdır. Aralarında gümrük birliği kuran ülkeler sınırlarındaki gümrükleri kaldırır. Diğer ülkelerden gelen mallara gümrük uygulanır, o gümrük tarifesi de bütün üye ülkelerde ortaktır. Gümrük Birliği'ne taraf ülkeler arasında her türlü kısıtlama ve korumacı engeller de ortadan kalkar. Ayrıca, malların serbestçe dolaşımını engelleyici miktar kısıtlaması veya kota türü sınırlamalar getiremezler.³⁴¹

1995 belgesine göre Türkiye, iç ve dış ekonomik ve ticari alanlarda AB'nin aldığı ve ileride alacağı bütün kararları uygulamakla yükümlü olmuştur. Örneğin AB'nin Japonya'ya karşı izleyeceği politikaya Türkiye'nin ekonomik kuvvetlerinde uyulması zorunluluğu getirmiştir. TSK ise bu sürece karşı çıkarak böyle bir düzenlemenin tek yanlı bir düzenleme olduğunu vurgulamıştır. TSK'ya göre Atatürkçülüğün tek yanlı bağlanmak olmadığını ve bu düzenlemenin Atatürkçü düşünce ile taban tabana zıt olduğunu belirtmiştir. AB parlamentosunun Bakanlar Konseyinin, Komisyonun Türkiye'nin içişlerine doğrudan doğruya müdahale etmekte, Türkiye'nin dış politikası konusunda (Ege, Kıbrıs), tek yanlı dayatmalarda bulunmakta olduğu

³⁴⁰ Kongar; **a.g.e.** s.263

³⁴¹ Taştan, Aynur ve Servet Avşar; **Türk Kültür ve Medeniyetleri**, Asil Yayıncılık, Ankara, 2005, s.206

vurgulanmıştır.³⁴² Kıbrıs politikasındaki sertlik, tek yanlılık ve AB içine almak için aceleci davranmasının, “ileride Türkiye’yi AB içine almama politikasının” bir sonucu olarak nitelendirilmekte, Türkiye’yi yarın içine alacak olsa, Kıbrıs’ta uyuşmazlığın çözümünü zamana yayarak, “Türkiye’nin AB’ye girişi ile eş-zamanlı olarak” kolayca çözebileceği belirtilmektedir. AB Parlamentosu’nun 15.12.1996 tarihli kararına göre Ege’deki ihtilafli bölgeler konusunda, “Türkiye’nin, Yunanistan’ın ve AB’nin Ege’deki haklarını çiğnediğini” ifade ederek Ege’yi AB’nin bir iç denizi olarak görmekte olduğunu belirtmiştir. PKK’nin terör örgütü olarak kabul edilmemesi, siyasallaştırılması çalışmaları ve AB ülkelerinden etkili destek sağlanması yönündeki görüşler de belirtilmiştir.³⁴³

Gümrük Birliği belgesiyle bağlantılı daha sonra farklı dönemlerde farklı politikalarla karşı karşıya kalınmıştır. Bağımsızlık Savaşı’mızın nedeni, Cumhuriyet’in kuruluşunun esası, tek yanlı dayatmaları ve sömürgeciliği ortadan kaldırmak olduğu belirtilerek ulus devlet anlayışına karşı bir uygulama olduğu belirtilmiştir. Zaman içinde Türkiye’nin, “tamamen AB’ye tek taraflı bir yapıya sahip duruma getirileceğini” ve artık “kemikleşecek” olan bu yapılanmanın, Türkiye’deki ulusalcı çevreler tarafından hiçbir biçimde değiştirilemeyeceği politikası içinde oldukları belirtilmektedir.

1995 yılında SHP ile SHP’den ayrılanların canlandığı CHP birleşti ve yeni CHP’nin Genel Başkanı Deniz Baykal oldu. Deniz Baykal Liderliğindeki CHP, koalisyonundan çekildi. Çiller, koalisyon ortağı aradı, bulamadı. 05.10.1995’te kurulan DYP Azınlık Hükümeti güvenoyu alamadı. 30.10.1995’te kurulan dışarıdan destekli DYP Azınlık Hükümeti artık seçim hükümetiydi.

%85’lik bir katılımın yaşandığı 1995 seçimlerinde Refah Partisi birinci parti olmuştur. ANAP ise sıralamada 3. parti olmuştur.RP’nin seçim sandığından birinci çıkması, ülkede büyük bir dalgalanma yaratmıştı. RP’nin yükselişinden duyulan kaygı siyasete yansımış, yerli ve yabancı bazı basın-yayın kuruluşları, sandıktan çıkan formülün DSP destekli ANAYOL olduğunu işlerken, liderlere RP’ye karşı ittifak çağrısı yapmışlardır.

³⁴² Manisalı, Erol; **Yirmibirinci Yüzyıl’da Küresel Kıskaç, Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, Otopsi Yayınevi, Haziran 2001, s.87

³⁴³ <http://www.kemalist.org/html/> (06.08.2006)

Hükümeti kurma görevi, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından ilk başta Erbakan'a verildi. Erbakan koalisyon arayışlarından sonuç alamadığı için görevi iade etmişti. Daha sonrasında bu görev Çiller'e verilmiş ancak o da 3 Şubat'ta görevi iade etmiştir. Demirel aynı gün görevi Yılmaz'a vermiştir.

Refah Partisinin “siyasal islam”a dayalı tutumu ve bu tutumun ulus devletin temel anlayışlarından biri olan laiklik anlayışı zedelemesinden kaynaklanan endişelerden dolayı ordu, ANAP ve DYP’nin koalisyonuna taraf olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde Meclis Başkanlığı'na DYP'lilerin desteğiyle ANAP'tan seçilen Mustafa Kalemli'nin yaptığı laikliği ve Atatürk'ü övücü konuşmasından sonra, 7 Şubat'ta seçiminden itibaren sessizliğini koruyan Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları, Meclis Başkanı'na ziyaret ederek askerlerin Cumhuriyet'in temel niteliklerine olan bağlılıklarını ve laiklik konusundaki duyarlılıklarını bildirmişler ve komutanların temennilerinin ANAYOL olduğu vurgulanmıştır.³⁴⁴

Genelkurmay Karargâhı, RP ile ANAP arasındaki yakınlaşmadan rahatsız olmuştu. Yılmaz, RP ile ilişkilerini derinleştirmiş, neredeyse hükümeti kurmak üzere olduğu belirtilmiştir. Bu arada liderler bakanlıklar konusunda anlaşmıştı. 17 icracı bakanlığın 8'i ANAP'ta, 9'u RP'de kalacağı belirtilmişti. Genelkurmay, RP-ANAP ilişkisinin derinleşmesi ve Yılmaz'ın demeci üzerine bir elçi ile hükümete mesaj gönderme kararı almıştı. Elçi MHP lideri Alpaslan Türkeş'ti. Türkeş, TBMM Başkanı Kalemli'yi ziyaret ederek RP ile ANAP koalisyonunun kurulması halinde kötü şeyler olacağını söylemişti. Başkana askerlerin böyle bir hükümetin kurulmasını istemediğini belirterek temennilerinin ANAYOL Hükümeti olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu gelişmeler üzerine ANAYOL Hükümetinin kurulması hızlanmıştır.³⁴⁵

Ayrıca bunlara ilave olarak Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı ve Jandarma Genel Komutanı Teoman Koman'ın, TBMM Başkanı Mustafa Kalemli üzerinden devreye girmelerinin bu koalisyonu bıçak gibi kestiği belirtilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin siyasi partiler alanına ilk ciddi ve ürkütücü müdahalesi olarak nitelendirilmiş ve bu durumun Mesut Yılmaz'ın kulislerde, “Ordunun temennisi

³⁴⁴ Akpınar, Hakan; **Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s.35-36

³⁴⁵ Akpınar; **a.g.e.**, s.36-37

Anayol'du" sözleriyle doğrulanmış olduğu belirtilmiştir.³⁴⁶

Bu olaydan sonra ortaya çıkan tabloda ordunun siyasi partiler sistemi üzerindeki etkisinin fiili bir varlığa dönüşmüş olduğu ifade edilmiştir. 24 Aralık seçimlerinden sonra RP'nin önemli bir milletvekili oranıyla meclise girmesi, RP'li bir hükümet ihtimali, Yılmaz'ın Kürt meselesi konusundaki çıkışları ve bu çıkışları siyasi söyleminin parçası kılma çabaları sistem üzerindeki askeri vesayet halinin araçların etkinliğine yansıdığı belirtilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin İran'ı işaret ederek RP'yi hedefleyen açıklamaları, ANAP-RP koalisyonu görüşmelerine doğrudan müdahale ederek engellenmesi sonucunda ANAP-DYP koalisyonu ortaya çıkmıştır.³⁴⁷

3.4.2.2. ANA-YOL Dönemi

Bu gelişmelerin ardından 3 Mart 1996'da ANAYOL Hükümeti kuruldu. Başbakan Mesut Yılmaz olurken DYP Lideri Tansu Çiller hükümet dışında kalmış, onun yerine Nihat Menteşe Başbakan Yardımcısı görevini almıştır.

Toplumsal dinamiklerin tamamen dışında duran ve siyasi asayiş mantığının bir sonucu olarak kurulan Anayol Hükümeti döneminde askeri otoritenin artan bir biçimde siyasal yaşamda ağırlığını hissettirdiği gözlemlenmiştir. Bu dönemde askeri otorite, ilk kez doğrudan bir üslubu benimseyerek sistemin tüm dengelerini etkilemiştir. MGK'dan sonra Genelkurmay Başkanlığı da, özellikle dış politika konusunda siyaset üretimine doğrudan katılmaya başlamış; silahlanma ve kaynak mobilize etme konusunda sivil iktidarı aradan çıkaran doğrudan girişimlerde bulunmuş; yine, istenmeyen aktörlere, ya yasal yollardan ya da iletişim, istihbarat, basın-yayın gibi araçlar üzerinde yönlendirici denetim kurarak müdahale edilmiştir ve Kürt meselesinde olduğu gibi bazı hayati sorunlara ilişkin reform önerileri konusunda tanımlayıcı ön adımlar atılmıştır.³⁴⁸

Körfez Savaşı sonrası ortaya çıkan gelişmeler, Türkiye'nin tehdit algılamasında, Güney'i öncelikli değerlendirmesi sonucunu doğurmuştur. Körfez Savaşı sonrası ortaya

³⁴⁶ Bayramoğlu, Ali; **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.45

³⁴⁷ Bayramoğlu; **a.g.e.** 51

³⁴⁸ Bayramoğlu; **a.g.e.** s.52

çıkan gelişmelerin Türk karar alıcıları tarafından değerlendirilmesi çerçevesinde “ulusal çıkar” yeniden tanımlanmış, bu tanımlama Türkiye'nin toprak bütünlüğü'nün ve lâik rejimi'nin tehdit altında olduğu ve bu tehdidin de büyük ölçüde Güneyden, yani Ortadoğu bölgesinden geldiği saptaması üzerine oturtulmuştur. Böylece Ortadoğu bölgesi ile ilişkilerde güvenlik kaygıları ön plana çıkmıştır. Türkiye'nin güvenlik hesaplarında daha önce öncelikli bir bölge olmayan Ortadoğu, 1990'lı yıllarda birinci dış güvenlik meselesi olarak ilân edilmiştir. Bu değerlendirmenin Türk siyasal ve asker seçkinlerinin büyük bir çoğunluğu tarafından paylaşılmasına karşın, bunun sonucu olarak bölgeye ilişkin politikalarda köklü bir değişikliğe gidilmesi ve inisiyatif alınması Ordunun girişimi ile olmuş, Genelkurmay, bu dönemde karar verme sürecinde ağırlık kazanmıştır. Öte yandan, Ortadoğu bölgesinden kaynaklandığı ileri sürülen sorunların hem ordunun kendisinin bekçisi olarak tanımladığı, ülkenin toprak bütünlüğüne, hem de lâik rejime yönelik olmaları, Ordunun müdahale etme isteğini arttırmıştır. Bütün bunların bir sonucu olarak, bu dönemde Ordu, Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Ortadoğu politikasının belirlenmesinde, alışılmışın çok üstünde doğrudan ve belirleyici bir rol oynamıştır. Gerçekten Genelkurmay, örneğin İsrail'le stratejik işbirliğinin geliştirilmesinde başat aktör olmuştur.³⁴⁹

Bu dönemin önemli olaylarından biri de Türkiye-İsrail Askeri İşbirliği Anlaşmasıdır. ANAYOL döneminde imzalanan bu antlaşma da siyasi iktidarın Ortadoğu politikasındaki tercihleri rol oynamamıştır. Dönemin Milli Savunma Bakanı Oltan Sungurlu'nun “içeriğinden habersizim” dediği bu Anlaşma, Genelkurmay Başkanlığının uluslararası askeri anlaşmaları imzalama yetkisi ve siyasi görüşleri çerçevesinde, askeri otorite tarafından imzalanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı kendisine devlet karar mekanizmaları içinde özerklik veren yetkilerinden bir tanesini ilk kez böyle doğrudan bir şekilde devreye sokmuş ve ilk kez bu denli önemli iç ve dış siyasi sonuçları olabilecek bir sahada kullanmıştır. Böylece Silahlı Kuvvetlerin hiçbir partinin tartışma konusu yapamadığı yasal yetkilerine dayanarak, iç politikadan dış politikaya sistemin tümünü askeri politika ve asayiş mantığıyla şekillendirmeye başladığı belirtilmiştir.³⁵⁰

³⁴⁹ Koçer; **a.g.m.** s.133

³⁵⁰ Bayramoğlu; **a.g.e.** s.54

Bu arada hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra Meclis, Refah partisinin verdiği, TEDAŞ ihalesindeki yolsuzluklarla ilgili olarak Çiller aleyhindeki bir soruşturma önergesini gündeme almaya karar vermiştir. ANAP bu konuda, ortağı DYP'nin Genel Başkanına destek vermedi. Yılmaz, yolsuzlukların üstüne gitmeye kararlı olduklarını belirtmiş ve TOFAŞ ihalesi ile ilgili olarak soruşturma açılması kararı almıştır. Böylece, DYP'nin desteği ile Başbakan olan Yılmaz, ortağını Yüce Divana götürecek olan yolu açmıştır.³⁵¹

Siyasetin mantığına aykırı olan bu model uzun ömürlü olmamıştı ve tam bu sıralarda, Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi'nin başvurusu üzerine, ANAYOL hükümetinin aldığı güvenoyunu iptal etmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu iptalinden önce, DYP zaten koalisyondan çekilme kararı almıştı. Bu gelişmeler üzerine, Yılmaz'ın Başbakanlığındaki ANAYOL Hükümeti 6 Haziran günü istifa etmiş ve yeni hükümeti kurma görevi yeniden Erbakan'a verilmiştir. Bu arada Refah ile DYP arasında temas başlamıştı ve daha ortaklık kurulmadan, Çiller aleyhindeki “örtülü ödenek soruşturması” Refah desteği ile reddedilmiştir.³⁵²

3.4.2.3. 28 Şubat Sürecine Doğru

“Dönüşümlü Başbakanlık” formülü ile ve ilk sıra Erbakan'da olmak üzere kurulan Refah-DYP koalisyon, 8 Temmuz günü TBMM'de, 265 ve bir çekimsere karşı, 278 ile güvenoyu aldı. Yeni kabinede, Erbakan Başbakan, Çiller ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmuştu.³⁵³

Refahyol iktidarının, “Siyasal İslamı” gündemin başına oturtması, özellikle de “insanların inançlarını yaşayabilmesi” sloganı ile TSK'nın dikkatini çekmiştir. Çok partili dönemde, 1950'lerde başlayan İslami Uyanış, giderek hız kazanmıştır ve 1990'larda sosyalist ve demokratik güçlerin artan etkisi karşısında endişeye kapılan tutucular, dini ideolojik bir güç olarak kullanmaya başlamışlardı³⁵⁴ ve bunun siyaset

³⁵¹ Kongar; **a.g.e.** s.274

³⁵² Kongar; **a.g.e.** s.274

³⁵³ Kongar; **a.g.e.** s.274

³⁵⁴ Ahmad; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s.255

sahnelerine taşınması ve en etkili görülmesi süreci Refah-Yol döneminde gerçekleşmiştir. Tarikat- ticaret- siyaset üçgenindeki örgütlenmelerin güçlenmesi neticesinde Ordu; tarikat- ticaret- siyaset üçgenindeki Cumhuriyet karşıtı çabaları dikkatle izlemiştir. Bu çabaların karşısına çıkmıştır. İşte bu noktada ordu bu iki partinin koalisyon kurmasına izledikleri politikalar neticesinde tereddütle bakmıştır. Fakat Refahyol Hükümeti döneminde yaşanan sorunlara, Genel Kurmayın izlediği strateji olan “Ulusun bilinçlenmesini” sağlayarak direndiği belirtilmiştir.³⁵⁵

Hükümet iktidara geldikten sonra 23 Temmuz 1996’da Genelkurmay’da hazırlanan brifing ile orduyla ilk kez buluşmuştu. Bu brifingde Çekiç Gücün uzatılması, AB üyeliğinin gündeme gelmesi, askıda kalan tayin kararnameleleri, çeşitli iç ve dış tehditler, terörle mücadele konuları yer almıştır.³⁵⁶ Rahatsızlıklar, dolaylı mesajlar olarak iletildi. “İç ve Dış tehditler” bölümünde “Atatürkçü, laik ve demokratik düzenin ortadan kaldırılmasına ilişkin bölücü ve aşırı dinci faaliyetlerle ilgili endişeler” vurgulandı. “Çevresel-Askeri Politik Durum Değerlendirilmesi” başlıklı bölümde de İran’ın Türkiye’deki aşırı dinci örgütlenmelere doğrudan destek verdiği ortaya konuluyordu.³⁵⁷ Bütün bunlar askerin hükümete belli konularda mesajları idi.

Türkiye ile İsrail arasında 26 Ağustos 1996’da da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. 1990’lı yıllarda, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde, uluslar arası ortamın ve her iki ülkenin sahip olduğu ortak çıkarlar etkili olmuştur. Türkiye açısından temel belirleyici unsur, uluslar arası ortamın zorlamasıyla Ortadoğu’da girdiği arayıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin İsrail politikasındaki değişimin en önemli nedeninin güvenlik endişesi olduğu söylenmiştir.³⁵⁸

Örneğin eski Genelkurmay 2. Başkanı Çevik Bir, Türkiye ve İsrail için, “bulundukları bölge ve ötesine barış istikrar temini gibi pozitif stratejiler üretebilecek” ve “güvenlik tüketen değil, güvenlik üreten ülkeler” değerlendirilmesini yapmaktadır. Bir askeri yayına göre de “laik düzenleri, demokratik yapıları, gelişmişlik düzeyleri ile

³⁵⁵ <http://www.add.org.tr/index.php> (05.08.2006)

³⁵⁶ Bayramoğlu; **a.g.e.** s.64

³⁵⁷ Akpınar; **a.g.e.** s.74–75

³⁵⁸ Koçer; **a.g.m** s.131

Türkiye ve İsrail, bölgede birbirine benzeyen iki ülkedir ve bu nedenle işbirliği olanakları geniştir.” Yine, aynı değerlendirme çerçevesinde, oldukça fazla benzerlikleri olan bu iki ülkenin işbirliğine gitmeleri de doğal olarak nitelendirmiştir.³⁵⁹

İsrail, Orta Doğu’da askeri, ekonomik ve teknolojik alanda büyük bir güç olduğunu kanıtladığı belirtilmiştir. Ortadoğu’ya yönelik TSK’nın bu girişimleri ülkenin bütünlüğü içerisinde karşılıklı etkileşimler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye’nin sınır güvenliğini sağlayacak bir istikrarda sağlanmış oluyordu.

Refah yol Hükümeti döneminde Erbakan’ın İran ve Libya’ya yaptığı yurt dışı gezileri, özellikle Cumhurbaşkanı ve Silahlı Kuvvetler de büyük rahatsızlık uyandırmıştır. Bu gezide Kaddafi, Türkiye’nin geleceğinin Araplarda olduğunu ve Türkiye-İsrail ilişkilerinin Araplar için büyük tehlike olduğunu belirterek bu konuda tek tesellinin RP’si hükümetinin olduğunu vurgulamış, RP’si ise ABD karşıtı bir söylev vererek Kaddafi’nin sözlerine herhangi bir cevap vermemiştir. Sonraki süreçte Başbakan Erbakan İran ile Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması imzalayacağını açıklayınca Genelkurmay tepki göstermişti ve askerlerin, İran’ın ülkemizin bütünlüğünü bozmaya çalışan PKK’ya destek verdiğini ve böyle bir antlaşmaya onay vermeyeceklerini belirtmişlerdi.

28 Şubat sürecine gelinceye kadar Başbakanlık ta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, Sincan Belediye Başkanının düzenlediği Kudüs Gecesi ve bunun neticesinde ordunun Sincan’da resmi geçit yapan tankları 28 Şubat MGK toplantısından önce giderek tansiyonu yükseltmiştir. TSK’nın, 28 Şubat 1997 müdahalesi ile siyasal islamın yükselttiği kimlik politikalarına karşı belirli bir yaşam tarzını ve rejim kimliğini tercih ederek, siyasal alanda bir tasfiyeye başvurduğu belirtilmiştir. Refah Partisinin gerek siyasi, gerek ekonomik anlamda siyasi islam düşüncesinden dolayı neticede MGK, 28 Şubat 1997’de yayınladığı bildirisinde (Bknz Ek I) laiklik karşıtı atmosferi çok sert biçimde eleştirmiş ve İslamcı kadroların yayılmasını durdurmak ve devrim yasalarını uygulamak için gerekli önlemlerin alınmasını hükümetten istemiştir.³⁶⁰

³⁵⁹ Koçer; **a.g.m.** s.132

³⁶⁰ Oran, Baskın; “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan/ Haziran 1999, s.152

28 Şubat MGK toplantısında, askeri kanat tarafından laik, demokratik rejim için öncelikli tehdit haline geldiği savunulan irtica tehlikesi karşısında alınması gereken tedbirler, hükümete “yaptırım” sözcüğünü de içeren bir “tavsiyeler paketi” olarak sunulmuştur.³⁶¹

MGK’nın 28 Şubat 1997 günkü toplantısında alınan kararlar ve irtica tehdidini önlemeye yönelik uygulamalar konusunda Akpınar’a göre 28 Şubat resmi ideolojinin bir savunma refleksi biçiminde değerlendirilmiş ve bazı komutanların da ifade ettiği gibi 28 Şubat, Türkiye’de gözlenen radikal dinci akımların yarattığı yeni konjonktürde, siyasi sistemi korumak için Türk Silahlı Kuvvetleri’nin gösterdiği refleksin, siyasi zemine taşınan mücadelesinin adı olarak nitelendirilmiştir. Bu süreç, kültürel ve toplumsal üstyapıda kendilerine yer edinerek, sistemi var eden ekonomik altyapıya egemen olmaya çalışan; toplumsal-kurumsal ilişkileri yeniden dönüştürme hedefiyle hareket eden İslamcılarla, resmi ideolojinin çatışma dönemidir. 28 Şubat, resmi ideolojinin savunma refleksinin değişen konjonktürdeki adıdır. “Başka bir ifadeyle 28 Şubat, tarihsel perspektif içinde bakıldığında, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri var olan çağdaşlık çizgisi ile bu çizgiye direnen ve Cumhuriyet’in temel değerleriyle mutabık kalmayan çizgi arasındaki bir hesaplaşma” olarak nitelendirilmiştir.³⁶²

Diğer taraftan 28 Şubat’ın bir “hukuk kaosu” olduğunu ifade eden Çandar’a göre demokrasi mantığı içinde yeri tartışmalı da olsa, Türkiye’de MGK’nın anayasal bir kurum olduğunu ifade eder. Ancak Çandar, anayasaya göre MGK’nın konumunun öncelikle “danışma” sınırları içinde kaldığını kaydetmektedir. O’na göre, 28 Şubat sürecinde MGK’nın görüşme tutanakları ve kararlarının gizliliği ilkesine uyulmamıştır. Gazetelerde yayınlanan kararlarda “yaptırım”dan söz edildiğini belirten Çandar, böyle bir yetkinin bulunmadığını savunarak ortaya çıkan manzaranın yasal olmadığını ileri sürmüştür. Ordunun demokratik rejimlerde “siyaset dışı kalması gerektiği” görüşünden hareket ederek 28 Şubat’ı anti demokratik bulunlara göre bu süreç, “Türkiye’de yaşanan askeri darbeler halkalarından dördüncüsünü” oluşturmuştur. Klasik darbelerden farklı olarak bu darbe, en özgünü ve en uzun süreye yayılanı olması açısından “postmodern

³⁶¹ Yüksel, Erkan; **28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1551, Eskişehir, 2004, s.151

³⁶² Akpınar; **a.g.e. s.82**

darbe” olarak nitelendirilmiştir.³⁶³ Coşkuna göre yaşananlar, TSK’nın ya da MGK’nın “görev sahasına” girmemektedir. Anayasal bir kurum olan MGK, Bakanlar Kurulu açısından “danışma kurulu” dur ve aslında MGK’da alınan kararların, hükümetin uyması gereken zorunluluklar olmadığı belirtilmiştir. Kararların uygulanması için Başbakan dışında kimsenin, “bunları uygulayın” diye baskı yapmaya hakkının olmadığını belirtmiş ve bu dönemde MGK’ya hükümet üstü vasıfların yüklendiği belirtilmiştir.³⁶⁴

TSK’nın 28 Şubat 1997 müdahalesinin ve onun ardından başlattığı merkez sağı yeniden yapılandırma hareketinin hedefi RP idi. Kurucu ideoloji, mevcut konjonktürde bir “öteki”nin, yani RP’nin varlığının itmesiyle cumhuriyetçi bir refleksle “irtica”yı temel iç güvenlik tehdidi konumuna yükselttiği belirtilmiştir.³⁶⁵

Laik rejimin çizgisini zorlayan girişimler karşısında demokrasiye yapılan “balans ayarı” hakkında Orgeneral Çevik Bir’in müdahale sonrası Washington Post muhabirine verdiği demeç ise şu şekildedir:

“Biz Silahlı Kuvvetler olarak anti laik akımları yok etmeye birinci öncelik veriyoruz. Bu akımlar orduya bile sızmaya çalışıyor. Laiklik karşıtı tehdit, 12 yıldır süren PKK tehdidinden daha ciddi duruma gelmiştir. MGK kararları üzerinde, MGK’nın bütün üyeleri görüş birliğine varmıştır. Bunlar mutlaka uygulanmalıdır. Aksi halde ülkenin geleceği çok olumsuz etkilenecektir. Askeri darbenin olumsuz sonuçlar yarattığını biliyoruz. Demokratik kurumların baskısı ile MGK kararlarının uygulanacağına inanıyoruz.”³⁶⁶

Genelkurmay Başkanlığı, 29 Nisan 1997 günü gazetecileri toplayarak, yeni durumun tahlilini, temel programını ve stratejisini ilan etmiştir.³⁶⁷ Milli Askeri ve

³⁶³ Çandar, Cengiz; **28 Şubat Postmodern Darbe Geçidi’nde (1996–2000) Çıktık Açık Alınla**, Timaş Yayınları, İstanbul, 20001, s. 98

³⁶⁴ Coşkun, Müslim; “ Türkiye’nin hak etmediği karanlık dönem 28 Şubat”, **Milli Gazete** (28 Şubat–3 Mart)

³⁶⁵ Cizre, Ümit; “ Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.171

³⁶⁶ Akpınar; **a.g.e.** s.231

³⁶⁷ Perinçek, Doğu; **28 Şubat ve Ordu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2000, s.95

Strateji kavramındaki değişiklik ile gericilik ve bölücülük olarak belirlenen iç tehdidin dış tehdidin önüne geçtiği belirtilmiştir. Genelkurmay ise, MGK'ya yaptığı Cumhuriyet Devrimi Kanunlarını uygulama önerisiyle, Kemalist Devrim mevzularını savunmaya kararlı olduğunu açıklamış³⁶⁸ ve Silahlı Kuvvetlerin tepeden tırnağa değişeceğini ifade edilmiştir.

28 Şubattan itibaren Mayıs ayı sonuna kadar Refahyol Hükümetinin düşürülmemiş olması ve Hükümetin Sultanahmet Mitingiyle iktidarda kalmaya devam edeceğinin işaretini vermesi üzerine, Silahlı Kuvvetler 'de Ordunun iradesini daha yaygın bir biçimde ortaya koyacak bir girişimde bulunmuştur. Yüksek Askerî Şura'yı irticai faaliyetleri görüşmek üzere olağanüstü toplantıya çağırması ve bu tavrıyla Silahlı Kuvvetler, Hükümeti devam ettirmemek kararlılığını ve niyetini böylece ortaya koymuş olmaktadır.³⁶⁹

Genelkurmay Başkanlığının 1997 yılı Haziran ayında basına verdiği ikinci brifingde TSK İç Hizmet Kanununun 35. maddesinde geçen “Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak” hükmü çerçevesinde silaha başvurabileceğini açıklaması, hem askerin kararlılığını, hem de TBMM ve hükümetin otoritesinin oluştuğunu göstermektedir.³⁷⁰

Bütün bu gelişmelerin sonucu olarak siyasi krizin yükselmesi ve bir darbe beklentisi içerisine girilmesi ve ayrıca Çiller'in ısrarlı tavrı RP, DYP ve BBP'nin aralarında bir protokol imzalamalarına sebebiyet vermiştir. Buna göre Erbakan, Başbakanlık görevini Çiller'e bırakacaktır. Nitekim Erbakan, imzalanan bu protokol gereğince 18 Haziran 1997 tarihinde istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştur.

3.4.2.4. Anadol-D Hükümeti

Cumhurbaşkanı, 55.Hükümeti kurma görevini 20 Haziran 1997 tarihinde ANAP Lideri Mesut Yılmaz'a vermiştir. Her ne kadar 278 milletvekilinin Yılmaz Hükümetine

³⁶⁸Perinçek; a.g.e. s.97

³⁶⁹Çandar; a.g.e. s.109

³⁷⁰Bayramoğlu; a.g.e. s.184

güvenoyu vermeyeceği kamuoyuna açıklanmış olsa da DYP ve RP'den gelen ard arda istifalarla, denge Yılmaz lehine değişmiş ve güvenoyu için yeterli çoğunluk sağlanmıştır. Nitekim, ANAP, DSP, DTP'den oluşan 55. “Anasol-D Hükümeti” Temmuz ayında Meclisten güvenoyu almıştır.³⁷¹ Yeni hükümetin “Genelkurmay’ın isteği doğrultusunda kurulduğu ve MGK kararlarını uygulayacak güdümlü ve vesayetçi bir hükümet” olduğu yönünde nitelendirmeler yapılmıştır.

Anasol-D Hükümetinin önünde dört hedefin olduğu belirtilmiştir. Bunları sıralayak olursak;³⁷²

Birinci olarak, Refahyol hükümeti sırasında devlet içinde dal budak sarmış; şariatçı atamaları düzeltmek ve devleti, “dine dayalı kurallara göre” yönetmek, yeni kadroları tasfiye etmek.

İkinci olarak, “sekiz yıllık eğitim” gibi, “şariatçı gelişmeleri uzun dönemde durduracak” ciddi yapısal önlemleri almak.

Üçüncü olarak, ayyuka çıkmış olan yolsuzluk iddiaları ve “devlet-mafya-politikacı” üçgeni hakkındaki soruşturmaları derinleştirmek ve “temiz toplum özlemine” uygun yasal, idarî ve siyasal süreçleri başlatmak.

Dördüncü olarak, ülkeyi bir erken seçime götürmek için gerekli hazırlıkları yapmak, yani, nüfus sayımı, seçmen kütüklerinin yeniden düzenlenmesi, partiler ve seçim yasalarındaki değişikliklerin gerçekleştirilmesi gibi işleri bağlamak.

ANASOL-D Hükümeti işbaşında iken 1997 sonbaharında Milli Güvenlik Siyaset Belgesini yeniden yazdırmışlardır. 31 Ekim 1997'deki MGK toplantısında iki kitapçıktan oluşan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (Bknz EK 2), devletin resmi politikası haline dönüştürülmüştür. Doğu Perinçek'e göre Milli Güvenlik Siyaset Belgesi ile “28 Şubat'tan farklı olarak Türk Milliyetçiliği'ni ırkçılığa dönüştürmek isteyen güçler de ülke içi tehdit” olarak kabul edilmiştir. İrticanın ve ülkücü milliyetçiliğin çözüm

³⁷¹ Koçak; **a.g.m.** s.188

³⁷² Kongar; **a.g.e.** s.294

zorunluluğunu doğurmuştur. Bu yönelişi sekteye uğratan olarak PKK'nın büyük devletlerin Kürt sorununa müdahalelerini kışkırtan uygulamaları göstermiştir.³⁷³

Devletin gizli anayasası olarak nitelendirilebilecek olan Milli Savunma ve Güvenlik Belgesi'nin içeriğinin kamuoyuna sunulması da 28 Şubat sürecinin doğal bir uzantısı olarak nitelendirilmişti. Türkiye'nin öncelikli tehdit unsuru olarak irticayı ve bölücülüğü eşdeğer kabul eden, Silahlı Kuvvetler partisinin siyasal programı MGSB, hiçbir yasa, genelge ve yönetmeliğin kendisine aykırılık taşımayacağını, kamu kuruluşlarınca belirlenen çerçeve dışında hareket edilemeyeceğini söylüyordu. 28 Şubat'ta yapılan MGK toplantısı sonrasında MGK Genel Sekreterliği'nin yaptığı açıklama hükmü dahi çizilen çerçevenin ne denli açık olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin 1997 yılı içinde, AB'ne tam üye olarak listesine girmeyi öncelikle bir hedef olarak sürdürdüğü böyle bir dönemde resmi ve sivil kurum ve kuruluşların bu sürece katkıda bulunması gerekli olduğu, bu sebeple; Demokrasimiz hakkında kuşkulara yol açacak, Türkiye'nin yurtdışındaki imajını ve itibarını zedeleyecek her türlü spekülasyona son vermek gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik, demokratik, insan haklarına saygılı, sosyal bir hukuk devleti olduğu yönündeki temel ilkelerinin Anayasa'mızın ve Devletimizin teminatı altında olduğu, rejimin; kendisine ve geleceğine yönelik tartışmaların, içinde bulunduğumuz ortamda Türkiye'ye yarardan çok zarar verdiği değerlendirilmiş, bu konuda alınacak ve alınması gereken tedbirler uygun bulunarak bu tedbirlerin Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verilmiştir.³⁷⁴

MGSB'de Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır” sözleri dış politikaya ilişkin eski bakışın korunduğuna dair bir izlenim yaratmaktadır. Bu çerçevede Suriye ve Yunanistan'ın adının anılması ise bu kanıyı güçlendirmektedir. Fakat, belgede yer alan maddelerden birinin özellikle ikinci bölümün geleneksel dış politikadan uzaklaşmaya başlandığına dair önemli ipuçları sunmaktadır; “Türk Cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır.” Anılan ülkelerde yaşanmakta olan iç mücadeleler nedeniyle yönetimlere verilecek desteğin, açıkça taraf olmak

³⁷³ Perinçek; a.g.e. s.133

³⁷⁴ Gökmen, Özgür,” 28 Şubat: Bir Batılılaşma Restorasyonu Mu?” www.tulp.leidenuniv.nl/content , (30.03.2006)

anlamına geleceği belirtilmektedir.³⁷⁵

Ayrıca İslamiyet ve milliyetçilik konularında Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana sürdürülen resmi görüşün terk edilmesi gereksinimi doğarken; bu yönde bir eğilim güç kazanmaya başlamıştır. Bu durum dikkate alındığında, anılan bölgede çeşitli İslamcı çevrelerin etkinlik sağlamasının bir tür tesadüf olmadığı tüm açıklığıyla ortaya çıkmaktadır. İslamcı güçlerin özellikle Asya'daki etkinliği ülke içi dengeleri alt üst etmeye başladığından siyasal alanda şiddetli çatışmalar başgösterdi. Türkiye dış politikasındaki yeni eğilimin gereksinimlerini karşılayan İslamcı çevreler belki farklı dönem hükümetlerinde kabul görebilir. Fakat, bu durumun Silahlı Kuvvetler tarafından kabullenilmesini beklemek olanaksızdır. İşte bu nedenle Genelkurmay her yeni brifingde, yeni bir konsept açıklamaktadır. Bunlardan biride “Batı Harekat Konsepti”dir. Tayin edilen konseptin uygulanabilmesi ve gerçekleştirilmei için de “Batı Çalışma Grubu”(BÇG) adında bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Bu dönemde irticai faaliyetleri izlemek amacıyla Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği bünyesinde kurulmuştur. Batı Çalışma Grubu, Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan tüm kararların takibini de üstlenmiştir.³⁷⁶ MGK tarafından yönlendirilen BÇG'nin öncelikli hedefleri arasında 'İslami' olarak nitelenen tabela holdingler bulunmaktadır. Bu dönemde BÇG tarafından hazırlanan raporlarda “Yeşil Sermaye” veya “İslamcı Sermaye” olarak tanımlanan holdinglere denetleme otoriteleri tarafından ciddi bir baskı uygulanmış ve bu kurumların yatırım yapmak için devlete yaptıkları tüm başvurular reddedilmiştir. Hazine, SPK ve Maliye uzmanları dışında istihbarat birimleri tarafından da yakın takibe alınmışlardır.³⁷⁷

Türkiye'nin dünya ile ilişkilerinin güçlendirilmesi yönündeki görüşlerini MGSB'nde dile getiren askerler, ancak devlet denetiminde bir kurum aracılığıyla İslamiyet'in dış politikadaki etkinliğini kabul edebilirler. 28 Şubat'ta alınan “Kuran kursları Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmelidir” ve “Atatürk inkılaplarına sadık din adamları yetiştirmek için eğitim kurumları Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun

³⁷⁵ Şen, Serdar; **Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına**, Civi yazıları Yayınevi, İstanbul, 2002, s.58

³⁷⁶ Balcı, Muharrem; **MGK ve Demokrasi, Hukuk Ordu ve Siyaset**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, Kasım 2000, s.239

³⁷⁷ <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php> (07.08.2006)

ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır” kararı, ilk etapta ülke içine yönelik düzenlemeler olmakla birlikte, devlet kontrolunda etkinliği artmış, donanımlı bir Diyanet İşleri Teşkilatı dış politikada da önemli görevler üstlenebilir. Bunun dışındaki çözümlerin ordu tarafından desteklenmesini bekleme gerçekçi görünmüyor. Çünkü, diğer çözümler askerlerin ideolojisi ve kültürü ile çelişeceği gibi, dışarıya yönelik dinsel zemindeki açılımlı kontrol dışına çıktığı taktirde içerideki etkilerini/sonuçlarını denetlemek ise neredeyse olanaksızlaşır.³⁷⁸

Ordunun dış politikada asli rotası MGSB'ndeki ilgili maddelerde şöyle çizilir; “Türkiye'nin Batı'ya dönük yüzünde hiçbir değişikliğe gidilmemelidir. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir. Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dahil ekonomik çabalar artırılmalıdır.” Ayrıca Türkiye'nin çevresindeki komşularından Türk Cumhuriyetleri'ne kadar geniş bir ilgi alanından bahsedilir. Ordunun önüne koyduğu dünya ile bütünleşmeye yönelik ekonomik çabaların artırılması hedefinin Türkiye'nin müttefikleriyle ilişkilerine dair bir yönü olduğu kadar, içeride sermaye grupları arasındaki dengeleri etkileyecek niteliğe de sahiptir.³⁷⁹

Tüm bunların neticesinde resmi ideolojinin içeriğindeki dönüşümün zorunlu hale geldiği görülmektedir. MGSB'nde yer alan “Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir” şeklindeki tespit ve “kamusal alana kaymamak koşuluyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır” şeklindeki öneriler, resmi ideolojinin değişim sancılarının yaşandığının bir başka göstergesidir. Anadolu üzerinde tek bir milletin varlığı tezinden bu noktaya gelinmesi önemli bir değişimin habercisi olarak nitelendirilmiştir.³⁸⁰

ANASOL-D Hükümeti döneminde “Rejim aleyhtarı, irticai faaliyetlerle mücadele” için Başbakanlık bünyesinde “Başbakanlık Uygulamayı Takip ve Koordinasyon Kurulu (BTK)” ya da kamuoyunda bilinen adıyla “Sivil Çalışma Grubu”

³⁷⁸ Şen, Serdar; **Geçmişten Geleceğe Ordu**, Alan Yayıncılık:85, İstanbul, Mart 2000, s.139

³⁷⁹ Şen; **Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına**, s.60

³⁸⁰ Şen; **a.g.e.** s.61

kurulmuştur.

Başbakan Yılmaz' ın BTK çalışması sonraki süreçte, Ordu-Hükümet çatışmasının nedenlerinden biri olarak gösterilmiştir. “İrticai ile mücadele” sürecinde ANAP tabanından gelen tepkiler sebebiyle gerileyeceğini düşünen Yılmaz'ın bu mücadelede askerleri devreden çıkararak kendine ve tabanın tepkilerine uygun bir irtica mücadelesi için hazırlık yaptığı belirtilmiştir.³⁸¹

ANASOL-D Döneminde, 1982 yılında çıkarılan kılık kıyafetle ilgili yönetmelik uygulamaya konsa da ciddiyetle izlenmediği için yine asker üyelerin konuyu MGK gündemine sık sık getirdiklerinin gözlemlendiği belirtilmiştir. O dönemlerde Türban Krizi nedeniyle üniversitelerde asker destekli türban yasağı ile ilgili brifingler verilmiştir.³⁸²

Ayrıca bu dönemde hükümet ile ordu arasında tayin terfi krizi çıkmıştır. Çevik Bir 28 Şubat sürecinin mimarlarından olarak değerlendirilmiş ve Çevik Bir'e Genelkurmay Başkanlığı yolunun açılabilmesi için ordu içerisinde yapılandırmalara gidileceği belirtilmiştir. Bu olay da hükümet ile ordu arasında tartışmaya neden olmuştur.

Bu dönemde askerler hükümeti by-past ederek Rektörler'e irtica brifingi verdikleri gibi yine hükümeti atlayarak Demirel'e irticai brifingi verdikleri belirtilmiştir. 17 Mart'ta Demirel'e brifingde terör, bölücülük, AB ile ilişkiler, Kıbrıs, TSK'nın modernizasyonu ve asıl önemli konu olarak irtica konularına değinilmiştir. Aynı gün Başbakan Yılmaz'ın ANAP Meclis Grubu'nda önemli bir konuşma yaparak “irtica ile mücadelede de askerleri hizaya getirecek” mesajlar verdiği belirtilmiştir. II. Sivil Muhtıra'da denilen bu konuşmayı Yılmaz'ın Asker vesayetini kırarak seçmenin nabzını tutmak. 8 Yıllık Temel Eğitim Kanunu'nun getirdiği kötü imajı silmek, BÇG'nin varlığından rahatsızlık, “Ara rejim” iddiasının önünü kesmek ve seçim hükümeti planını bozmak, Baykal'ın “Ara rejim” iddialarına, 1-2 gün beklenilmesine rağmen ordudan

³⁸¹ Kocabaş, Süleyman; **Postmodern Darbe Süreci 28 Şubat'a Doping**, Vatan Yayınları, İstanbul, Haziran 1993, s.19

³⁸² Kocabaş; **a.g.e.** s. 27

cevap gelmemesi 27 Mart'ta gelecek sert kararları önlemek adına yaptığı belirtilmiştir.³⁸³

Başbakan Yılmaz'ın 17 Mart konuşması kamuoyunda askerlere karşı büyük bir etki yaratmış ve bu etkinin neticesinde askerler balans ayarı ya da 20 Mart 1998 Muhtırası adıyla bir duyuru yayınlamıştır. Bu duyuru da aşağıdaki konulara değinilmiştir.³⁸⁴

1) Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görev ve yetkileri ile konumu Anayasa ve yasalarla tespit edilmiştir ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ferdi bunun bilincindedir.

2) Türk Silahlı Kuvvetleri bütün mensupları ile demokrasiye bağlı yüce milletin emrinde, çağdaş değerlerin ve dünyadaki gelişmelerin bilincinde olarak, hiçbir farklı düşünceye sahip olmaksızın, şerefli görevlerinin başındadırlar. Bu inançla, hiçbir art niyet ve düşüncesi olmaksızın, ülke bütünlüğü ve halkımızın güvenliği için içte ve dışta canını dişine takarak pek çok çeşitler pahasına mücadeleye devam etmektedir.

3) Türk Silahlı Kuvvetleri anayasamızda belirtilen Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan cumhuriyetimizin temel niteliklerinin öncelikle korunmasını her türlü siyasi mülahazanın üzerinde görmektedir.

Bu nitelikleri ve ülkemizin bütünlüğü ile geleceğini tehdit eden ve irtica ile mücadele, bu ülkede hür ve bağımsız yaşamak isteyen her vatandaşın en büyük öncelikli görevidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri anayasa ve yasaların kendisine verdiği görevleri, bundan önce olduğu gibi bundan sonra da eksiksiz olarak yerine getirmeye devam edecektir. Bu hususta kesin kararlıdır ve bunu yaparken de hiçbir kimsenin bu görevini hatırlatmasına ihtiyacı yoktur.

³⁸³ Kocabaş; a.g.e., s. 100

³⁸⁴ Kocabaş; a.g.e., s. 116

4) Türk Silahlı Kuvvetleri yüce milletimizin güvenine mahzar olan bütün cumhuriyet hükümetlerine bağlıdır, saygı duyar ve başarılarını mutlulukla karşılar.

Ancak; makamı, konumu ve görevi ne olursa olsun, hiç kimse kişisel menfaatleri ve siyasi ihtirasları uğruna, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni yasal görevi olan ülke güvenliğine yönelik bölücü ve irticai gelişmelere karşı mücadele azminden vazgeçirerek, zayıflatacak, tereddüte düşürecek veya kararlılığını gölgeleyecek hiçbir tavır, tutum, beyan ve telkinlerde bulunamaz.

Türk Silahlı Kuvvetleri ayrıca, bu tarz tartışmaların devamının ülkenin demokratik yapısına ve milli menfaatlerine son derece zararlı olduğu düşüncesini taşımaktadır.

5) Bazı talihsiz beyanlarda olduğu gibi, Türk Silahlı Kuvvetleri bir tehdit değil, aksine ülkemiz için bir güvencedir. Türk Silahlı Kuvvetleri, dün olduğu gibi bugünde yüce milletin kendine duyduğu güven ve itibara gölge düşürecek hiçbir davranış içinde olmamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri gelecekte de her türlü siyasi mülahazanın dışında olarak bu tutum ve davranışını sürdürecektir. Bundan hiç kimsenin kuşkusu olmamalıdır.

Askerin “Duyuru” medyanın “Muhtırası” dediği açıklama Yılmaz'ın 17 Mart tarihinde konuşmasına bir cevap niteliği taşımıştır.

Tüm bunlar neticesinde sonuç olarak REFAHYOL Hükümeti döneminde merkez sağ da tek parti olabilmek için Çiller ile mücadele den Yılmaz darbe söylentilerini en çok ön plana çıkaran lider olarak belirtmiştir. Yılmaz'a göre 28 Şubat Kararları hükümete verilmiş bir muhtıra olarak nitelendirilmiştir. Yılmaz, darbe söylentilerinin ön plana çıktığı 15 Haziran günü Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan habere göre “REFAHYOL”un neden olduğu gidişe Genelkurmay'ın daha fazla seyirci kalmayacağı açıklamasında bulunmuştur. Başbakanlığı döneminde de Yılmaz, 28 Şubat Kararları'nın bazılarını uygulamaya geçirmekte zaman kaybetmemiş. Ancak bazı kararlar uygulamakta ise “iş ağırlandı” izlenimini vermiştir. Bu nedenle MGK toplantılarında

Yılmaz da “uyarı” almıştır. Dolayısıyla ANAP'ın da irtica tehdidinin rejim için en önemli tehlike olarak kabul ettiğini ve bu konuda alınması gereken önlemleri ortaya çıkardığını vurgulamasının doğru olmayacağı belirtilmiştir. Buna da neden olarak ANAP'ın tabanındaki dindar kesimin oylarını yitirmekten korktuğu için kararsız kaldığını ve daha önceki pek çok siyasi partinin yaptığı gibi kimi zaman oy kaygılarıyla irticaya ödünler verdiği gösterilmiştir.³⁸⁵

Bu arada Anayasa Mahkemesi, sekiz aylık yargılama sonunda RP hakkında beklenen kararını 16 Ocak 1998 günü açıklamıştır. Yekta Güngör Özden'in yaş haddinden emekliye ayrılmasının ardından yerine seçilen Ahmet Necdet Sezer'in başkanlığında kapatma davasını görüşen mahkeme, ikiye karşı dokuz oyla, “Refah Partisi, laik Cumhuriyet ilkesine aykırı eylemleri saptandığından kapatılmıştır” kararını almıştır.³⁸⁶

Aralık 1997 Lüksemburg zirvesi, Komisyona verdiği direktifle Türkiye'nin AB'ye katılımını sağlamak için bir strateji taslağı hazırlanacağı ve “AB'nin Lüksemburg Kararları karşısında Türkiye ile KKTC arasındaki özel ilişkilerin geliştirilmesi yolunda hükümetçe başlatılan çalışmaların her alanda sürdürülmesi üzerinde görüş birliğine varıldığı” ifade edilerek, “Hazar-Kafkas enerji havzasını petrostratejik analizi ve enerji nakil hatları projesi hakkındaki çalışmaların Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesi için gerekli tedbirlerin alınması” uygun bulunarak, bu görüşün Bakanlar Kurulu'na bildirilmesine karar verildiği vurgulanmıştır. Toplantıda ayrıca, Türkiye üzerinden Avrupa ülkelerine insan kaçakçılığı olaylarında Türkiye'nin üs olarak kullanılması ve bu olaylar bahane edilerek Türkiye aleyhine başlatılan siyasi amaçlı kampanyaların önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması üzerinde görüş birliğine varıldığı belirtilmiştir.³⁸⁷

ANASOL-D Hükümetinin son dönemlerinde ise Avrupa Birliği'ne üyelik görüşmelerin başlaması için 11 Aralık 1998'de Kopenhag'ta siyasi kriterler belirlenmiştir. Kopenhag Kriterlerinde Türkiye gibi birçok Avrupa ülkesindeki ulusal

³⁸⁵ Yüksel; a.g.e. s.222

³⁸⁶ Yüksel; a.g.e. s.139

³⁸⁷ Yüksel; a.g.e. s.140-141

azınlıklar ile ilgili bölümde ulus toplumun içinde yaşayan Kopenhag'da Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtının 1990 yılında yapmış olduğu toplantının sonucunda açıklanan siyasal belge tümü ile Kopenhag belgesi olarak adlandırılmaktadır. Altı bölüm ve kırk maddeden meydana gelen bu önemli siyasal belgenin altıncı bölümü ulusal azınlıklar ile ilgili bulunmaktadır. Türkiye gibi, birçok Avrupa ülkesini de zorlayan bu belgenin ulusal azınlıklar ile ilgili bölümünde ulus toplumu içinde yaşayan etnik azınlıklar da ulusal azınlık statüsünde kabul edilerek, ulusal toplumdan ayrı olarak kendi varlıklarını sürdürmeleri için birçok kültürel hak tanımakta ve herkese ulusal vatandaşlık dışında bir alt kimlik seçerek ayrı bir ulusal azınlığa ait olma hakkı getirilmektedir. Bu kişilerin hem ulusal vatandaşların haklarına eşit olarak sahip olmaları, hem de seçtikleri alt kimliğin azınlık kültürünün kültürel haklarını elde etmeleri Kopenhag ilkeleri ile sağlanmaktadır. Ulusal azınlıklara ait olmayı seçme durumunun hiçbir dezavantaj yaratmayacağı ayrı bir madde olarak düzenlenmektedir. Ulusal azınlıklara mensup kişilerin, alt kimlikli yeni durumlarında kendilerini her yönden geliştirme hakkı tanınmaktadır.³⁸⁸

Avrupalıların Kopenhag kriterleri ile ilgili olarak ileri sürdükleri en can alıcı olanları, Türkiye'de fazlasıyla tartışılan ulusal azınlıklar konusu ile ilgili düzenlemelerdir. Bu ilkeler, Türkiye Cumhuriyetinin Lozan Antlaşmasında düzenlenen hukukî ve siyasî yapısını değiştirebilecek önemli düzenlemelerdir. Lozan Antlaşması Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu bütün dünyaya onaylatırken, yeni bir hukukî düzenleme getirmiştir. Buna göre, Türkiye sınırları içinde yaşayan bütün insanlar eşit statüde vatandaş olarak kabul edilmiş, yalnızca Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Süryaniler gibi farklı dinden gelen cemaatlere yani genel olarak gayrimüslimlere hukuken azınlık statüsü tanınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu siyasal model ile bütün yirminci yüz yıl boyunca devam etmiş ama etnik toplulukların da azınlık statüsüne alınmalarını ve böylece Lozan'dan gelen modelin değiştirilmesini, Avrupa Birliğine girişin ön şartı olarak dayattığı belirtilmiştir.³⁸⁹

İşte ordu bu noktada izlemiş olduğu ulusal çizgi çerçevesinde Türkiye'nin kültürel bütünlüğü konusunda da ulusal kültürel kimliğin korunmasının esas olduğunu

³⁸⁸ Çeçen; a.g.e. s.47

³⁸⁹ Çeçen; a.g.e. s.46

vurgulamıştır. 55. Hükümet programında ordu ve savunma ile ilgili olarak şunlar belirtilmiştir;Ulusun ve vatanın bekası ile doğrudan ilgi nedeni ile Silahlı Kuvvetler'le ilgili yatırım harcamaların kısılmasının mümkün olmadığı belirtilerek bu nedenle Silahlı Kuvvetlerin modernizasyon gayretlerinin stratejik hedef planlarına uygun olarak yürütüleceği ve on yıllık tedarik planlarının yasama organından geçirilmek suretiyle uygulamalanmasına işlerlik kazandırılacağı belirtilmiştir. Savunma sanayiinde dışa bağımlılığın azaltılma hususunda her türlü faaliyetin destekleneceği belirtilerek Silahlı Kuvvetlerimizin çeşitli ülkelere eğitim tecrübesi aktarması yanında, bu ülkelerin Silahlı Kuvvetlerinin teçhizinde savunma sanayii ürünlerimizin ihracına yönelik her türlü gayretin sarf edileceği ifade edilmiştir.³⁹⁰

ANASOL-D Hükümeti, 25 Kasım 1998'de Mesut Yılmaz hakkında Türkbank İhalesine fesat karıştırma iddiasıyla verilen gensoruya hükümetten desteğini çeken CHP'de destek verince erken seçim yolu ortaya çıkmıştır.

3.4.2.5. DSP Azınlık Hükümeti

DYP'nin de desteğiyle DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit Başbakanlığındaki azınlık hükümeti, 18 Nisan 1999'da Erken Genel Seçim'e kadar iktidarda kalmıştır. 16 Şubat 1999'da Öcalan ABD'nin yardımıyla yakalanıp yargılanmak üzere Türkiye'ye getirilmiştir.³⁹¹

3.4.2.6. DSP-MHP-ANAP Koalisyon Hükümeti

Demokratik Sol Parti, Milliyetçi Hareket Partisi ve Anavatan Partisi, 57. Cumhuriyet Hükümeti'ni oluşturmak suretiyle, ülke sorunlarına istikrar içinde çözüm üretme ve sorumluluğunu birlikte üstlenerek bir “uzlaşma ve atılım hükümeti” olarak çalışacaklarını belirtmişlerdir.³⁹²

³⁹⁰ http://www.yerelsecim.com/55_hukumet.htm (07.08.2006)

³⁹¹ Akşin, Sina, Bülent Tanör ve Korkut Boratav; **Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 1980–2003**, Kelebek Matbaacılık, İstanbul, s.176

³⁹² Şen; **Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına**, s.174

18 Nisan sonuçlarıyla birlikte yapılan ilk değerlendirme, milliyetçiliğin yükselişi ve milliyetçi partilerin kaçınılmaz iktidarı şeklindeydi. MHP ve DSP yükselen milliyetçi dalganın kendilerini iktidara taşıdığını kabul etmişti. Milliyetçilik yeni hükümetin meşruiyet zeminini güçlendiren en önemli unsur olarak nitelendirilmiştir.³⁹³

DSP Koalisyon Hükümeti döneminde 10 Aralık 1999 günü sonuçlanan AB'nin Helsinki Zirvesi'nden Türkiye'yi adaylığa kabul etmek kararı çıkmıştır. Avrupa Birliği'nin Helsinki'de Türkiye'yi aday olarak göstermesi Türkiye içinde yeni düzenlemeler olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin; dinin siyasallaştırılması, PKK'nın siyasallaştırılması ve Güneydoğu sorunu ve son olarak Atatürkçülük olmak üzere geçmişe dayalı üç ögesi bu süreçte karşımıza çıkmaktadır. Ordunun bu konularda yaklaşımı ise şöyle değerlendirilebilir. Ordunun, Türkiye'nin ulus devlet çerçevesinde bütünlüğün korunması konusunda oldukça duyarlı olduğu belirtiliyor. Ordu, PKK konusunda siyasallaşmaya karşı durumda ve Güneydoğu'da yeni ayrıcalıkların yaratılmasını istemediklerini belirtmektedir. Atatürkçü düşüncenin “ulusalcı ve laik” özelliklerinin farklı boyutlarda farklı sonuçlar çıkardığı vurgulanmaktadır.³⁹⁴

DSP Koalisyon Hükümeti döneminde kabul edilen AB'ne adaylık sürecinde ordu tarihsel süreçten beri özellikle Ege, Kıbrıs, Kürt ve Ermeni konuları ile ilgili olarak ulus ve laik devlet anlayışı doğrultusunda çeşitli yaklaşımlar sergilemiştir. Kıbrıs ile ilgili olarak Türklerin Rumlar tarafından özellikle 1974 yılından itibaren yaptıkları politikalar karşısında TSK ulus devlet anlayışı ile Kıbrıs'ın da ülke topraklarının bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Ayrıca diğer bir taraftan Ermenistan tasarısı çerçevesinde Doğu Anadolu üzerine yapılan değerlendirmeler, Kürdistan tasarısı çerçevesinde ise Güneydoğu Anadolu'nun PKK'nın da fonksiyonuyla ayrı bir bağımsızlık olma girişimleri ülke dışında çeşitli politikalarla yönlendirildiği için bu süreçte ordu, politikada ki ağırlığını kritik, ulusal dış politika konularında hissettirmektedir.³⁹⁵

³⁹³ Şen; a.g.e. s.107

³⁹⁴ Manisalı; *Yirmibirinci Yüzyıl'da Küresel Kıskaç, Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye*, s.68

³⁹⁵ Manisalı; a.g.e. s.69

Koalisyon Hükümeti Döneminde Kasım- Aralık 2000 yılında Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlandı. Türkiye'nin tam üyeliğe yönelik ön şartlara ve kriterlere (Kopenhag Kriterleri) uyum sağlaması için, AB-Türkiye ortaklık ilişkisi planı çizilmiştir. Türkiye'nin ilk Katılım Ortaklığı Belgesi Konsey tarafından Mart 2001'de kabul edilmişti. Bu belge ile Ordu üzerindeki sivil kontrolün, AB ülkelerindeki uygulamalarla aynı çizgiye getirilmesini sağlamak, sivil makamların özellikle milli güvenlik stratejisinin oluşturulması ve hayata geçirilmesi alanlarında denetleyici işlevlerinin tümüyle yerine getirebilmesini sağlamak amaç edinilmişti. Belgede, özellikle Kopenhag siyasi kriterlerinin önemi vurgulanmıştır. Kıbrıs konusu, ifade özgürlüğüne ilişkin hukuki ve anayasal güvencelerin güçlendirilmesi, toplantı ve şiddete yönelik olmayan gösteri yapma özgürlüğü, işkenceyle mücadele, sivil toplumun gelişiminin desteklenmesi, Türk vatandaşlarının ana dilde yayın özgürlüğü, idam cezasının kaldırılmasıyla ilgili anayasal ve hukuki düzenlemeler yer almıştır.³⁹⁶

Sonra ki süreçte DSP-MHP VE ANAP'ın koalisyonun yaptığı DSP lideri Ecevit'in başkanlığındaki 57'inci hükümet döneminde, Ekim 2001 yılında gerçekleştirilen Anayasa'nın 35. maddesini kapsayan değişikliklerden birisi de 118'inci madde hakkındadır. 3 Ekim 2001 günü Genel Kurul'da kabul edilen düzenlemeye göre, MGK kararlarının "tavsiye" niteliğinde olacağı ve "öncelik taşımayacağı" hükme bağlanmış, ayrıca Başbakan yardımcıları ile Adalet Bakanı da MGK üyesi yapılmıştır. Böylelikle Kurul'daki sivil-asker dengesi, siviller lehine değişmiştir.³⁹⁷ AB'nin 2002 yılında yayınlanan İlerleme Raporu'nda, "Milli Güvenlik Kurulu, resmen bir tavsiye organıdır; ama oradan çıkan kararlar tavsiyeden daha büyük ağırlık taşır. Kurulun sivil üyelerinin sayısını arttırdınız; fakat bunun çok fazla etkisi yoktur; çünkü sivillerin sayısının arttırılması uygulamada değişiklik yapmamıştır, askerlerin büyük bir etkinliği vardır." şeklinde düşüncelerini ifade etmişlerdir.³⁹⁸ Buradan şöyle bir değerlendirme yapılacak olursa AB, kurulun bileşiminden daha çok, Kurul aracılığı ile askerlerin siyasi iktidar etkisine yönelmiş durumdadır. MGK bağlamında asıl üzerinde durulması gereken nokta, AB'nin ne istediğinden çok, bu isteğin Türkiye'nin gereksinmelerine

³⁹⁶ <http://www.abmerkezi.org.tr/belgeler/katilimortakligi.doc> (07.08.2006)

³⁹⁷ Yüksel; a.g.e. s.191

³⁹⁸ <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak> (05.08.2006)

uygun olup olmadığıdır.³⁹⁹

57. Hükümet Programında Atatürk'ün önderliğinde kurulan laik, demokratik, hukuka bağlı Türkiye Cumhuriyeti Devletini, dışarıdan ve içeriden gelebilecek her türlü tehlikeye karşı koruyacağını, Atatürk ilke ve inkılâplarını her alanda pekiştirilerek, din ve vicdan hürriyetinin de teminatı olan laiklik ilkesinin gereği olarak kutsal din duygularının devlet işlerine karıştırılmasını, siyasal amaçlarla ve çıkar hesapları ile istismarını önlemekte kesin kararlı olduklarını belirtmişlerdir. Atatürk'ün, Türk kültürünü esas alan ve her türlü ırk, din ve mezhep ayrımcılığını ve yayılmacılığı reddeden insancıl ve barışçı milliyetçilik anlayışı, ulusal birliğimizin ve ülke bütünlüğümüzün başta gelen güvencesi olduğu bu programda ifade edilmiştir.⁴⁰⁰

3.4.2.7. AK Parti Dönemi

3 Kasım 2002 günü gerçekleştirilen seçim ise koalisyon hükümetleri dönemine son vermiştir. RP ve daha sonra kurulan FP kökenli isimlerin öne çıktığı yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), girdiği ilk seçimde aldığı yüzde 34,28'lik oy oranı ile birinci parti olmayı elde etmiştir. Meclis'te yer alabilen tek muhalefet partisi ise yüzde 19,39'luk oy oranı ile CHP'dir.

18 Kasım 2002 günü başbakanlık görevini, siyasi yasağı nedeniyle seçime katılamayan parti lideri Recep Tayyip Erdoğan yerine, parti üyelerinden Abdullah Gül devralır. Yasaklılık süresinin sona ermesinin ardından Erdoğan, 9 Mart 2003 günü yapılan Siirt Milletvekili Yenileme Seçimi ile milletvekili olmaya hak kazanmıştır. Bunun üzerine Genel Başkanı Erdoğan'a devreder.⁴⁰¹

2002 yılı sonunda AKP iktidara gelmesiyle kendisinden önceki hükümetin başlattığı kapsamlı reform sürecinin temposunu arttırmış ve ordunun iç politikada etkisinin sınırlandırılmasını, silahlı kuvvetlerin ve savunma sanayisinin aldıkları ödenekler konusunda daha fazla sorumlu tutulmalarını ve MGK'nın rolünün yeniden belirlenmesi tedbirlerini içeren uyum paketlerini çıkarmıştır. Ayrıca revize edilmiş Katılım Ortaklığı

³⁹⁹ Sezen; **a.g.m.** s.81

⁴⁰⁰ <http://www.belgenet.com/hukumet/program/57-1.html> (06.08.2006)

⁴⁰¹ <http://www.belgenet.com/secim/3kasim.html> (09.04.2006)

Anlaşmasıyla (Mayıs 2003), Sivillerin askerler üzerindeki kontrolünü AB üyesi ülkelerdeki uygulamayla aynı düzeye getirmek üzere, MGK'nın işlevlerini uyarlayarak AB'nin MGK'nın çalışma tarzı ile ilgili endişelerini gidermeye yönelik yedinci uyum paketi hazırlanmıştır. (Ağustos 2003) .Yedinci uyum paketi ile MGK günümüzdeki şeklini almıştır.⁴⁰²

Ayrıca bu dönemde devam eden Irak Savaşı ile ilgili olarak ülkemizin bütünlüğü konusunda MGK'nın toplantısında barışçı yolların denenmeye devam edilmesi ve anayasamızın 92. maddesinin aradığı uluslararası yasallık koşullunun gerçekleşmesine bağlı olarak, TBMM'nce istenmeyen olası gelişmelere karşı tümüyle Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak üzere gerekli görülecek askeri önlemlere işlerlik kazandırılmasına yönelik kararların alınmasını sağlayacak adımların hükümet tarafından atılması konusunda tavsiyede bulunulması kararlaştırılmıştır.⁴⁰³

Bu dönemde MGK toplantısında (30 Aralık 2005) , AB ile ilgili olarak 16–17 Aralık 2004 günlerinde düzenlenen AB doruğunda AB üyelik müzakerelerinin başlaması için tarih verilmesini olumlu karşılamakla birlikte, üyeliği hedefleyen müzakere sürecinin, kimi olumsuz öğelerin ortadan kaldırılarak, Türkiye aleyhine ayrımcı olmayan ve koşul içermeyen, sürdürülebilir bir zeminde yürütülmesinin önemi vurgulanmıştır.⁴⁰⁴ AB ile müzakerelerin başlama tarihi olan 03 Ekim 2005 sürecinden sonraki dönemde görüşmelerde ulusal yararlarımızın gözetilmesinin önemi vurgulanmıştır.

AKP Hükümeti ile Genelkurmay arasındaki ilişki seyrine bakıldığında iktidar ile TSK'nın yüksek kademesi arasında genel olarak uzlaşmacı bir görünümün hâkim olduğu belirtilmektedir. Genelkurmay Başkanı silahlı kuvvetleri doğrudan ilgilendiren konularda ise askeri ve sivil liderler arasındaki görüş ayrılıklarının ikna ve her iki tarafı da memnun eden bir yol bulunması yoluyla giderilmesini tercih etmektedir. Buna karşılık Başbakan da askerlerin hassasiyetlerinin farkında olduğunu göstermektedir.

⁴⁰² www.cess.org/publications/occasionals/pdfs/occasionals4.pdf (05.04.2006)

⁴⁰³ <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri2003/31ocak2003.html> (04.04.2006)

⁴⁰⁴ <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri2004/30aralik2004.htm> (04.04.2006)

Hükümetin çoğu zaman askerlerin muhalefetine yol açacak düzenlemeler yapmamaya özen göstermekte olduğu vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik müzakerelerine başlaması için tarih belirlenmiş olması olumlu karşılanmakla birlikte, üyeliği hedefleyen müzakere sürecinin, doruk kararlarındaki kimi olumsuz öğelerin ortadan kaldırılarak, Türkiye aleyhinde ayırıcı olmayan ve koşul içermeyen, sürdürülebilir bir zeminde yürütülmesinin önemi vurgulanmıştır.

3.5. ULUSLAR ARASI SİSTEM AÇISINDAN TÜRKİYE

Türkiye gerek siyasi gerekse jeopolitik açıdan kavşak noktasında olan bir ülkedir. İşte bu süreçte Avrasya Stratejisi karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin bünyesinde barındırdığı imkânlarla ileriki süreçte bütün Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini daha da güçlendirerek bu stratejide yerini alabileceği belirtilmektedir. Ayrıca ülkemizde ordunun küreselleşme ve Avrupa Birliği'nin karşısında olmayıp ulusal değer ve anlayışlara sahip çıkılarak bu süreci desteklediği vurgulanmaktadır.

3.5.1. Avrasya Stratejisi ve Türkiye

Sosyalist sistemin dağılmasından sonra, Avrupa'nın doğusu ile Asya'nın batısında yer alan Avrasya bölgesinde önemli bir otorite boşluğu meydana çıkmış ve bu nedenle de Balkanlar, Kafkasya, Orta Doğu ve Orta Asya'da sıcak savaşlar yaşanmıştır. Bu olumsuz süreç, günümüzde de devam etmekte ve Avrasya'nın ortasında, merkez ülke olarak yer alan Türkiye'nin güvenliğini ciddi boyutlarda tehdit etmektedir. Dünyanın petrol ve doğal kaynaklarının önemli bir kısmının yer aldığı bu bölge de ⁴⁰⁵ ayrıca dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 75'i yaşamaktadır ve hem ekonomik girişimler hem de yeraltı zenginlikleri bakımından dünyanın fiziksel zenginliklerinin de çoğu oradadır, dünya GSMH'nin yüzde 60'ına ve bilinen enerji kaynaklarının dörtte üçüne sahip olan Avrasya ⁴⁰⁶ bölgesel kutuplaşma sürecine girmiş olan her üç merkezin rekabet ettiği bir alan durumuna gelmiştir. Avrupa Birliği, Amerikan Birliği ve Asya Birliği olu-

⁴⁰⁵ Çeçen; a.g.e. s.26

⁴⁰⁶ Şen; Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına, s. 24

şumlarının hepsi de Avrasya bölgesinde egemen olmak istemektedirler. Kutuplar arası çekişme, bölge ülkelerini sıcak savaflara ve sürtüşmelere sürüklemekte, bu alanı istikrarsız bir bölge durumuna getirmektedir. Türkiye ile beraber diğer bölge ülkeleri yeni emperyalizmin boy hedefi haline gelirken, komşu ülkeler arasında yeni yeni sorunlar çıkartılmakta ve böylece Avrasya ülkelerinin geleceğe dönük biçimde toparlanmama sorunu ortaya çıkmaktadır. Uluslararası politikanın merkezi düzeyine gelen Avrasya bölgesinin gelecekteki durumu yeni dünya düzeninin kurulmasında önemli bir rol oynayacaktır. Böylesine bir gelişmenin, bölgenin merkez ülkesi olarak en fazla Türkiye'yi etkilediği gözlemlenmiştir.⁴⁰⁷

Türkiye dış politikası son zamanlarda Avrupa Birliği üyeliği ile Avrasya stratejisi arasındaki karşılıklı göre şekillenirken, AB üyeliği konusunda yükselen taleplere rağmen Türkiye'de bölgede önemli roller vaat eden Avrasya stratejisi çerçevesinde atılan adımlar belirginlik kazanmaya başlamıştır.⁴⁰⁸

Türkiye Avrasya bölgesine yönelik amaçlarını son yıllarda açıkça ifade ederken bu konudaki faaliyetlerini de, salt içsel etkenlerin sonucu olarak gerçekleştirdiği düşünülen 28 Şubat Kararları ile başlayan süreçte atılan adımlar eşliğinde yürütmüştür. Rejim krizi, ekonomik kriz ve siyasal temsil krizi olmak üzere üç krizin kesiştiği noktada alınan 28 Şubat Kararları ile kapsamlı bir değişim süreci başlatıldığı belirtilmektedir. 28 Şubat sürecinin önemli belgelerinden biri olan Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde "Türk cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır" ifadesiyle Türkiye'nin Avrasya bölgesine yönelik ilgisi açıkça ifade edilmektedir.⁴⁰⁹ 28 Mayıs 2002'de Genel Kurmay 2. Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt da Avrasya Bölgesi Türkiye ilişkilerini şu sözlerle açıklar; "Türkiye'nin; Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgenine coğrafi yakınlığı ve ekonomik potansiyelinin yanında, bu bölgedeki toplumlarla tarih, dil, din ve etnik köken gibi kültürel temeldeki ilişkileri; bölgeye yönelik politikalarda Türkiye'yi vazgeçilmez kılmaktadır."⁴¹⁰ TSK bölgesel gelişmeler

⁴⁰⁷ Çeçen; a.g.e. s.26

⁴⁰⁸ Şen; **Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına**, s. 41

⁴⁰⁹ Şen; a.g.e. s. 45

⁴¹⁰ <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/bashalk/duyuru/Sempozyum.htm> (03.08.2006)

üzerine değerlendirme yapmakla kalmamış, aynı zamanda askeri, ekonomik, siyasal, kültürel, ideolojik boyutları bulunan stratejinin gereklerini yerine getirerek; Avrasya bölgesinde bulunan ve masrafları Türkiye tarafından karşılanan 13 ülkenin askerini eğitmeye başlamıştır.⁴¹¹

Avrasya bölgesine yönelik Genelkurmay başkanı Orgeneral Hilmi Özkök ise Avrasya'nın jeopolitik açıdan gelecek için büyük bir potansiyel oluşturduğunu belirterek Avrupa ve Asyanın tarihte ilk kez, 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından birbirine mümkün olduğu kadar çok yaklaştığını ifade etmektedir. Bu jeopolitik durumda Türkiye'nin iki kıtanın bulunduğu noktada farklı bir konuma sahip olmasıyla Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi ve Batı'yla siyasi ve ekonomik bütünleşmelerin Türkiye için önemli öncelikler olduğu vurgulanmıştır.⁴¹²

Tüm bunların neticesinde bu politikalar devam ederken Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek siyasi gerekse jeopolitik açıdan taviz vermeden izlenecek ulusal çerçeve içerisinde Yirmibirinci Yüzyılda ülkemizin çağdaş ve modern bir ulus devlet olarak yoluna devam edeceği ve yeni ortaya çıkan Avrasya bölgesinde hem ulusal devlet olarak hem de merkez ülke konumunu devam ettireceği vurgulanmaktadır.⁴¹³

3.5.2. Küreselleşme Sürecinde Ulus Devlet Anlayışı ve Orduyla İlişkisi

Küreselleşme, kökeni çok eskilere gitmesine rağmen, ileri teknolojik uygulamalar sayesinde bugün yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşmenin yeni olan yönü, nitel ve nicel boyutlarındaki değişimdir. Nicelik olarak küreselleşme ticaret, sermaye akımları, yatırımlar ve insanların ülkeler arasındaki dolaşımına meydana gelen artışı ifade etmektedir. Niteliksek olarak, küreselleşmenin politik,

⁴¹¹ <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/genel%20konular/egitim/askeriegisbirfaa/misafiraskeriper.htm> (03.08.2006)

⁴¹² <http://www.tsk.mil.tr/index.htm> (03.08.2006)

⁴¹³ Çeçen; **a.g.e.** s.78

ekonomik ve sosyal süreçleri kapsadığı belirtilmektedir.⁴¹⁴

Küresel düzende devlet, bireylerin ve toplulukların hayatlarında asgari düzeyde rol alan, daha çok denetim görevi gören; hakem rolü üstlenen; uluslar arası anlaşmazlık ve hak ihlallerinde vatandaşlarının hak ve yükümlülüklerinin takipçisi olan; şeffaf, denetime açık; hesap veren bir hizmet organizasyonu; açıklanmamış-gizli hedef ve ülkeleri olmayan; yetki ve işleyiş alanı tamamen uluslar arası normlarla belirlenmiş olan; doğal olarak her yurttaşına aynı mesafede olan, uluslar arası normatif düzenin bir acentesi ve uygulayıcısı olan organizasyon şeklinde belirtilmiştir.⁴¹⁵

Bugün için tüm ülkeler nezninde bu devlet modelinin uygulanıp uygulanmadığına bakıldığında gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde hala bu sürecin oturma aşamasının devam ettiği görülmektedir.

Küreselleşme çerçevesinde devletler farklı bir bakış açısıyla üç kategoriye ayrıldığında küresel ölçekli devlet, bölgesel ölçekli devlet ve ulusal ölçekli devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün başta ABD olmak üzere dünyadaki birkaç devletin küresel ölçekli olduğu belirtilmektedir.⁴¹⁶

Ortaya çıkan bu yenedünya düzeninde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler giderek daha net açığa çıkmaya başlamıştır. Küreselleşme sürecinde kapitalizmin yeniden yapılanmasıyla gelişmekte olan ulus devletlerin sadece ideolojik düzeyde değil, aynı zamanda askeri yönden de batılı devletlerin karşısında geniş bir manevra alanının ortaya çıktığı belirtilmektedir.⁴¹⁷

İşte küreselleşme sürecinde askeri olarak kara harekâtları ile yapılan savaşlara uçak ve füzelerin katılmasıyla ve ulus devletin kendi sınırları içerisinde sınırlarını korumaya dayalı savunma anlayışının giderek farklı boyutlara geldiği

⁴¹⁴ Toprak, Metin; **Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara,2001,s.8-9

⁴¹⁵ Toprak; **a.g.e.** s.54

⁴¹⁶ Toprak; **a.g.e.** s.59-60

⁴¹⁷ Şaylan, Gencay; **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara,1994,s.159

belirlenmektedir.⁴¹⁸

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise ülkemiz; ekonomik çıkar çatışmalarının sınır ülkesi, ideolojik çatışmaların tampon bölgesi son olarak doğu ve batı kültürleri ile din çatışmalarının fay hattı üzerinde yer almaktadır.⁴¹⁹ Fakat tüm ortaya çıkan ideolojiler neticesinde gerek etnik ve kültürel milliyetçiliğin gerekse kökten dinciliğin ulus devlet zenginleştikçe giderek yok olmaya başlayacağı belirtilmektedir. Örneğin 1919–1938 yılları arasında ülkenin bağımsızlığını elde etmesiyle birlikte ekonomik ve toplumsal kalkınma projesi gereği dünya pazarından geri durmuş, tarıma ve endüstrileşmeye önem vermiş ve tüm bunları modernleşme projesi olarak gerçekleştirmiştir. Bu oluşumlardan sonra da hem batı dünyasının kültürü ve demokrasisi hem de ekonomisi ile bütünleşmiştir. Türkiye'nin başarısının burada yattığı belirtilmiştir. Tek kritik noktanın ekonomik gelişmeyi sürdürebilmek olduğu vurgulanmıştır.

Ülkemizde küreselleşme ve ordu ilişkisine bakılacak olursa; Büyükanıt açıkça küreselleşme olgusunun kaçınılmaz olduğunu belirterek dünya düzeyindeki bir eğilimden bahsetmektedir. 28 Şubat Kararları'nın ardından Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)'nde yer verilen maddelerden biri hem bu eğilime işaret etmekte hem de ordunun bu sürece dâhil olma yönünde bir kararı bulunduğunu göstermektedir. Sözü edilen madde ise şudur; “Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik, özelleştirme de dâhil ekonomik çabalar artırılmalıdır.”⁴²⁰ Üstelik bu kararların ardından kurulan şimdiki dâhil tüm hükümetler “küreselleşme” sürecine eklemlenme yönünde görüş bildirmiş ve çaba göstermişlerdir. Küreselleşme sürecinin kaçınılmazlığından söz eden Büyükanıt küreselleşmeyi tanımlama çalışmalarında ortak noktanın “değişim” olduğunu belirtmiştir.

21. yüzyılda, küreselleşme çağında ulus devletin geçmiş yıllara göre, kendisine daha fazla gereksinim duyulan bir aktör olarak yerini alacağı belirtilmektedir. Ancak, ulusuna, halkına özgürlük, demokrasi, zenginlik ve güvenlik sağlayamayan ulus

⁴¹⁸ Şen, Y.Furkan; **Globelleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, s.231

⁴¹⁹ Manisalı; **Yirmibirinci Yüzyıl'da Küresel Kısaç, Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, s.58

⁴²⁰ <http://www.bianet.org> (05.08.2006)

devletlerinin de artık bağımsızlık, uluslararası emperyalizm veya sömürgecilğe karşı oluşun getireceği dayanışmayı öne çıkararak ayakta kalma şanslarının olmayacağını belirterek ulus devletin iç mekanizmasını koruyarak küresel dünyaya göre düzenleyerek ve küresel yönetim mekanizmalarıyla uyumlu olması gerektiği üzerinde odaklaşılmaktadır.

Ayrıca önlenemez bir hızla gelişen ve etkisini sürdüren küreselleşme rüzgarı beraberinde farklı kuralları ve değişimleri de getirmektedir. Bu kural ve değişimler tüm dünyayı hem sosyal, hem ekonomik hem de kültürel alanda sürekli ve yoğun bir şekilde etkilemektedir. Günümüzde ülkelerin ekonomik gücü küresel büyüklükteki şirketlerinin sayısı ve ciroları ile belirlenmekte, politik ve siyasi gücü uluslar arası ve bölgesel sorunlara yaklaşımları ve ürettikleri çözümlere bağlı olarak değişmektedir. Bir ulus için en önemli husus; bu değişim rüzgârına milli benliğini ve kültürel değerlerini koruyarak, bağımsızlığını tehlikeye atmadan eşlik edebilmesi olduğu belirtilmektedir.

Bu değerlendirme neticesinde ülkemiz de ordu ulus devlet anlayışına bağlı kalarak ortaya çıkan küreselleşme sürecinde çeşitli değişimlerin yaşanacağını belirtmektedir. Ulus devlet anlayışının özünü kaybetmeden süreç içerisinde değişimden geçeceğini vurgulamaktadır.

3.5.3. Avrupa Birliği ve Ordu

Avrupa Birliği 25 ülkenin parlamentoları, hükümetleri, halkları ve Brüksel'deki siyasal ve ekonomik organlarından oluşan bir bütündür.⁴²¹ AB'nin içeriğine bakılacak olursa AB bağımsız devletlerin ekonomik ve siyasal işbirliğini gerçekleştiren uluslar üstü yapısını üç sütun üzerinde kurmuş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Üç sütunlu AB yapısı içinde ekonomik işbirliği ve sosyal politikaların oluşturulduğu üçüncü sütunda yüksek düzeyde bir entegrasyonun olduğu belirtilmektedir.⁴²²

⁴²¹ Manisalı, Erol; **Türkiye ve Küreselleşme**, Derin Yayınları, İstanbul, Mayıs2003, s.103

⁴²² Saraçoğlu, K.Yener; "Avrupa Birliğinin Uluslar Üstü Niteliği Karar Alma Mekanizmaları" **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları,Ankara, Nisan 2006, s.57

Türkiye'nin Avrupa Birliğine yönelik geçirdiği sürece bir önceki bölümde kronolojik olarak zaman zaman değinildi. Fakat burada AB sürecine ordunun bakış açısını irdelemeye çalışacağız.

Güneydoğu konusunda Brüksel ve AB Parlamentosunun hükümleri, “ulusal azınlıklar” adı altında Türkiye'nin ülke bütünlüğüne yönelik yaptırımlara ordu zaman zaman tepki göstermektedir. Ayrıca ordu, Kıbrıs ve Ege konularında, AB'nin çeşitli ön koşullar getirmesine ve bu konudaki tutumuna karşı olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan sivilleşme ve ülkenin siyaseti adı altında AB'nin MGK gibi, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının korunmasında önemli olan bir kuruma yönelik müdahalelerine ordu tepkisini dile getirmiştir.

Ordunun Türkiye'nin Batılılaşmasında ve Batı bağlantısında önemli bir rolünün olduğu kabul görmektedir. Ordunun rolünün özellikle Türkiye'nin NATO'ya üye olmasından sonra daha da etkin olduğu kabul edilmektedir.⁴²³ İşte bu süreçle de bağlantılı olarak Ordunun AB'ye karşı olmadığı belirtilmektedir. Ordu AB lobisinin Türkiye'yi tek yanlı bağlamak istediğini düşünerek buna karşı olduğunu belirtmektedir. Ulus devlet anlayışı çerçevesinde ulusal çıkarların ipotek altına alınmasına karşı olduğunu vurgulamaktadır.

⁴²³ Çalış, H.Şaban; **Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, Haziran 2001, s.365

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Osmanlı imparatorluğu'nda ordu merkezi bir konumda bulunmaktaydı. Genel yapıya bakıldığı zaman merkezi devlette ülkenin yalnızca ekonomik örgütlenmesi üzerinde değil, fethe dayanan siyasi örgütlenme üzerinde de ordu etkin bir yer edinmiştir. Osmanlı imparatorluğu döneminde ulus-devlet sürecine geçilirken Türk siyasi kültüründe Osmanlı'dan intikal eden bir takım izlerin var olduğu belirtilmektedir. Çünkü ulus devlet anlayışı özellikle I. Meşrutiyet döneminden sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasından sonra ordu, ulus devlet anlayışını benimseyerek hem devletin karar alma fonksiyonunu hem de ülkenin güvenliğini sağlama görevini yerine getirmiştir.

Ülkemiz gerek siyasi gerek jeopolitik konumu nedeniyle kurulduğu andan itibaren her zaman tehlikelere açık olmuştur. Bu nedenle siyasetçilere ve orduya zaman zaman görev düşmektedir. Milli mücadele döneminde yapılan Bağımsızlık Savaşımızda ordunun başarısıyla Türk milliyetçiliğinin yeni ideolojisi olan ulus-devlet anlayışı birleşerek ordu yeni gelişmeye başlayan Türk devleti içinde fiilen başat bir duruma gelmiştir. Bu dönemde Atatürk parlamento ve özellikle partiye göre ordunun ikincil bir kurum olmasını istemiştir. Böylece ordu savaştan sonra siyaset sahnesini partiye veya sivil bürokrasiye terk ederek kıışlasına dönmesine rağmen, büyük çoğunluğunu asker kökenlilerinin oluşturduğu iktidar seçkinleri aracılığıyla kendi politikasını hayata geçirmeye çalışmıştır. Atatürk döneminden itibaren daha köklü ve bilinçli bir şekilde oturtulan ulus devlet anlayışı özellikle 1950'lerle birlikte Türkiye için çok partili düzeninin kurulması, tek parti döneminin sona ermesiyle bir dönüm noktası yaşanmış ve ülkemizin dışa açılımıyla farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Demokrat partinin ülke yönetimine ve orduya yönelik politikaları bu süreç üzerinde etkili olmuştur.

Çok partili dönemle birlikte ordu dolaysız olarak temsil edilebilme olanağını yitirmiştir. Ordu bunu toplum içinde görüntüsünü tehdit edici bir durum olarak algılamış ve Türkiye'de ilk defa ordu, sivil bürokrasinin denetimine girmiştir. Sivil yönetime üç kez müdahale eden ordu, 1960 ve 1980'de doğrudan, 1971'de ise dolaylı olarak müdahale etmiştir. Ayrıca 1990'lı yıllardan sonra farklı sınıfların bölücülük yaparak

kimlik arayışına girmeleri ve çeşitli alt kimliklerin çıkması neticesinde ülkemizde ordu ulus devlet bilinci daha fazla hissedilmiştir. Ordu gerek yapılan MGK toplantıları ile gerekse hükümetlere verdiği brifinglerle bu konudaki düşüncesini ifade etmiştir.

Güneydoğu Anadolu’da yaşanan olaylar geçmişten itibaren ele alındığında Kürtler ile Türkler’in Atatürk ve İnönü dönemlerinde kardeş olduğu bilinci aşıl原因 olarak ulus devlet anlayışının unsurlarından biri olan kimlik unsurundan dolayı ortaya çıkan sorunlar o dönemlerde yaşanmamıştır. Fakat daha sonra ülkemizi elde etmeye çalışan dış güçler bu bilinci bozmak için dışarıdan çeşitli girişimlerde ve müdahalelerde bulunmuştur. İşte ordu bu noktada müdahale ederek bu güçlerin karşısına geçmiştir. Ayrıca gerek Kıbrıs konusunda gerekse Ege ve Ermeniler’e yönelik Doğu Anadolu politikasında 21.yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti çağdaş bir ulus devlet olarak yoluna devam edeceğini hem aldığı kararlarla hem de uygulamalarıyla göstermektedir.

Ülkemizde gerçekleşen üç müdahaleden çok farklı bir özellik arzeden 28 Şubat süreci post-modern bir darbe olarak nitelendirilmiştir. 28 Şubat sürecinde ordu laik devlet anlayışının zedelenmesi ve gerek dinin siyaset içerisinde olduğu düşüncesi gerekse hükümetin almış olduğu kararların ülkenin bütünlüğüne zarar vereceği düşüncesinden dolayı kriz ortaya çıkmış ve ordu siyasete dolaylı bir şekilde müdahale etmiştir. Ulus devlet anlayışı aynı zamanda laik bir devletle özdeşleştiği için ordu dinin siyasetten uzaklaştırılmasını öngörmüştür. Bu dönemde silahlı kuvvetlerin siyaseti denetleyen, temel ilke ve kuralları koyan rolü doğrudan bir nitelik kazanmış, askeri otoritenin vesayet yetkisi artmış ve siyasal yaşamda denetim alanı son derece genişlemiştir. 28 Şubat sürecinin yoğunluğu 18 Nisan 1999 genel seçimlerinden sonra bir azalma göstermiştir. Buna neden olarak ta, seçimlerden sonra Silahlı Kuvvetlerinde onayladığı bir koalisyon hükümetinin işbaşına gelmiş olması ve 28 Şubat müdahalesini gerçekleştiren üst düzey komuta kademesinin emekli olarak görevlerinden ayrılmaları gösterilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, ülkemizde de Silahlı Kuvvetler her zaman toplumun diğer kesimlerine göre modern teknolojiyi yakından takip eden ve bünyesinde olabildiğince uygulamaya çalışan bir örgüt görünümündedir. İşte hem bu

modern teknolojiyi kullanmanın getirdiği üstünlük, bakış açısı ve hem de Türkiye’de ki askeri eğitim kurumlarının kendine has eğitim-öğretim yöntemleri ordunun toplumu biçimlendirme, yönlendirme işlevini kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’de batılılaşma, çağdaşlaşma hareketliliğinin liderliğini askeri bürokrasi yapmıştır. Günümüzde küreselleşme süreci ile birlikte Avrupa Birliği’ne yönelik girişimler yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Küreselleşme ile birlikte batılılaşmanın ülkemizde öncülüğünü ordunun yapmasından dolayı ordu ülkemizin bütünlüğü ve bağımsızlığı bozulmadığı sürece küreselleşme sürecinde gerek ulus devlet anlayışında ve gerekse kendinde çeşitli değişikliklerin yapılmasına taraf bir görünüm sergilemektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Ağaoğlu, Samet; **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, İstanbul, 1972,

Ahmad, Feroz; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, Kasım 2002

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, Ağustos 1994,

Ahmad, Feroz; **İttihat ve Terakki, 1908 – 1914**, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1986

Akkoyun, Turan; **Türk İnkılap Tarihi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 1997

Akpınar, Hakan; **Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001

Akşin, Sina; **Türkiye Tarihi**, 3. cilt, İstanbul, 1982,

Akşin, Sina, Bülent Tanör, Korkut Boratav; **Yakınçağ Türkiye Tarihi 2 1980–2003**, C:2, Kelebek Matbaacılık, İstanbul

Aybars, Ergün; **Atatürkçülük ve Modernleşme**, Ercan Kitabevi, İzmir, Ocak 2000

Balcı, Muharrem; **MGK ve Demokrasi, Hukuk Ordu ve Siyaset**, Yöneliş Yayınları, İstanbul, Kasım 2000

Bayramoğlu, Ali; **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001

Bulaç, Ali; **Modern Ulus Devlet**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995

Çalış, H.Şaban; **Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Nobel Yayıncılık, Ankara, Haziran 2001

Çam, Esat; **Siyaset Bilimine Giriş**, Der Yayınları, İstanbul, 1998

Çandar, Cengiz; **28 Şubat Postmodern Darbe Geçidi'nde (1996–2000) Çıktık Açık Aklıla**, Timaş Yayınları, İstanbul, 20001

Çeçen, Anıl; **Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara Çalışmaları Dizisi No:9, Ankara, 2001

Çiçek, Hikmet; **“İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri”**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997

Dilipak, Abdurrahman; **İhtilaller Dönemi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1991

Duverger, Maurice; **Siyaset Sosyolojisi**, Çev: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1996

Erdem, Galip; **12 Eylül “Kenan Evren’e Açık Mektup”**, Ocak Yayınları, Ankara, 2001

Ergun, Turgay ve Aykut Polat; **Kamu Yönetimine Giriş**, TODAİE Yayınları, Doğan Basımevi, Ankara, 1978

Eroğul, Cem; **Devlet Nedir ?**, İmge Kitabevi, Ankara, 1999

Erözden, Ozan; **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997

Eşkinat, Rana; **Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi**, T.C.Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1036, Haziran 1998

Giritli, İsmet; “Kemalizm İdeolojisi” **Atatürkçülük İkinci Kitap**, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1983

Gözen, Ramazan; **Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000

Gözler, Kemal; **Anayasa Hukukuna Giriş**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2004

Guibernau, Montserrat; **Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**, Çev: Neşe Nur Domaniç, Sarmal Yayınevi, İstanbul, Mayıs 1997

Hale, William; **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, Ocak, 1996

İba, Şaban; **Ordu Devlet Siyaset**, Çivi Yazıları, İstanbul, Temmuz 1998

Kapani, Münici; **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, Eylül 2002

Kayalı; Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset**, İletişim Yayınları, İstanbul, Eylül 1994

Kazgan, Gülten; **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2000

Keyman, E. Fuat ve A. Yaşar Sarıbay (Ed.); **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam, Türkiye Üzerine Yansımalar**, Vadi Yayınları, Ankara, Şubat 1998

Kili, Suna; **Atatürk Devrimi**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1983

Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, Kültür Yayınları, Mart 2002

Kocabaş, Süleyman; **Postmodern Darbe Süreci 28 Şubat'a Doping**, Vatan Yayınları, İstanbul, Haziran 1993

Kongar, Emre; **Türkiyenin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul , Şubat 1998

Lewis, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: M. Kıratlı, Ankara, 1984

Manisalı, Erol; **Yirmi birinci Yüzyıl'da Küresel Kıskaç, Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye**, Otopsi Yayınevi, Haziran 2001

Manisalı, Erol; **Türkiye ve Küreselleşme**, Derin Yayınları, İstanbul, Mayıs 2003

Oran, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği**, Dost Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Ankara, Ocak 1998

Özdağ, Ümit; **Ordu Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri)**, Gündoğan Yayınları, Ankara, Kasım 1991

Özdağ, Ümit; **Menderes Döneminde Ordu - Siyaset İlişkileri 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997

Öztuna, Yılmaz ve Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1987

Öztürk, Osman Metin; **Ordu Ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Ankara, Ağustos 1993

Pierson, Christopher, Çev. Hattatoğlu, Dilek; **Modern Devlet**, Çivi Yazıları, İstanbul, 2000

Preece, Jennifer Jakson; **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi**, Çev: Ayşegül Demir, Donkişot Yayınları, İstanbul, Eylül 2001

Sander, Oral; **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, Şubat 2003

Sarıbay, A.Yaşar; **Siyasal Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1998

Şaylan , Gencay; “Ordu ve Siyaset”, **Kanun - i Esasinin 100.Yılı Armağan**, Ankara Üniv., SBF Yayınları, No :423, Ankara, 1978

Şaylan, Gencay; **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara,1994

Şen, Y.Furkan; **Globelleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet**, Yargı yayınevi, Ankara 2004.

Şen, Serdar; **Geçmişten Geleceğe Ordu**, Alan Yayıncılık:85, İstanbul, Mart 2000

Şen, Serdar; **Ulusal Devletten Bölgesel Güç Oyunlarına**, Chivi yazıları Yayınevi, İstanbul, 2002

Tanyol, Cahit; **Atatürk ve Halkçılık**, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1984

Taştan, Aynur ve Servet Avşar; **Türk Kültür ve Medeniyetleri**, Asil Yayıncılık, Ankara, 2005

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin ;**Türkiye ve Avrupa Topluluğu I.**, Ümit Yayıncılık, Ankara 1993

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin; **Türkiye ve Avrupa Birliği 3, Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ya Türkiye’nin Yaklaşımı**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000

Timur, Taner; **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996

Toprak, Metin; **Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara,2001

Yamaner, Şerafettin; **Atatürk Öncesinde ve Sonrasında Kültürel Değişim**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 1998

Yazıcı, Serap; **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997

Yetkin, Çetin; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995

Yıldız, Abdullah; **28 Şubat- Belgeler**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000

MAKALELER

Ay, Kemal; “Atatürk’ün Önderliğinde Ümmetten Ulusa” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Sayı:386, Ankara, Ekim 2005

Cizre, Ümit; “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetler: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Çakır, Faruk; “Amerikan Bakış Açısından Türkiye’de 1957 – 60 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Türk - Amerikan İlişkileri” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi**, Ocak –Mart 2004

Demirel, Tanel; “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Ekim/Aralık 2001

İşıldak, Deniz; **Küreselleşme ve Ulus Devlet Boyutunda Türkiye**, Master Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003

Kazancıgil, Ali; “Anti - emperyalist Bağımsızlık İdeolojisi ve Üçüncü Dünya Ulusçuluğu Olarak Kemalizm” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt:2 Kemalizm, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Koçak, Levent; Türkiye’de Ordu - Siyaset İlişkileri ve Askeri Müdahaleler (Ed.) Davut, Dursun; **Demokrasi Sorunu ve Türk Demokrasisi**, Şehir yayınları, İstanbul, Ekim 2001

Köker, Levent; “Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, Cilt - 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001

Koçer, Gökhan; “1990’lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Ankara, Ocak / Şubat 2002

Oran, Baskın; “Kemalizm, İslamcılık, Küreselleşme” **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Nisan/ Haziran 1999

Saraçoğlu, K.Yener; “Avrupa Birliğinin Uluslar Üstü Niteliği Karar Alma Mekanizmaları” **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, Nisan 2006

Sezen, Seriya; “Milli Güvenlik Kurulu Üzerine” **Amme İdaresi Dergisi**, C:33, S:4, Aralık 2000

Tekeli, İlhan, Selim İlkin; “Küreselleşme Ulus - Devlet Etkileşimi Bağlamında AB - Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması”, **Doğu - Batı Dergisi**, Sayı: 10 (Şubat - Mart - Nisan 2000)

DİĞER KAYNAKLAR

Asoğlu, Pınar; **Ulus Devlet'in Oluşumu, Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Fransa 'da Merkezi İktidarın Kurucu Öğeleri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Atatüre, Süha; **ABD ve Türkiye'de Ordu - Siyaset İlişkisi, Milli Güvenlik Kuralları Örneği**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994

Atay, Sabri Agâh; **Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordunun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, no:1029, İstanbul, 1998

Bozdemir, Mevlüt; “Ordu-Siyaset İlişkileri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 10.Cilt

Coşkun, Müslim; “Türkiye'nin hak etmediği karanlık dönem 28 Şubat”, **Milli Gazete** (28 Şubat-3 Mart)

Erdilek, Neşe; “Hükümetler ve Programlar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 4.Cilt

Erdinç, Halil; **Devletin Yeniden Örgütlenmesinde Ordunun Öncülüğü**, Kamu Yönetimi Uzmanlık Tezi, TODAIE, 1982

Kayalı, Kurtuluş ; “Osmanlı Devlet'inde Yenileşme Hareketleri ve Ordu”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, Cilt: V

Onur; M.Kemal, **Atatürk ve Devlet Kemalist İdeolojinin Sosyolojik Analizi**, Uzmanlık Tezi, TODAIE, Ankara, Mayıs 1982

Öztuna, Yılmaz; **Büyük Türkiye Tarihi**, Cilt:9, Ötüken Yayınevi

Pek, Halide; **Çağdaşlaşmada Ulusal Model Arayışları ve Atatürkçü Çağdaşlaşma Modeli**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993

Sabuncuoğlu, Ömer; **Atatürk'ün Devlet Anlayışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1992

Sözler, Ziya; **Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Sivil ve Asker Bürokrasi**, TODAIE Kamu Yönetimi Uzmanlık Tezi, Ankara, 1985

Tosun, Tanju, **Askeri Müdahalelerin Siyasi Kültüre Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir, 1991

Yüksel, Erkan; **28 Şubat Sürecinde Medya, MGK ve Siyaset Bağlantısı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1551, Eskişehir, 2004

İNTERNET KAYNAKLARI

- Gökmen, Özgür; 28 Şubat: Bir ‘Batılılaşma Restorasyonu’Mu?, (30.03.2006)
- Gönültaş, Nuh; www.sonsaniye.net, (04.03.2006)
- Yılmaz, Özgür; ‘1909’a kadar Osmanlı imparatorluğunda Ordu-Siyaset İlişkileri’, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (02.08.2006)
- Yılmaz,Özgür;’’27 Mayıs 1960’tan 21 Mayıs 1963’e İhtilal ve İhtilal Girişimlerinin Anatomisi’’, <http://www.dusuncetarihi.sayfasi.com/>, (07.08.2006)
- <http://www.e-sosder.com>, (05.08.2006)
- <http://www.cafeturco.com/Content.asp> (02.08.2006)
- [http:// www.tsk.mil.tr/index.htm](http://www.tsk.mil.tr/index.htm)
- <http://www.chp.org.tr/> (06.08.2006)
- <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=152096> (08.08.2006)
- http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/WPX/apktez1.doc (05.07.2006)
- <http://www.koprudergisi.com/index>. (04.08.2006)
- <http://www.kemalist.org/html/> (06.08.2006)

- <http://www.add.org.tr/index.php> (05.08.2006)
- <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php> (07.08.2006)
- http://www.yerelsecim.com/55_hukumet.htm (07.08.2006)
- <http://www.abmerkezi.org.tr/belgeler/katilimortakligi.doc> (07.08.2006)
- <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak> (05.08.2006)
- <http://www.bianet.org> (05.08.2006)
- http://www.icisleri.gov.tr/_Icisleri/WPX/apktez1.doc (05.07.2006)
- <http://www.belgenet.com/parti/program/chp1994-1.html> (06.08.2006)
- <http://www.belgenet.com/secim/3kasim.html> (09.04.2006)
- www.cess.org/publications/occasionals/pdfs/occasionals4.pdf (05.04.2006)
- <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri2003/31ocak2003.html> (04.04.2006)
- <http://www.mgk.gov.tr/basinbildiri2004/30aralik2004.htm> (04.04.2006)
- http://www.decev.org.tr/once_demokrasi.htm (03.08.2006)
- <http://www.tsk.mil.tr/index.htm> (03.08.2006)
- <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/bashalk/duyuru/Sempozyum.htm> (03.08.2006)
- <http://www.tsk.mil.tr/genelkurmay/genel%20konular/egitim/askeriegisbirfaa/misafiraskeriper.htm> (03.08.2006)

EKLER

28 Şubat 1997 MGK Muhtırası

EK:1

MGK’de kabul edilen rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken önlemler şunlar:

1. Anayasa’ımızda Cumhuriyet’in temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasa’nın 4. Maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayırım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.
2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar, devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığı’na devri sağlanmalıdır.
3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından;
 - a) 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurttta uygulamaya konulmalı;
 - b) Temel eğitimi almış çocukların, ailelerin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kur’an kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.
4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılâplarına sadık, aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü milli eğitim kuruluşlarımız, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.
6. Mevcudiyetleri 677 sayılı yasa ile, men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzenini zedelenmesi önlenmelidir.
7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri istismar edilerek TSK'yı dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler vemensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.
8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasadışı örgütlerde irtibatları nedeniyle TSK'dan ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkân verilmemelidir.
9. TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alının tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.
10. Ülkemizi çağdışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel çatışmadan rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmamalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak, fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.
11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak ço tehlikeli faaliyetler ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12. TC Anayasası. Siyasi Partiler Yasası; Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademedede kesin önlemler alınmalıdır.
13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağdışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.
14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompayı tüfeklere ola talep dikkatle değerlendirilmelidir.
15. Kurban derikerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.
16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.
17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşıp onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.
18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.⁴²⁴

⁴²⁴ Çiçek, Hikmet; "İrticaya Karşı Genelkurmay Belgeleri", Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s.29-31

Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nde şu cümleler yer alıyor:

- Bölücü ve irticai faaliyetler, eşit ve birinci derecede önceliklidir.
- Siyasal İslam, Türkiye için tehdit olmaya devam etmektedir.
- Türk milliyetçiliği bazı kesimlerce ırkçılığa dönüştürülmek istenmektedir. Ülkücü mafya bundan yararlanmak istemektedir. Bu da bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.
- Aşırı sol yine tehdit unsuru olmaya devam etmektedir. Ancak bir yumuşama içinde olduğu görünmektedir.
- Türk cumhuriyetleriyle ilişkiler daha da güçlendirilmeli ve bu ülkelerin yönetimlerinin gücünün korunmasına destek olunmalıdır.
- Yunanistan'la ilişkilerde dikkat edilmelidir. Türkiye ile Yunanistan'ın çalışabileceği gözden kaçırılmamalıdır.
- Yunanistan ile çıkabilecek bir çatışma halinde, Suriye de Türkiye ile çatışmaya girebilir.
- Türkiye'nin komşusu olan ülkelerle ilgili önceki değerlendirmeler aynen korunmalıdır.
- Kamusala kaymamak şartıyla mahalli ve kültürel özelliklerin geliştirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
- Adalet ve devletin yönetim sistemindeki eksiklik ve aksaklıklar acilen giderilmelidir.

- Türkiye'nin AB'ye tam üyelik konusundaki hedefi korunmalıdır. Ancak bazı Avrupa ülkelerinin bu konudaki olumsuz tutumları gözardı edilmemelidir.

- Türkiye'nin dünya ile bütünleşmesine yönelik özelleştirme de dahil ekonomik çabalar arttırılmalıdır.(5 Kasım 1997, Zaman Gazetesi) ⁴²⁵

⁴²⁵ Yıldız, Abdullah; **28 Şubat Belgeler**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s.177-178